

-T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ERZİNCAN'DAKİ TEŞKİLÂT FAALİYETLERİ
1918 - 1932

Yüksek Lisans Tezi

Hatice Gökçen EREN

Danışman
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

“Erzincan’daki Teşkilât Faaliyetleri 1918-1932” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 25/11/2019

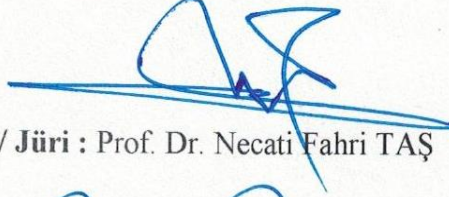

Hatice Gökçen EREN

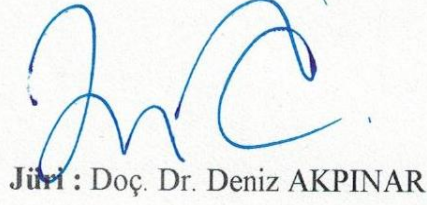
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Hatice Gökçen EREN'e ait "Erzincan'daki Teşkilât Faaliyetleri 1918-1932" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalının Tarih Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Jüri : Doç. Dr. Deniz AKPINAR

Jüri : Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

ERZİNCAN'DAKİ TEŞKİLÂT FAALİYETLERİ

1918 - 1932

Hatice Gökçen EREN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı

Yüksek Lisans, Kasım 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

ÖZET

Bu çalışma ile Erzincan'da varlık gösteren teşkilâtlar incelenerek; Erzincan'da oluşturdukları siyasî, askerî, sosyal ve kültürel alandaki etkileri irdelenmiştir. Trablusgarp ve Balkan savaşları sürecinde içinde bulunulan olumsuz şartlar dahilinde kurulan bu teşkilâtlar, daha sonra Birinci Dünya Savaşı ve akabinde imzalanan Mondros Mütârekesi ile toplumsal hayatta yerlerini alarak daha da güçlenip merkezî bir hükümet gibi davranarak, askerî nitelik kazanmıştır.

Erzincan'da kurulan bir çok cemiyet, merkez ve kazalarda aktif bir şekilde çalışarak ülke savunmasında kendini göstermiştir. İstiklâl Savaşı'nın sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin her aşamasına dahil olan Erzincan, tarih sahnesinde yerini almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında ülkede meydana gelen istilâlara karşı oluşturulan teşkilâtların, Erzincan ve kazalarında da teşkil edildiği ve vatanın devamını sağlamak için diğer teşkilât şubeleri ile birlikte hareket edip, her türlü özveriye göstererek millî direniş sürecindeki yapılan çalışmalara

yer verilmiştir. Bununla birlikte kurulan teşkilâtların, kültürel boyutu da bir bütün halinde incelenerek, konuyla ilgilenen çalışmacılara yardımcı olmak ve bilim dünyasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücâdele, Teşkilât, Cemiyet, Erzincan.

**THE ACTIVITIES OF THE ORGANIZATIONSIN ERZİNCAN
1918 - 1932**

Hatice Gökçen EREN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of SocialSciences, Department of
History**

Master Thesis, November 2019

ThesisSupervisor: Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

ABSTRACT

Through this study, by analyzingthe organizations which made their presence felt in Erzincan, their effects created in Erzincan on political, military and social areas are scrutinized. Established during Tripolitania War and Balkan Wars and within unfavorable conditions, these organizations gained the qualification of military by taking place in the social life afterwards the World War I and right after Armistice of Mudros they acted like a central government by getting more powerful.

Many organizations established in Erzincan showed themselves in the defense of the country by working actively in the center and districts. Erzincan getting involved in every stage of Turkish Republic Government established as a result of war of independence took place in the stage of history.

The purpose of this study is to analyze the organizations establishedagainst the invasions in the country before and after the World War I, their synchronization with other organization branches in order to provide continuance for the country, their works and their all-out efforts during the National Struggle.It is also aimed to

provide for further studies in related topics and contribute to world by analyzing these organizations along with their social dimensions as a whole.

KeyWords: NationalStruggle, Organization, Community, Erzincan.

ÖNSÖZ

“Erzincan’daki Teşkilât Faaliyetleri 1918 – 1932” isimli bu araştırmada, Erzincan Sancağının ve daha sonra il statüsüne girdikten sonraki sürecinde; Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütârekesi sonrasında bölge coğrafyasında yaşanan istilâlara karşı siyasî-askerî amaçlı, sosyal-ekonomik amaçlı ve kültürel amaçlı örgütlenen teşkilâtlar ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzincan; Erzurum Vilâyeti’ne bağlı bir sancak olup; daha sonra kazaları ile birlikte Erzurum’dan ayrılmıştır. Günümüzdeki Erzincan sınırları dâhilinde yer alan kazalar da, çalışma alanımızda yer almıştır. Yerel tarih çalışmalarının sınırlı olması sebebiyle; daha önce değinilmemiş konular bu çalışma ile ortaya konmaya gayret edilmiştir. Bu tez çalışması, giriş ve üç bölümde incelemeye çalışılmıştır.

Giriş Bölümünde; Erzincan’ın coğrafi ve tarihî özellikleri, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Anadolu’nun genel durumu incelenmiştir. Birinci Bölümde; Millî Mücâdele Döneminde Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti, Erzincan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti, Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve Erzincan Mevlevî Taburu teşkilâtlarının siyasî ve askerî yönü, merkez ve kazalardaki şubelerinin faaliyetleri incelenmiştir. İkinci Bölümde; yardım amaçlı kurulan teşkilâtların sosyal-ekonomik kimlikleri öne çıkarılarak incelenmiştir. Bu teşkilâtlar Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Erzincan Darü’l-eytâm Kurumu ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Erzincan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti, Erzincan Tayyare Cemiyeti ve Erzincan Millî İktisadi ve Tasarruf Cemiyetleri’dir. Üçüncü Bölümde ise; teşkilâtların kültürel boyutunu oluşturan Erzincan Türk Ocağı ve Erzincan Halkevi’ne yer verilerek; Millî Mücâdele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Erzincan merkez ve kazalarındaki teşkilâtlarına yer verilmiştir.

Yerel tarih araştırmasının bir örneği olan tez çalışmamızda, birçok arşiv kaynağından yararlanılmıştır. Genelkurmay Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kızılay Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Türk Tarih Kurumu Arşivinden yararlanılmıştır. Ayrıca

Zabıt Cerideleri, Düstûr ve Devlet Salnâmeleri gibi resmi kaynaklardan da faydalanılmıştır. İncelenilen dönemle ilgili bu kaynakların dışında; gazeteler, dergiler ve araştırma eserleri de kullanılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın, daha sonra yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması en büyük arzumdur.

Çalışmanın, bütün aşamasında sabır göstererek bana destek ve katkı da bulunan tezimin yönetimini sağlayan Danışman Hocam Prof. Dr. Necati Fahri Taş'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak, maddi ve manevi her türlü desteğini esirgemeyen eşim ve aileme teşekkür ederim.

Hatice Gökçen EREN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
TABLO LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1
1. Erzincan'ın Coğrafi Özellikleri ve Tarihçesi.....	1
2. Anadolu'daki Teşkilatlanma.....	12
2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Anadolu'nun Genel Durum.....	12
2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu'nun Genel Durum.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ VE ASKERÎ AMAÇLI KURULAN TEŞKİLÂTLAR.....	23
I.1. Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti.....	23
I.2. Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	26
I.2.1. Erzincan'da Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Açılması ve Faaliyetleri.....	35
I.2.1.1. Erzincan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Şubeleri.....	56
I.2.1.1.1. Kemah Şubesi.....	56
I.2.1.1.2. Pülümür Şubesi.....	58
I.2.1.1.3. Kuruçay Şubesi.....	63
I.2.1.1.4. Refahiye Şubesi.....	64

I.2.1.1.5. Kiğı Şubesi.....	64
I.2.1.1.6. Tercan Şubesi.....	66
I.2.2. Dersim Mıntıka Kumadanı Halit Bey'in Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyetindeki Faaliyetleri.....	68
I.2.3. Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyetine Sızan Alman Casusu Mülâzım İhsan.....	69
I.3. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	70
I.3.1. Erzincan'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Açılması ve Faaliyetleri.....	76
I.4. Erzincan Mevlevî Taburu ve Mevlevîhanesi.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK AMAÇLI KURULAN TEŞKİLÂTLAR.....	83
II.1. Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti	83
II.2. Erzincan Dârü'l-Eytâm Kurumu ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti	100
II.3. Erzincan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti.....	105
II.4. Erzincan Tayyare Cemiyeti.....	109
II.5. Erzincan Millî İktisadi ve Tasarruf Cemiyeti.....	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÜREL AMAÇLI KURULAN TEŞKİLÂTLAR.....	117
III.1. Erzincan Türk Ocağı.....	117
III.2. Erzincan Halkevi.....	124
SONUÇ.....	137
KAYNAKLAR.....	139
İNTERNET KAYNAKLARI.....	154
EKLER.....	155

KISALTMALAR

AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Arşivi Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
DMBİ	: Dâiretü'l – Maarif-i Bozarg-i İslâmî
ed.	: Editör
Eİr	: Encyclopaedia Iranica
Haz.	: Hazırlayan
İ.	: İçtima
KA	: Kızılay Arşivi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
No	: Numara
s.	: Sayfa

S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: vesaire
VŞMHC	: Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti
Yay.	: Yayınevi, yayıncılık
Yy.	: Yüzyıl
ZC	: Zabıt Ceridesi

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No:
Tablo 1	Erzincan Sancağı'nın, Erzurum'a Bağlı merkez sancak olarak gösterilişi.	5
Tablo 2	Erzincan'ın istilâdan kurtarılması sonrasındaki idarî yapısı	11

GİRİŞ

1. ERZİNCAN'IN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ VE TARİHÇESİ

Erzincan, Doğu Anadolu topraklarında 39° 02' - 40° 05' Kuzey enlemleri ile 38° 16' - 40° 45' Doğu boylamları arasında yer almaktadır. 11.903 km² yüzölçümüne sahip olan Erzincan;¹ Kuzey'inde Giresun ve Gümüşhane, Doğu'da Erzurum, Güneydoğu'da Bingöl, Güneybatı'da Malatya ve Elazığ, Güney'inde Tunceli ve Batı'sında Sivas illeriyle sınırı bulunmaktadır².

Kuzeydoğu'sunda Keşiş Dağı, Kuzey'inde Sipikör Dağı, Güney'inde Munzur Dağ silsilesinin devamı olan Mercan Dağı gibi yüksek dağlar ile çevrili, Kuzeybatı'da Çardaklı Boğazı ile Yukarı Kızılırmak ve Kelkit Havzaları Sipikör Dağını aşan bir yol ile Gümüşhane üzerinden Trabzon'a, Güney'inde Mercan Dağlarını geçerek, bir patika ile Tunceli Bölgesi'ne, Doğu'da Sansa Boğazı ile Tercan üzerinden Erzurum'a ve Güneybatı'da Kemah Boğazı ile Malatya ve çevresine bağlanmaktadır³.

Erzincan Ovası'nın denizden ortalama yüksekliği 1200 metre olup;⁴ 570 km² bir alanı kaplamaktadır. Yaklaşık 50 km uzunlukta ve 35 km genişlikte bir ovada yer almaktadır⁵.

İklim özellikleri bakımından Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal iklim şartlarını yansıtmaya rağmen, ovanın yüksekliğinin çevresinde bulunan illere

¹ Vedat Karadeniz, M. Samet Altınbilek, "Erzincan İlinin Topografik Analizi ve İdari Sınırlar İlişkisi, Bazı Sorunlar", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI-I, 2018, s.283.

² "Erzincan Dâiretü'l – Maarif-i Bozarg-i İslâmî, (DMBİ)", C. 7, Tahran 1375, s. 559.

³ Besim Darkot, "Erzincan", *İA.*, C. 4, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 338.

⁴ Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, (Hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 121. Tahir Erdoğan Şahin, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi*, C. I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan, 1984, s. 14.

⁵ Selçuk Hayli, "Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası" (*Doktora Tezi*), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995, s. 1.

göre alçakta kalması ve dört tarafının yüksek dağlarla çevrili olmasından dolayı daha ılıman bir iklim özelliği gösterir⁶.

“Erzincan” kelimesi anlam olarak; Strabon’da Akilisene adı ile bilinen Eriza Aziris olarak geçmektedir⁷.

Asur kaynaklarında ise, Zuh-ma şeklinde bahsedilmekte ve Eriza olarak bilinmektedir. Batlamyus’un haritasında da, Eziriz şeklinde ismi geçmektedir. Fırat kenarında bulunduğundan dolayı Erzingân olarak ifâde edilmektedir⁸.

Erzincan ismi, özellikle Selçukluların Anadolu’yu feth ettikleri döneme ait kaynaklarda oldukça sık geçmektedir⁹. Osmanlı kaynaklarında Erzincan için; “nefs-i Erzincan”, “kasaba-i Erzincan”, “kaza-i Erzincan”, “nahiye-i Erzincan” ile “Medine-i Erzincan” olarak ifâde edilmektedir¹⁰.

Anadolu’da Konya dışında kurulan birkaç Mevlevî tekkesinden biri de burada bulunmaktadır. Önemli Mevlevî şahsiyetleri de bu coğrafyada yetişmiş olup; bu şahıslara Mevlânâ İzzeddîn-i Erzincânî’yi örnek verebiliriz. Bu tekke, Erzincan’a bir takım mimarî eserler bıraktı. Bu eserler arasında, Halîlullah Camii ve Halîlullah Çeşmesi yer almaktadır¹¹.

İbn-i Batuta’da Erzincan’ın büyük ve bayındır bir şehir olduğunu, burada da Ahi Zaviyeleri’nin bulunduğunu söylemektedir¹².

⁶ Ferruh Kayalan, “Geçmişte Erzincan Şehri’nin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II.Yüzyıl - M.S.XVII.Yüzyıl)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences* , Vol: 9, Nevşehir, October 2017, s. 153.

⁷ Darkot, “Erzincan”, s. 338.

⁸ DMBİ, “Erzincan”, s. 559.

⁹ Darkot, “Erzincan”, s.338 - 339.

¹⁰ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Nüfusu”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y: 5, S: 47, Haziran 2017, s. 43.

¹¹ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *TDV.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 319.

¹² Darkot, “Erzincan”, s.339.

Yâkut'a göre şehrin ileri gelenleri Müslüman olup; bahçe mahsulleri bol, havası güzel ve şenlikli bir şehir olarak nitelendirmektedir. Marco Polo, burada yünü kumaşların bulunduğu bahsetmektedir¹³.

Vital Cuinet, Erzincan Sancağı'nın temel endüstrisinin, yün ve pamuklu kumaşların imalatı ve boyanmasının yanı sıra; hem üretimiyle kayda değer rakamlarının olması hem de ürünlerin mükemmelliğiyle diğer ürünleri geçen bakırcılıktan söz etmektedir. Her yıl Avrupa'dan 1.500 kg'dan fazla bakır levha Trabzon-Erzurum yolu ile Erzincan ve çevresine ithâl edilmekte olup, burada işlenerek çeşitli mutfak araç-gereçlerine, ev eşyasına, damıtma aracına vs. dönüştürülerek vatandaşların hizmetine sunulduğunu ayrıca büyük bir kısmının ihraç edildiğini yazmaktadır. Erzincan'daki bakırcılık faaliyetleri oldukça büyük ilgi görüp, Paris, Viyana, Philadelphia'da evrensel sergiler de ödül aldığına dikkat çekmektedir¹⁴.

Erzincan bir dönem Bizanslıların ve Arapların hâkimiyet kurma noktası olup, Malazgirt Savaşı'ndan sonra bu bölge kesin olarak Selçukluların eline geçti¹⁵.

Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğollar ile yapılan Köseadağ Savaşı'nda Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğol Komutanı Baycunayan'a yenildi. Böylece Erzincan Moğol hâkimiyetine girdi. (1243)¹⁶

XIV. asrın ilk yarısında, İlhanlıların zayıf düşmeleri sebebiyle Erzincan'da İlhanlı Valileri'nin yerini alan Eretna Bey'in ve kardeşi Burak Bey'in yönetiminde bulunduktan sonra, Erzincan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in hedef noktası

¹³ Darkot, "Erzincan", s.339. Şehir de ehram, seccade, hamam takımları ile gümüş ve bakır imal olunur. Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersa'âdet Matbaası, 1313, s. 49.

¹⁴ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'asie Mineure*, Paris 1892, s. 216.

¹⁵ "Erzincan" *Encyclopaedia Iranica*,(EIr), C. 2, London, 1985-1987, s. 690. Müslüman Arapların bu bölgeye ilk akınları Hz. Ömer zamanında meydana gelmiş olup, bir takım olumlu sonuçlar alınmasına karşı ancak tam bir üstünlük sağlanamadı. Mehmet İnbaşı, "Erzincan Kazası (1642 tarihli Avarız Defterine Göre)" *AÛTAED*, C. XVI, S: 41, (Eylül-2009), s. 190.

¹⁶ DMBİ, "Erzincan", s. 560.

haline geldi (1394 – 1395). Karakoyunlu ve Akkoyunlar arasında da mûcâdele bölgesi oldu¹⁷.

Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'na giderken, Erzincan 1514 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdi. Erzincan ve çevresi, idarî olarak Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğine bağlandı; sonraları ise Erzurum Beylerbeyliği'nin meydana gelmesi ile Paşa Sancağı'na katılarak Erzurum valileri tarafından yönetildi¹⁸.

Osmanlı idaresine girdikten sonra Erzincan, hem fizikî hemde nüfus bakımından gelişme gösterdi. 1516-1518 yılları arasında yapılan tahrir göre, şehirde 7'si Müslümanlara, 13'ü Hıristiyanlara ait 20 mahalle bulunmaktadır¹⁹.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) İran seferleri sırasında bu bölgenin önemi iyice artmış olup; Erzincan, Tebriz, Azerbaycan ve Gürcistan seferlerinde de Erzurum'dan sonra, Osmanlı ordusunun ikinci toplanma merkezi haline geldi²⁰. 1534 -1535'te Erzurum Sancağı'na bağlı önemsiz bir kaza iken; 1864 - 1865'te tekrar bir sancak oluncaya kadar beş kazası bulunmaktaydı²¹.

Kemah Sancağı içerisinde bir kaza konumunda olan Erzincan, 1535'te Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasıyla birlikte, Kemah Sancağı da buraya bağlandı. 1566 tarihin de Kemah'tan ayrılan Erzincan, Paşa Sancağına bağlı bir kaza haline geldi²².

Tanzimât'ın ilânıyla birlikte başlayan idarî yenilikler içerisinde, Erzurum Eyâletine bağlı Erzincan Sancağı'nın bir kaza merkezi olan Kemah, 1867 Vilâyet

¹⁷ Darkot, "Erzincan", s. 339.

¹⁸ İnbaşı, "Erzincan Kazası", s. 189. Osmanlı Devleti yönetimine giren Erzincan, ilk dönemlerde Bayburt ile beraber 1514 tarihinde Bıyıklı Mehmed Bey'e Beylerbeylik olarak verildi; Kanuni dönemi ile bu Beylerbeyliğine son verilerek, Kemah Sancağı'na dâhil edilip yeni kurulan Rum-ı Hadis Beyler Beyliği'ne bağlandı. Bu değişikliktten sonra Erzincan, Kuzey ve Güney olarak iki nahiyeye ayrıldı. Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Erzincan ve Köylerinin Demografik ve İskân Yapısı (1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 11, S: 2, 2009, s. 167.

¹⁹ Miroğlu, "Erzincan", s. 320.

²⁰ İnbaşı, "Erzincan Kazası", s. 191.

²¹ Eİr., "Erzincan", s. 690.

²² İnbaşı, "Erzincan Kazası" s. 191.

Nizamnâmesi'nde yine Erzincan Sancağı'na bağlı bir kaza merkeziydi. 1914 yılında Kemah; Erzincan Sancağı'nın, Cumhuriyet döneminde de Erzincan Vilâyet'inin bir kaza merkezi oldu²³.

Ali Cevat Lügâtında, Erzincan Sancağı'nı, Erzurum'a bağlı merkez sancak olarak göstererek şu şekilde taksim etmektedir.

Tablo-1:²⁴

KAZA	KAZA	NAHİYELER
Refahiye	Melikşerif	6
Kuruçay	Hanköy	5
Kemah	Hanköy	7
Bayburt	Hanköy	15
İspir	Hanköy	13

Şemseddin Sami'de Kamusu'l-Â'lâm da, Erzincan'ın Erzurum Vilâyetine bağlı olduğunu belirterek, kendisine bağlı kazalarının olduğunu ifade etmektedir. Bu kazalar şunlardır; Kemah, Refahiye ve Kuruçay olarak göstermektedir²⁵.

Erzurum Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olarak idare edilen Erzincan'ın, bir kısım kaynaklarda vilâyet oluşu 1923 yılı olarak geçmekte ancak 21 Temmuz 1918 tarihli belgede daha önce vilâyet olduğu belirtilmektedir²⁶.

Erzincan'ın il olduğu ile ilgili belgede;

*“Dâhiliye Nezareti'nin 7 Temmuz 1334 tarihli ve 390 numaralı tezkiresiyle, Erzurum Vilâyeti'ne mülhak Erzincan Livâsı gayri mülhâk livâ halinde olması kararlaştırılmıştır. 21 Temmuz 334 (21 Temmuz 1918)”*²⁷.

²³ İlhan Şahin, “Kemah”, TDV., C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 219-220.

²⁴ Cevat, “Erzincan”, s. 60.

²⁵ Şemseddîn Samî, *Kamusu'l-Â'lâm*, C. 2, İstanbul Matbaası, 1306, s. 827.

²⁶ Darkot, “Erzincan”, s. 340.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV. 249/75. Bkz., Ekler-Belge: 1.

Malatya Vilâyetine bağlı Kemaliye ve Erzurum Vilâyetine bağlı Tercan kazaları 11 Mayıs 1938 tarihinde; mevcut nahiyeye ve köy sınırları ile ait oldukları Vilâyetlerden alınarak, Erzincan Vilâyetine bağlandı²⁸.

Bazı kaynaklar da Erzincan Vilâyeti'ni 1945 yılı itibariyle şu şekilde taksim etmektedir; 12.532 km² arazi üzerinde Erzincan, Refahiye, Kuruçay, İliç, Kemaliye (EğİN), Kemah ve Tercan kazalarına ayrılmaktadır. 484 köyle birlikte, 171.828 nüfus bulunmaktadır²⁹.

Rusya'nın Doğu Anadolu'da ilk ilerlemesi 1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşı ile başladı. Osmanlı orduları 17 Haziran'da Soğanlı Dağları mevkiinde bozguna uğradı. Erzurum 25 Haziran'da Ruslar tarafından istilâ edildi.³⁰ Yunan isyanlarının sebep olduğu 1828-1829 yılları arasındaki Osmanlı – Rus Savaşları Edirne Antlaşması ile sona erdi³¹.

İkinci ilerlemesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başladı. Savaşın sonunda 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya; Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Kafkaslardaki topraklarını ele geçirdi. Batum, Kars, Ardahan ve Oltu bölgeleri Rus yönetimine bırakıldı³². Fakat bu duruma İngiltere karşı çıkarak, aynı yıl Berlin Antlaşmasını imzaladılar.(13 Haziran – 13 Temmuz 1878)³³. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da yaşayan azınlıklarını kışkırtarak, Osmanlı idaresinden ayırma çabaları görüldü³⁴. Rusya'nın Doğu Anadolu'daki üçüncü ilerleyişini, Birinci Dünya Savaşı takip etti.

²⁸ Düstur, Üçüncü Tertip, C. 19, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1956, s. 389.

²⁹ Darkot, “Erzincan”, s. 340.

³⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), C. 5, Yedi Tepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 290.

³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 206.

³² Selahattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965, s. 64.

³³ İlyas Topsakal, “Tarhi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.2, Sonbahar 2016, s. 44.

³⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1987, s. 95.

Erzincan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte, Osmanlı Devleti'nin sancak merkezi olarak kaldı³⁵.

XIX. asrın son yıllarına doğru oluşan iç tehditlerden biri olan, Ermeni saldırılarının birçoğuna Erzincan ve çevresi çok ağır bir şekilde tanıklık etmiş olup, meydana gelen bu saldırının Birinci Dünya Savaşı boyunca devam ettiği görülmektedir³⁶.

Ruslar, 31 Ekim 1914 tarihinde Doğubayazıt'ta ilerleyerek Kars'tan Osmanlı sınırlarına geçti. 6 Mayıs 1915 tarihinde Van, 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum, 3 Mart'ta Bitlis ardından Muş, 18 Nisan Trabzon³⁷, 11 Temmuz 1916 tarihinde Tercan, 20 Temmuz Kelkit ve 25 Temmuz 1916 tarihinde ise, Erzincan üzerine saldırıya geçip Erzincan'ı istilâ ederek, ele geçirdiler³⁸.

Rusya'da 28 Şubat 1917 tarihinde büyük bir ihtilâl meydana geldi. İhtilâl ile beraber Kafkas cephesindeki Rus askerleri, cepheyi bırakarak yavaş yavaş geri çekilmeye başladılar³⁹. 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütârekesi imzalanarak, Osmanlı Hükûmeti ile Rusya arasında Brest-Litovsk görüşmeleri başladı⁴⁰. Böylece Osmanlı Devleti ve Rusya kendi aralarında barış sağlayacak müzâkereleri başlattı. Erzincan Mütârekesi, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında karşılıklı imzalanan ilk resmi anlaşmadır. 29 Ekim 1914 tarihinde başlamış olan harp bu mütâreke ile 5-18

³⁵ DMBİ, "Erzincan", s. 560.

³⁶ Darkot, "Erzincan", s.339.

³⁷ Selahattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, s. 64.

³⁸ N. Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Erzincan İli Özel İdare Yayınları, Ankara 1995, s. 8-9.

³⁹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 639. Birinci Dünya Savaşı sonunda iki büyük ideolojik blok kuruldu. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Çarlık Rusya silinmiş, yerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bıraktı. Bu rejim ise doğuyu temsil etmektedir. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 29.

⁴⁰ Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, 2004, s. 25-26. Brest-Litovsk Antlaşması ile kazanılan haklar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine İtilâf Devletleri tarafından resmen tanınmadığı açıkça ilân edildi. Rusya da bu antlaşmaya bağlı kalmadıklarını duyurmuşlardı. Antlaşma böylece uygulanmamıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 627.

Aralık 1917 tarihinde resmen sona ermiş oldu⁴¹. Ancak Rusya görüldüğü gibi olumlu kararlar almayarak, Osmanlı Devleti'ni ve bölge coğrafyasını çıkmazlara sürükledi. Doğu Anadolu'daki Ermeniler, Rusya'nın bölgeden çekilmesini fırsat bilerek, bölgede bıraktıkları mühimmat ve silahlarla hızla ilerlemeye başladılar.

Erzincan Mütârekesi'nden hemen sonra, kontrolden çıkan ve iyice silahlanmış Ermeni birlikleri Müslüman halka karşı kırımlara başladı. Özellikle Rus komutanların bölgeden ayrılmasından sonra, kırımlarını iyice şiddetlendirdiler⁴².

Bu gelişmeler doğrultusunda yeni bir mesele ortaya çıktı. Erzincan Mütârekesi Kafkas cephesinde Türk-Rus harbine son versede, mütâreke sonrası meydana gelen gelişmeler farklı bir boyut da gelişerek Türk-Ermeni mücadelesinin temellerini attı⁴³.

Şubat Devrimi'nden (1917) sonra, Ermeniler bu bölgede serbest hareket etme hakkını kazanarak idarî teşkilâtlanıp, buralara yerleşmeye uğraşıyorlardı. İdarecileri ise, Osmanlı tarafından gelişecek olan taarruzlardan endişe ediyorlardı. Bu endişeyi kuvvetlendiren, Rus Ordusu'nun bu bölgelerden çekilmeye başlamasıydı. Az sayıda da olsa yerleşik olan Kürtler, Ermeniler için tehlike oluşturuyordu. Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı ordularının gelmesini istemekteydi⁴⁴.

Bolşevikler, Çarlık Rusya'sının bulunduğu neredeyse her yerde yönetimi ele geçirmek niyetinde idiler. Bu bölgelerden biri de Erzincan'dadır. Fakat sözü geçen Erzincan, bugünkü Erzincan sınırlarından daha geniş bir bölgeyi ifâde etmektedir. Dersim, Bayburt ve Erzincan topraklarında ilan edilen "Erzincan Sovyeti" kızıl bayrak çekildikten sonra dört yıl mevcudiyetini koruyabildi. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bir sosyalizm tecrübesi olarak rafa kaldırıldı. Dersim'de bulunan Rus

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, *Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967, s. 380.

⁴² Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", s. 31.

⁴³ Nurcan Yavuz, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri Ve Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:17, S: 28, 1995, s. 232.

⁴⁴ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, MED Yayınevi, İstanbul 1992, s. 26.

ordusu, Kızıl Muhafız ismini alarak yeniden yapılandırıldı. Kızıl Muhafızların bölgedeki yöneticisi Ermeni Arşak Cemalyan ismindeki kişi tarafından; buradaki Türk, Ermeni, Kürt halklarının temsilcileri ile toplantı düzenledi. Toplantıya Ermeniler ve Kürtlerin yerel liderleri ile Türkler adına Erzincan Müftüsü katıldı ve kurulan Erzincan Sovyeti genişledi. 1918 tarihinde Osmanlı ordusu bu bölgeye geldi. Kızıl Muhafızların geri çekilmeleri ile birlikte, Türk delegeler kısa bir süre içerisinde Osmanlı'ya bağlılıklarını açıkladı. Merkez Erzincan'dan Dersim'e taşındı. Bu taşımada Türk delegelerin, Osmanlı birliklerini davet edilmesi etkili olmuştu. Şûranın kontrolünün Ermeni bir Paşa'ya geçmesinden, Türk delegeler rahatsızlık içerisindeydi. Bu da kararın verilmesinde etkili oldu. Dersim'in Ovacık İlçesi'nde bulunan, Yeşilyazı (Zeraniye) köyüne taşınan Erzincan Sovyeti toprak kayıplarının artması ile birlikte 1921 tarihinde feshedildi⁴⁵.

Erzincan Şûrası üzerine fazla konuşulmamış, hatta çok az konuşulmuş bir hadisedir. Rus Devrimi, Türkiye topraklarında içine almış geniş bir devrimdir. Erzincan Şûrası varlığını sürdürürken, İngilizler bu konudan rahatsız olup; İstanbul Hükûmetine Mondros Mütârekesi'nin verdiği yetkiyi hatırlatarak, Şûra'nın sonlandırılmasını istediler. Sovyet Hareketleri Erzincan merkezli olup; bu bölgede, Rusya askeri devrimsel propagandalar geliştirdi. Rusya devrimden sonra gerilerken; Ermenistan, Kürdistan ve Türk işçileri bu bölgede ulusal bölücü hareketleri için bir araya geldi⁴⁶.

Erzincan Şûrası ile birlikte Kürtlerin ve Ermenilerin Anadolu'da bir devlet kurulması ihtimali hatta Sovyet Cumhuriyeti ile birleşerek birlikte devlet kurma olasılığı gündeme geldi. Bu Şûra'nın ortadan kalkmasında 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması belirleyici oldu. Bu antlaşma gereğince Rus birlikleri geri çekilince Kürtler ve Ermeniler tek başlarına kaldılar⁴⁷.

⁴⁵ Kavel Alparslan, <https://kaypakayamanifestosu.wordpress.com/2019/04/15/kavel-alpaslan-erzincan-sovyeti/>, (01 Temmuz 2019)

⁴⁶ Loren Goldner, *Revolution, Defeat and Theoretical Underdevelopment: Russia, Turkey, Spain, Bolivia*, Brill, 2016, s. 78.

⁴⁷ Köz Gazetesi Ekim Devrimi, Teori ve Politika Dergisi, <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/306-ekim-devrimi-tartismalari>, (01 Temmuz 2019)

Ocak 1918 tarihinde Osmanlı ordusu, Erzurum, Erzincan ve Sivas'daki Sovyet harekâtını bastırdı⁴⁸.

Erzincan'da Sovyet rejiminin kurulması, dönem itibariyle dikkat çekicidir. Çünkü sosyalizm adına büyük şehirlerde herhangi bir kıpırdanma yaşanmazken, Erzincan gibi kırsal bir livâda bu olaylar yaşanmaktadır.

Brest-Litovsk Antlaşması 3 Mart 1918 tarihinde imzalandı. Böylece bu antlaşma ile Osmanlı Devleti yeniden Elviye-i Selâseyî geri alma imkânına kavuştu. Antlaşmadan sonra, III. Ordu Doğu Anadolu'da ilerlemeye devam ederek, Ermeni soykırımını siyasî açıdan çözüm bulmak yerine, askeri kararlılık ve mücâdele ile sonlandırdı⁴⁹.

Erzincan'da Rusların geri çekilmesi sürecinden sonra, Ermeniler şehri yakıp yıkmaya, Müslüman ahaliyi katletmeye başladı. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile aynı gün Batı Dersim Komutanı Halit Bey ve emirlerindeki kuvvetler ile birlikte Erzincan'a girerek, 13 Şubat 1918 tarihinde şehri istilâdan kurtardı⁵⁰.

⁴⁸ Goldner, *Revolution, Defeat and Theoretical Underdevelopment: Russia, Turkey, Spain, Bolivia*, Brill, s. 105.

⁴⁹ Nurcan Yavuz, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 15, 1995, s. 406.

⁵⁰ Emin Kutlu, "Osmanlı Arşivi Belgeleriyle Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzincan", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu* (28 Eylül – 01 Ekim 2016), C. I., Erzincan 2016, s. 330.

2. ANADOLU'DAKİ TEŞKİLÂTLANMA

2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Anadolu'nun Genel Durumu

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa, Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya – Macaristan, İtalya) ve Üçlü İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) olmak üzere iki bloğa ayrıldı. Ekonomik ve siyasî hedefleri birbiriyle çatışan bu devletlerarasındaki rekabet gün geçtikçe arttı. XX. yy. başlarında yerini büyük hesaplaşmalara bıraktı. İki bloğa ayrılmış ülkeler arasındaki siyasî gerginlik hızlı bir şekilde ilerleyerek, yerini askeri hazırlıklara önem veren ve en ufak bir sebebin bile, savaşın başlatılmasına zemin hazırlayan bir ortamın oluşmasına neden oldu⁵².

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Veliâhdı Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi üzerine, siyasal yalnızlık içerisinde olan Osmanlı Devleti'nin, en büyük tehdit olarak gördüğü Rusya'dan korumak amacıyla İtilâf Bloğu'na girmeye çalıştı, fakat bu girişimleri kabul görmedi⁵³.

İlk olarak İtilâf Devletleri'nin yanında yer almak için, İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmak istedilerse de ancak bu iki devlet ittifak teklifinin Ruslar tarafından kabul edilmesi şartını koymuşlardı. Bu şart görüşmeleri yarım bıraktı. Osmanlı Devleti'nin ittifaka kabul edilmemesinin en büyük nedeni, olası bir savaşta bu devletin paylaşılacak önemli stratejik konumunun olmasıydı⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu jeopolitik konumu, Şark Meselesi ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşım planları, savaşa girme nedenleri arasındaki önemli dış sebeplerdendir⁵⁵.

⁵² Muharrem Uçar, *Birinci Dünya Savaşında Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi*, A.Ü.S.B.E., (Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 23.

⁵³ Mücahit Özçelik, *Türk Basınında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci*, G.Ü.S.B.E., (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 113.

⁵⁴ Adem Pazarbaşı, *Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı*, S.Ü.S.B.E., (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 1.

⁵⁵ Elif Dönmez, *Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Millî Mücadele'ye Yansımaları*, N.Ü.S.B.E., (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2012, s. 2.

Almanlarla yapılmış olan ittifak anlaşmasıyla ve Avusturya – Macaristan'ın da aynen kabulünü üstlendiği bu anlaşma gereğince günün birinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi zorunlu oluyordu. Hatta İtilaf Devletleri Boğazlara saldırmasalar bile bu durum bizi dünyaya karşı haksız gösterebilirdi⁵⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Hükûmeti resmen tarafsız kalmaya karar vermiştir. Dönemin Sadrazamı Sait Halim Paşa da bu karara uygun olarak 4 Ağustos 1914 tarihinde yabancı elçiliklere, devletin tarafsızlık kararını bildirmiştir. Fakat 2 Ağustos'ta Almanya ile ittifak anlaşma imzalamış ve hazırlıklar henüz tamamlanmadan seferberlik ilân etmişlerdi⁵⁷.

Osmanlı Hükûmeti'nin resmi tutumu tarafsızlık politikası olarak kaldı ve ayın ikisinde ilân edilen seferberlik ile 1914 yılının daha önceki sıkıntılı olaylarından bu yana, yapılmaya çalışılan askeri hazırlıkları güçlükle hızlandırabildi⁵⁸.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na, içinde bulunduğu olumsuz durumdan dolayı girmek zorunda kalınca, tüm savaş boyunca süre gelecek iki önemli iktisadî sorunla yüz yüze kaldı. Bunlardan birincisi halkın iaşesini sağlamak, ikincisi de savaşın getirdiği harcamaları karşılamaktı⁵⁹.

Osmanlı Devleti içerisinde, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girilmesine taraftar bir grup oluştu. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkası taraftarları, Osmanlı Devlet adamları, Rusların önceki yıllardaki yapmış olduğu istilalara karşı hesaplaşmak istiyordu. Eğer Rusya ile savaşa girilirse; Rus hâkimiyetindeki Müslümanların, Osmanlının yanında yer alacakları beklentisi hâkimdi. Osmanlı Devleti'nin bu harbe girmek isteğinin bir başka sebebi ise, Rusların hâkimiyetine geçen Osmanlı topraklarını geri alma ümididir. Almanya, 1 Ağustos 1914'te

⁵⁶ Kâzım Karabekir, *I.Cihan Harbine Neden Girdik? Cilt 1*, (Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 78.

⁵⁷ Hakan Türkkân, *Askeri Mecma'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Kırıkkale 2007, s. 3.

⁵⁸ W.E.D. Allen, Paul Muratoff, *1821-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harpler'in Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 217.

⁵⁹ Emre Akıncı, *Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansmanı ve Savaşın Diğer Devletlerle Karşılaştırılması*, İ.T.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009, s. 56.

Rusya'ya savaş ilân edince, Osmanlı Devleti'nin de ittifak antlaşması gereğince hemen savaşa girmesi gerekmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin savaşa girmek için bir hazırlığı olmadığından, Almanya'dan askeri malzeme gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının korunması sağlanarak, savaşa girmesi için Almanlar tarafından ilk başta fazla baskı yapılmadı. Osmanlı Devleti'nin daha fazla vakit kaybetmeden savaşa girmesini istediler, bu amaçla İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, Enver Paşa'ya bir an önce savaşa girilmesi için hızlı bir şekilde hareket edilmesini söyledi⁶⁰.

Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na girdi⁶¹. Osmanlı Hükûmeti Almanlar ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'na girerek devletin iki yıldır devam etmekte olan toprak kaybına son verileceğine inandı. Ayrıca savaştan başarıyla çıkılması halinde, Doğu Anadolu ve Boğazların elde tutulabileceğini, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalı'nın kontrol altına geçirilebileceğini ve İslâm Dünyasındaki eski saygınlığın tekrar elde edilebileceği umut ediliyordu⁶².

Bu dönemde, 1856 ve 1871 antlaşmalarıyla doğrulanan, 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne ters düşen Breslau (Midilli) ve Goeben (Yavuz) adında iki Alman zırhlısının Osmanlı Devleti tarafından satın alınıp ve bu durumun dünyaya duyurularak boğazlardan geçirilmesi, akabinde bu iki Alman gemisinin 29 Ekim 1914 tarihinde Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti savaşa fiilen katılmak mecburiyetinde kaldı⁶³.

Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde istilâcı amaçları vardı; müttefikleri Fransa ve İngiltere'de bir dizi antlaşmayla Petersburg'un bu amaçlarını benimsemekteydi⁶⁴.

⁶⁰ Yavuz Yılmaz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşu Kars Ve Civarında Ermeni Tedhişi* (30 Ekim 1918 - 30 Ekim 1920), K.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), Kars 2006, s. 13.

⁶¹ Tefik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941, s. 5.

⁶² Türkkân, *Askeri Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi*, s. 3.

⁶³ N. Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi Brest – Litovsk*, Ankara 1995, s. 7.

⁶⁴ Mim Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 48.

Almanya kendi çıkarları için, Avrupa savaş alanlarındaki yerlerinden mümkün olduğu kadar fazla düşman kuvvetini kendinden uzak tutmak ve Osmanlı ordularını Kafkaslarda ve Kanal bölgesinde saldırıya geçirmek için telkinlerde ve zorlamalarda bulundu⁶⁵.

XIX. asırdan bu yana devam eden Osmanlı Devleti'ni yıkma projeleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütârekesi (30 Ekim 1918) ile hayata geçirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni yıkma ve topraklarını paylaşma fikirleri gizli anlaşmalarla devam etti. Bu savaş Osmanlı Devleti açısından, 1914 yılında başlayan bir savaş değildi. Hıristiyan Dünyası'nın Osmanlı Devleti'ne karşı 637 yıldan beri sürdürdüğü mücâdelenin bir devamıydı. Bu mücâdele, 1918 yılında bitmeyerek dört yıl daha devam etti. Bu son dört yıl Türk milletinin Millî Mücâdele yıllarıdır. Millî Mücâdele'nin Türkler lehine sonuçlanması, Türk milletini yok etmeye yönelik projelerin de son bulmasını sağladı⁶⁶.

Osmanlı Devleti 23 Kasım 1914 tarihinde, İngiltere ve Fransız sömürgeleri altında yaşayan Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan ve Afrika Müslümanlarını İtilâf Devletleri'ne karşı ayaklandırmak amacıyla Kutsal Cihat ilân etti. Bu konuyla ilgili Şeyhülislâm tarafından, Fatih Camii önünde okunan cihat fermanı ile tüm Müslümanlar Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmaya çağırıldı⁶⁷.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Arap milletinin liderleri, Adem-i Merkeziyet fikirlerini bağımsızlık fikrine dönüştürdüler. Birinci Dünya Savaşı başladığında ve savaş sonrası kendilerine bağımsızlık umudunu veren devletlerin etkisi altında kaldılar⁶⁸.

Savaş beraberinde birçok sorunu da yanında getirdi. Özellikle ülke içerisindeki azınlıkların çeşitli kışkırtmalar sonucu Osmanlı Devleti'ne karşı cephe

⁶⁵ Tefvik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, s. 7.

⁶⁶ N. Fahri Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kazanımları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (ERZSOSDE) XI-I, 2018, s. 25.

⁶⁷ Burcu Yıldırım, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*, M.Ü.T.A.E., (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 9.

⁶⁸ Yıldırım, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*, s. 9-10.

almalarına neden oldu. Bağılı buldukları devletin yanında değil de karşısında savaşmaları sonucunda, azınlıkların bu durumdan yararlanılarak Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile kendilerine pay düşeceği fikrine kapılmalarına sebep oldu⁶⁹.

İtilâf Devletlerinin bu ortamdan yararlanarak, gayrimüslim unsurları kendi menfaatleri için kullanmaktan çekinmediği ve harekete geçirmekte zorlanmadığı görülmektedir. Bu gayrimüslim unsurlar, Ermeniler ve Rumlardan meydana gelmekteydi. Ancak bu bölgeleri ele geçirmek ve yapacakları istilâları haklı göstermek için, bölgedeki nüfusun ezici çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlar arasında bu politikayı, sağlamlaştırıp uygulayabilmek amacıyla dayanaklar oluşturulmasının yolları da bulunmalıydı. Bu düşünceler ulusal temellere dayalı olmayan, Osmanlı tebaası içindeki gevşek toplumsal bağlılığın koparılacağı düşüncesinin hayata aktarılmasını cazip hale getirdi⁷⁰.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere, dört imparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş bir savaştır. Bu savaşın sonuç olarak, Anadolu'da tamamen Türk varlığına dayanan, yeni bir devletin kurulmasına neden olması bakımından; Türk İstiklâl tarihinde ayrı bir yeri vardır⁷¹.

2.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu'nun Genel Durumu

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanya ve diğer müttefiklerin yenilgiye uğrayıp teslim olması, aynı safta bulunan Osman Devleti'nin de mağlup sayılması üzerine, İtilâf Devletleri adına İngiltere temsilcisi Amiral Arthur Calthorpe

⁶⁹ Yıldırım, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*, s. 27.

⁷⁰ Nuri Yavuz / Leyla Kılıçkaya, "Millî Mücadele'nin Başlarında Doğu Anadolu'daki Cemiyetler ve Birbirleriyle İlişkileri", *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002 – Erzurum) XXXII.*, S. 888, s. 276.

⁷¹ Nurcan Toksoy, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Anadolu'da Yapılan Faaliyetler", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S: 1, (Ocak-2006), s. 141.

ile Osmanlı Devleti temsilcileri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütârekesi imzalamak zorunda bırakıldı⁷².

Mondros Mütârekesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktığını ilân eden ve onun özellikle askeri bakımdan teslimini öngören bir aşama idi. Ayrıca Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak anlamına gelen tarihi Şark Meselesi'ni tekrar gündeme getirmek gibi önemli bir fırsatı elde etti. Bu nedenle İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin stratejik noktaları olan Musul, İskenderun, İstanbul ve Batum başta olmak üzere, Anadolu ve Rumeli topraklarını istilâ etmeye başladı. Bu istilâları da, savaşın devam ettiği zaman da kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalar ışığında plânladılar⁷³.

Mondros Mütârekesi ile ilgili olarak hükûmetin vilâyetlere, müstakil sancaklara ve ordulara yaptığı yazılı açıklamalar da bunu gösteriyordu. Bir yandan mütârekenin kısmen hafif hükümleri olduğu anlatılıyor, diğer yandan da devleti oluşturan diğer unsurların yani azınlıklara verilecek, bir takım hak ve hürriyetler esasına dayanacak bir barış anlaşması olduğu izah ediliyordu⁷⁴.

Mondros Mütârekesi hükümleri, uygulanmaya başlandığı andan itibaren İtilâf Devletleri, dört yıl kendileriyle büyük mücâdele eden ve onları oldukça güç durumlara sokan büyük Türk milletini sindirme ve bağımsızlıktan yoksun bırakma fırsatını elde ettiklerini sandılar ve bu anlayış içinde onun topraklarını istilâya başladılar. Ve yine bu anlayış içinde onun her işine karışmak istediler⁷⁵.

Mondros Mütârekesi'nin 7. ve 24. maddesi, Osmanlı Hükûmeti'nin bütün ümitlerini boşa çıkardı. 7. maddeye göre; "İtilâf Devletleri kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durumla karşılaşırca istedikleri stratejik bir bölgeyi istilâ

⁷² Hüseyin Bulut, *Millî Mücadele'de Erzincan*, Erzincan Belediyesi Yayınları, Erzincan 1997, s. 80.

⁷³ Mustafa Budak, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzeni Kurma Sürecinde Osmanlı Devletinin Tavrı", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 1999, S: 7, s. 193.

⁷⁴ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine) I. Kitap*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 3.

⁷⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. Cilt*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 32.

edebilecekti” bu madde ile yapacakları istilalara hukuku bir dayanak sağlandı. 24. maddeye göre ise ; “Doğudaki altı ilde (Vilâyât-ı Sitte)⁷⁶ bir karışıklık çıkarsa, İtilâf Devletleri bu illeri istilâ edebileceklerdi”. Yine aynı madde gereğince, bu illerin Ermenilere bırakılacağı söylentileri bu illerdeki halkın huzursuzluğunu iyice arttırmakta idi⁷⁷.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurma düşüncesi; ilk olarak Ermeni Devleti’nin kurulmak istenmesi ile gündeme geldi. Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar, bu bölgelerde bir Ermeni Devleti kurma fikrine aniden “Kürdistan” meselesi de eklenerek Ermeni meselesi ile birlikte düşünülmeye başlandı⁷⁸.

24. madde ile Altı Doğu Vilâyeti'nin yanı sıra, Sis (Kozan), Haçın (Saimbeyli), Zeytin (Süleymanlı) ve Ayıntab’ın istilâsını Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmek istenmekteydi. Altı Doğu Vilâyetinden, Ermeni Vilâyetleri olarak bahsedilmekteydi. Osmanlı Heyeti; 7. madde ile 24. maddeyi asla kabul etmeyeceklerini ve bundan dolayı konuşmaların kesilebileceğini açıkladı⁷⁹.

Ermeni - Rum komitacıları ve çeteleri de, bu bölgelerde asayiş bozucu olaylar yaratarak, istilâları kolaylaştırmaya çalışmaktaydı. Bu sebeple ordu birlikleri de, bölgenin güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Birlikler, bölgeyi dörde ayırarak oluşabilecek sıkıntılara karşı vazifelerini yapmaktaydı.

Doğu Sınır Bölgesi; Burada en önemli sorun, Ermenilerin Van’a geçmelerini önlemektir. XV. Kolordu’ya bu görev verilerek, karargâh Erzurum’a getirildi. Altı Doğu İli; Vilâyât-ı Sitte’de, halk perişan bir haldeydi. İlk iş, yoksul halkın durumunu iyileştirmek ve buraları düzene sokmaktır. Bunun içinde görevlendirilen, XV. Kolordu ile III. Kolordu bu görevleri yerine getirdi. Samsun Amasya Bölgesi; Pontuscuların ve Rum çetelerinin en çok faaliyet gösterdikleri bölgede idi. XV.

⁷⁶ Altı Doğu Vilâyeti: Van, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Elazığ’dır. Bıyıköğlü, *Türk İstiklal Harbi I*, s. 35.

⁷⁷ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 80.

⁷⁸ N. Fahri Taş, *Güneydoğu 1919*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 12.

⁷⁹ Bıyıköğlü, *Türk İstiklâl Harbi I*, s. 35.

Tümen bu bölgenin güvenliğini sağlamak ile görevlendirildi. Trabzon ve Doğusu; Gürcülerin, Rize Bölgesi'ni ele geçirme ihtimâline karşı III. Kafkas Tümeni, Trabzon Bölgesi'ni korumakla görevlendirildi⁸⁰.

Osmanlı Hükûmeti'nin girdiği, ülkeyi yok sayan savaşın sonuçlarına en çok Doğu Vilâyetleri halkı mârûz kaldı. Özellikle bu vilâyetlerin Müslüman halkı; bir taraftan Rusların istilâsı ve diğer taraftan Ermeni çetelerinin saldırıları altında, hiçbir insanlığa sığmayan insanlık dışı muameleler görmekteydi. Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van Vilâyetleri ile Erzincan Sancağı halkı, bu bölgede hayat ve sağlık şartlarının olmaması sebebiyle iç bölgelere doğru göç etmek zorunda kaldı⁸¹.

Avrupa devletleri, Osmanlı tebası altında ki Ermenilere bağımsız Ermeni Devleti kurma düşüncesi altında kışkırtarak, Devlete karşı ihanet ve isyan etmelerine neden oldu. Selçuklu Devleti zamanında ve Osman Devleti içerisinde, huzur ve güven içerisinde yaşayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin yönetim kadroları altında önemli görevlerde bulundu. Ermeniler, Osmanlı Devleti içerisinde başka hiçbir etnik unsur için kullanılmayan “Millet-i Sadıka” ünvanı ile anıldı. Fakat XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yabancı devletlerin tahriklerine kapılan Ermeniler, kurdukları örgütlerle devlete karşı isyan etti. Türk ırkına karşı, bir yok etme faaliyeti başlattı⁸².

Batılı devlet adamları da kendi fikirlerine göre, bu milliyet çatışmasından acımasızca yararlanmaya çalıştı ve Ermenilerin millî duygularını harekete geçirerek, hiç umursamadan Türkiye'de bir Ermeni meselesi ortaya atıldı⁸³.

Ermeni Meselesi, sömürgeci güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamak istedikleri genel politikanın, sadece Doğu Anadolu bölgesinde ortaya konulan kısmını ifâde etmektedir. Şark Meselesi adı verilen bu politikanın tarihi oldukça

⁸⁰ Mahmut Goloğlu, “*Millî Mücadele Tarihi I.*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 9-11.

⁸¹ Emin Kutluğ, “Osmanlı Arşivi Belgeleri İle Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzincan”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (28 Eylül – 1 Ekim 2016 Erzincan), C. I., Erzincan 2016, s. 324.

⁸² Akın Çelik, *Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler*, İ.Ü.A.İ.V.İ.T.E., (Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. X.

⁸³ Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi* (Haz: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 141.

eskidir. Şark Meselesinin temelinde, Müslüman - Hıristiyan ya da Türk – Avrupa ilişkileri yatmaktadır. Ermeni Meselesi, Şark Meselesi'nin Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerindeki uzantısıdır. Özellikle iki aşamada uygulanmak istenen ve Anadolu'daki Hıristiyanları, kendi gerekçeleri doğrultusunda kurtarma çabalarının kısacası haçlı zihniyetinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Anadolu'daki yansımalarıdır. Bu açıdan Ermeni Meselesi'nin temelinde, Avrupa'nın dini kullanarak ortaya attığı siyasî ve millî tahrikleri yatmaktadır⁸⁴.

Doğu Anadolu'yu parçalama amaçlarından biri olan Ermeni Meselesi, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'ndan sonra yoğunluk kazanarak gündemde bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu meseleye bir de Kürt ve Arap aşiretleri konusu da eklenmeye çalışıldı. Orta Doğu'ya hâkim olmak isteyen İngiltere, söz konusu Kürt ve Arap Meselesi'ni, Mondros Mütârekesi sonrasında farklı bir yön kazandırdı⁸⁵.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başlamasıyla birlikte, farklı etnik grupları bir arada tutan İslâmiyet'in, birleştirici unsur olarak yeterli olmadığını ve böylece Kürtlerin kendilerine Türklerden ayrı bir yol çizmeleri gerektiğini savunan Kürt Teali Cemiyeti faaliyetlerini bu düşünceler gereğince sürdürdü⁸⁶.

Rusya'nın, 1914 Ekim'inde Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilân etmesi üzerine ve ardından ordularına Türk sınırlarını geçme emrini vermesi ile Ermeniler bütün imkân ve güçleri ile Rusya ve İtilâf Devletleri'nin emrine girmeye başladı⁸⁷.

Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) ile Türk - Rus ilişkilerinin siyasî durumu hem de bölgenin mevcut durumu değişti. Yapılan antlaşma ile Çarlığın yıkılışı kesinleşirken, Osmanlı Devleti'ne de istilâ altındaki vilâyetleri kurtarma fırsatı bıraktı. Brest-Litovsk Antlaşması'nın 4. maddesi, Rus ordusunun Elviye-i

⁸⁴ Kodaman, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 106-107.

⁸⁵ Taş, *Güneydoğu 1919*, s. 7.

⁸⁶ Selim Karakışla, "Kürt Kadınları Teali Cemiyeti 1919", *Toplumsal Tarih Dergisi*, C. 19, S. 111, Mart 2003, s. 21.

⁸⁷ Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2010, s. 53.

Selâse'yi tahliye imkânını ve bölge halkına da kendi kaderini belirleme hakkını sağladı. Bu madde sayesinde Rusya, bölgeyi terk ve tahliye etmeyi kabul ettiğinden, hukuki hâkimiyeti tamamen sona erdi. Osmanlı Devleti bölgenin geleceğini belirlemede çok önemli bir üstünlük elde etmiş oldu⁸⁸.

Doğu Anadolu'nun, 1919 yılı başlarında Ermenilere verileceğinin haberleri ortaya çıktığı sırada; Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Nazif bir araya gelerek Kürt Teali Cemiyeti'nin, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne katılmasını sağlamak için bu cemiyete gittiklerini, ancak Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının cemiyete katılmak istemediklerini ayrıca İtilâf Devletleri'nin onlara her türlü yardımı yapacaklarını kendileriyle konuşacak bir şeylerinin olmadığını, başlarının çaresine bakmaları cevabını aldıklarını ve ülke için yapılmak istenilen işbirliği önerisini kabul etmedikleri ifâde etmektedirler⁸⁹.

Çünkü Kürt Teâlî Cemiyeti üyeleri, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt Devleti kurmak için, isteklerinin İtilâf Devletleri tarafından desteklenerek kabul edileceğini düşünüyorlardı. Bedirhani Aşiretinden olan ve Kürt bağımsızlığı uğurunda her şeyi yapabilecek bir kapasitede bulunan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, Malatya'da bir Kürt Kulübü kurmaya çalışıyordu ve burada Ermeni Patrik'i ile de işbirliği yapmanın hiçbir sakınca oluşturmayacağını düşünmekteydi. Osmanlı Paşası ve eski Stockholm Elçisi olan Şerif Paşa, 22 Mart 1919 tarihinde Barış Konferansı'nda Kürdistan hakkında bir muhtıra sunarak, Ermenilerle de işbirliğine girdi⁹⁰.

Kürtlerin, İslâm camiasından ve Osmanlı hâkimiyetinden ayrılma fikrinde olmadıklarına, bu konuda Şerif Paşa ve arkadaşları tarafından meydana getirilmek

⁸⁸ Elviye-i Selâse (Üç Sancak) : 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalan Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakıldı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle bölgenin mülkî, sosyal, kültürel ve iktisadî yapısında hızla değişti. 1877 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesine göre; Kars ve Ardahan Erzurum Vilâyeti'ne bağlı iken, Batum ise Trabzon Vilâyeti'ne bağlı olup ilhakı takiben Üç Sancak, merkezi Tiflis olan Zakafkasya Genel Valiliği'nin bir parçası haline getirildi. Batum ve Artvin Tiflis Vilâyeti'ne, Kars Sancağı ise eyalet şeklinde teşkilâtlandırılarak doğrudan genel valiliğe bağlandı. Selçuk Ural, "Kurtuluşun Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", A.Ü.T.İ.T.E. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011, s. 647-648,650.

⁸⁹ Aytepe, "Kürt Teali Cemiyeti", s. 11.

⁹⁰ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s. 130-131.

istenen bağımsızlık fikrini kabul etmediklerine dair, Erzincan'dan Meclis-i Mebusan'a bir telgraf gönderildi⁹¹.

Batılı devletler, Ermeni Meselesi'ni, savaş öncesinde Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit olarak plânlamayı düşünürken, savaş bu plânların ertelenmesine ve daha sonra tamamen ortadan kalkmasına sağladı. Şöyle ki, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsaydı, Vilâyât-ı Şarkiyye'de bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına olanak sağlardı. Ancak bu tehlike, savaşa girilerek ortadan kaldırıldı⁹².

Ermenilerin, Vilâyât-ı Şarkiyye'de devlet kurma hedefleri ve aynı zamanda da bu toprakların kendilerine ait olduğunu ifâde etmeleri, bölgede yaşayan Kürtleri de harekete geçirdi. Bu yönde yapılan çalışmalar, Kürt liderler tarafından bölgenin çoğunluğunun Kürt olduğunu ve gerçekleştirilmesi plânlanan Ermenistan Devleti'nin egemenliği altında kalmayacakları iddiasını ve sonuçta da bağımsız Kürdistan meselesini gündeme getirdi. Bu sebeplerden dolayı, Mondros Mütârekesi sonrasında ortaya çıkan Kürt faaliyetlerinde, Bağımsız Kürdistan kurma düşüncesi yatmaktadır. Bağımsız Kürdistan kurma fikri ilk olarak, İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla başlamış, bölgede meydana gelen diğer olaylarla birlikte, 1919 yılı içinde büyük bir hız kazanmaktadır⁹³.

Ermeni Devleti'nin kurulmasına bağlı olarak bir de Kürdistan meselesinin gündeme getirilmesinin asıl amacı, Ermenistan'ı güçlendirmek veya doğrudan doğruya Ermenistan'a bağımsızlığını kazandırmak içindi⁹⁴.

⁹¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C:1, İ:15, 28 Şubat 1336 (1920), s. 226.

⁹² Taş, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kazanımları", s. 31.

⁹³ Taş, *Güneydoğu 1919*, s. 13.

⁹⁴ Taş, *Güneydoğu 1919*, s. 27.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ VE ASKERÎ AMAÇLI KURULAN TEŞKİLÂTLAR

I.1. Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti

Cemiyet; “*Fertlerin müşterek bir gayenin takibi için bir araya gelmesidir ki, her fert içtimai gayenin gerçekleşmesine çalışmakla beraber aynı zamanda kendi gayesi için de çalışmış olur*” şeklinde tanımlanmaktadır. Cemiyetlerin ortaya çıkışı II. Meşrutiyet’in getirdiği yenilikçi ve özgür ortamın doğuşuyla yakından ilgilidir. Bu konuyla ilgili ilk yasal düzenlemeler 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909) tarihli Cemiyetler Kanunu ile ilgili oldu. Oldukça özgür bir ortamı içinde barındıran, 19 maddeden oluşan bu kanun Fransız Cemiyetler Kanunu’ndan etkilenecek şekilde oluşturuldu⁹⁵.

II. Meşrutiyet Dönemi, partiden çok dernekler ortamıdır. Meşrutiyet toplumu içinde her kuruluş, buna partiler de dahil bir cemiyettir ve Cemiyetler Kanunu’na tabiidir⁹⁶.

Cemiyetler Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile siyasal, sosyal ve kültürel amaçlı kurulan cemiyetler başta olmak üzere, ayrılıkçı ve mason locaları gibi teşkilâtların sayısında da oldukça fazla bir artış görülmektedir. Cemiyetlerin özelliklerine baktığımızda; parti kimliği taşıyan ve siyasal amaçlı kurulan cemiyetlerin yanında, asla iktidarı ele geçirmek için bir gaye taşımayan cemiyetler de varlık göstermektedirler⁹⁷.

⁹⁵ Erdem Yavuz, “Siyasi Mücadele Ekseninde Erzincan’da Faaliyet Gösteren Dernekler (1941-1960)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, 2016, s. 106.

⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 395.

⁹⁷ Yavuz, “Siyasi Mücadele Ekseninde Erzincan’da Faaliyet Gösteren Dernekler(1941-1960)” s. 106.

Bu cemiyetler bazen İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir uzantısı gibi gözükse de; ulusallık ve izlediği politikayla, millî akımı yansıtmaları noktasında istilâlara karşı net bir tavır ortaya koymaktadırlar⁹⁸.

II. Meşrutiyet döneminde cemiyetleşme hareketi üç grupta incelenir ise; birinci grupta mason locaları, ikinci grupta çeşitli sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve milliyetçi cemiyetler son grupta ise ayrılıkçı cemiyetlerin yer aldığı görülmektedir⁹⁹.

1918 ve 1919 yılları içerisinde ortaya çıkan birçok parti ve cemiyetin program ve tüzüklerine bakıldığında; ister batıcı, ister ulusçu olsun hepsinin fikirleri saltanat ve hilâfeti korumak ile kurtuluşa gidileceği düşüncesiydi. Ancak gelişen olaylar karşısında fikirler de değişti. İstilâya uğrayan bölgelerdeki direniş eylemlerine; aydın, subay, öğretmen, öğrenci, avukat, tüccar, doktor, toprak ağası, hoca ve şeyh gibi halkın birçok kesimi birleşerek hep birlikte hakların savunulması amacını güden Müdafaa-i Hukûk Teşkilâtlarını kurmaya başladılar. Hedefleri; Türk olan toprakların istilasını ve bölüşülmesini protesto etmek, ABD Başkanı Wilson'ın uluslar hakkındaki görüşlerini Türklerde de uygulamasını sağlamak, elde edebildikleri kadar silah ve her türlü güç ile istilâcılara karşı direnmeyi sağlamaktı¹⁰⁰.

Anadolu'nun müdafaası için, Müdafaa-i Millîye¹⁰¹ Cemiyetleri adı altında teşkilâtlar oluşturuldu. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Müdafaa-i Millîye Cemiyeti, Balkan savaşlarının yarattığı sıkıntılı ve karışık siyasal ortamdan etkilenerek 13 Şubat 1914 tarihinde İstanbul'da kuruldu¹⁰². Müdafaa-i Millîye

⁹⁸ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 70-73.

⁹⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, s. 401.

¹⁰⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 475, 477, 479.

¹⁰¹ Günümüz Arapçası'nda "birlik" ve "topluluk" kavramlarını ifade etmek için kullanılan bu kelime, "toplama, biriktirme, devşirme" anlamlarını alarak cem kelimesinden türetilmiştir. Şükrü Hanioglu, "Cemiyet", *İA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 329.

¹⁰² Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 54.

Cemiyeti; Müzaheret-i Millîye (Ulusal Yardım) Cemiyeti'nin amacı genişletilerek kurulan bir teşkilât olup, Müzaheret-i Millîye Cemiyeti Trablusgarp Savaşı döneminde 1 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuş idi. Cemiyet genel özelliği bakımından kültür ve sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Fakat yarı askeri özellik de taşımaktadır. Hilâl-i Ahmer ve Donanma Cemiyetleriyle birlikte kamu genelinde yararlı olabilmek için kurulan bu teşkilâtlar, daha sonra 2 Mayıs 1919 tarihinde kapatıldı¹⁰³.

Müdafaa-i Millîye Cemiyeti, kuruluşundan bir gün sonra İzmir'de Şubesi'ni açtı. Bununla yetinmeyen cemiyet, hızlı bir şekilde teşkilâtlanarak taşra da şubeler teşkil etti. Erzincan¹⁰⁴, Kemah, Eğin ve Tercan'da da şubeleri bulunmaktadır¹⁰⁵.

Cemiyetin 4 Kasım 1913 tarihli tezkeresinde Erzincan şubesi ile ilgili şu konularak yer vermektedir; Cemiyet atış talimleri ile ilgili projelerini, İstanbul dışındaki şubelerinde gerçekleştirmektedir. Bu şubelerden biri olan Erzincan'da, bir nişan talimi müsabakası düzenlemek istemektedir. Bu amaçla yapılacak olan talim de kullanmak üzere 10 adet mavzer tüfeği ve 10 sandık fişegi Diyarbakır Vilâyeti'nden istemektedirler. Cemiyet tarafından fişeklerin ücreti ödenirken, talimde kullanılan tüfekler sonra geri iade edilmektedir¹⁰⁶.

Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti, ordunun kışlık ihtiyacını karşılamak üzere büyük fedakârlık göstererek yardımlarda bulundu. Bu yardımları sıralarsak; 100 yorgan, 14.773 çift çorap, 2.634 takım çamaşır, 432 mintan, 238 çift eldiven ve hastahanelere 2.690 çift çorap, 2.847 don, 2.547 gömlek, 271 entari, 626 mintan, 334 sarpuş, 172 çarşaf, 200 havlu, kazan ve çamaşır teknesi ile musluk gönderildi. Ayrıca; Aziziye ve Harbiye Hastahaneleriyle, beş istirahathâneye 2.961 takım yatak

¹⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 475.

¹⁰⁴ Erdal Aydoğan, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Birinci Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3, s. 70. Erzincan'da Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin kuruluş tarihi belli değildir.

¹⁰⁵ Ayşe Zamacı, "*Müdafaa-i Millîye Cemiyeti ve Faaliyetleri*", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Edirne 2015, s. 70.

¹⁰⁶ Zamacı, "*Müdafaa-i Millîye Cemiyeti ve Faaliyetleri*", s. 217.

yardımında bulunuldu. Yapılan yardımlar hem Erzincan halkının hem de cemiyet yetkililerinin göstermiş olduğu özveri ile sağlandı¹⁰⁷.

Kemah Şubesi de, Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin yapmış olduğu fedakârlığın aynısını yaparak, Kemahlı hanımlar tarafından toplanmış olan 5.000 kuruş bağışı, Kemah Şubesi'nin Reisi olan Sağırzâde Tayyar Halit Bin Mehmed Efendi'ye ulaştırarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiler¹⁰⁸.

Anadolu'da ve Trakya'da meydana gelen haksız istilâlar ve uygulamalar sonrasında kurulan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin oluşturulmasında, Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin çok büyük rolü oldu¹⁰⁹. Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütârekesi'nden hemen sonra başlayan istilâlar üzerine, çok güçlü olarak yeniden ortaya çıkarak ve adını Müdafaa-i Hukûk olarak değiştirerek, İstiklâl mücadelesinde yerini almaktadır. Müdafaa-i Millîye Cemiyetleri, Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin hem fikir olarak hem de temel olarak devamı niteliğindedir.

1.2. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Kuruluşu

Müdafaa-i Hukûk¹¹⁰, Osmanlı Devleti'ne uygulanan Mondros Mütârekesi ve mütârekenin haksız uygulamaları ile yabancı güçler tarafından baskı altında ezilmek, sömürgeleştirilmek üzere yok sayılmak istenen Türk milletinin, siyasî ifâdesi olan millî bağımsız bir devlet kurarak yaşamak hakkını; Osmanlı Hükûmeti'ne, devlet içinde yer alan diğer unsurlara ve diğer galip devletlere karşı kendini savunmak

¹⁰⁷ Aydoğan, “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Birinci Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları”, s. 70.

¹⁰⁸ Zamacı, “Müdafaa-i Millîye Cemiyeti ve Faaliyetleri”, s. 239.

¹⁰⁹ Çevik, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş*, s. 68.

¹¹⁰ Hakların Savunulması anlamına gelen Müdafaa-i Hukûk kavramı, 1908 tarihinde ilk olarak İstanbul'da çıkarılan bir gazetede isim olarak Müdafaa-i Vatan ifâdesiyle kullanıldı. Fakat ülke haklarının savunulması için çıkarılan bu gazetede, sadece isim olarak kullanılmış olan bu kavram hiçbir cemiyeti temsil etmemektedir. Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İz Yayınları, İstanbul 1997, s. 141.

üzere oluşturduğu, fiili bir mücâdele sonunda elde etmeyi sağlamak için uygulanan fikir ve çalışmalarınıdır.

Başka bir ifâdeyle, Müdafaa-i Hukûk, Türk milletini millî bağımsızlığa ulaştırmak amacıyla vatani düşman istilâsına karşı savunmak, ülke topraklarının paylaşılmasını önlemek ve insan haklarını korumak gibi kutsal duygularla beslenen millî uyanış ve hareketlerin fiiliyata dökülmüş ifâdesidir¹¹¹.

Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri, mütârekenin 7. ve 24. maddelerine istinaden Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Vilâyât-ı Sitte" denilen bölgeyi her an istilâ edebilirlerdi. İşte bu tehdit karşısında, İstanbul'da bulunan bazı aydınlar bir araya gelerek 4 Aralık 1918 tarihinde, İstanbul'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet, Reisliğine getirilen eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey, eski Beyrut Valisi İsmail Hakkı Bey, Gazeteci ve eski Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey, Diyarbakır Mebusları Fevzi ve Zülfi Beyler, Sivas Mebusu Rasim Bey, Diyarbakırlı Yedek Subay Cavid Bey ile Sivaslı Yedek Subay Abdülmüttâlip Bey tarafından kuruldu¹¹².

Vilâyât-ı Şarkıyye¹¹³ Müdâfaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluş amacı; Doğu memleketlerinde yaşayan bütün halkın, dinî ve siyasî haklarını serbestçe yaşayabilecek meşru yollara başvurmak, bu memleketlerde ki Müslüman halkın tarihi ve millî haklarını gerektiğinde batı dünyası karşısında savunmak, Doğu memleketlerinde yapılan zulüm ve katliamların sebeplerini araştırarak ve buna neden olanlar hakkında tarafsız soruşturma yapılarak suçluların acele cezalandırılmalarını istemek, azınlıklar ve mevcut olan halk arasındaki anlaşmazlığın giderilmesine ve eskisi gibi iyi ilişkilerin kurulmasına çaba sarf etmek, savaşın Doğu illerinde yarattığı hasarın ve fakirliğin, hükûmet tarafından çare bulunması için teşkil edildi¹¹⁴.

¹¹¹ Çevik, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş*, s. 53.

¹¹² Bayram Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 158.

¹¹³ Vilâyât-ı Şarkıyye, Doğu Anadolu Vilâyetlerinde veya Vilâyât-ı Sitte'ye verilen isim değildir. Vilâyât-ı Şarkıyye, Vilâyât-ı Sitte'ye Trabzon İli'ninde eklenmesiyle elde edilen yedi vilâyet demektir. Taş, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Kazanımları", s. 27.

¹¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 3.

Müdafaa-i Hukûk adı altında, vatanın her yerinde bağımsızlığı kazandırmak ve korumak amaçlı birçok cemiyet kuruldu. Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri, aynı bölgelerde birbirinden kopuk hareket edilerek başarıya ulaşılamayacağını anladığında, ilk önceleri bölgesel olarak sonra ülkesel olarak birleşip kuvvetini arttırdı.¹¹⁵

Cemiyetler yapmış olduğu toplantılar sonunda şu esasları savunmaktaydı;

- Doğu vilâyetleri, tarihten bugüne Türklerin memleketidir. Bu bölgede Ermeniler eskiden beri azınlıktır.

- Elli yıldan beri Ermeniler, bölgede millî birliği bozucu örgütlenmeler yaparak, Müslüman halka yaptıkları mezalimler sonucunda Türk halkını kendilerini müdafaa etmek zorunda bıraktılar. İlk teşebbüs onlar tarafından meydana gelmekte olup, kendilerini haklı çıkararak öne geçmeye çalışmaktadırlar¹¹⁶.

Bu esaslar gereğince, haklı davayı bütün dünyaya savunmak için gazeteler çıkarılarak cemiyetin yayın organı oluşturuldu. Fransızca bir gazete olan Le Pais (Ülke) gazetesi ve ayrıca memleket içinde de düşüncelerini yaymak üzere Hadisat isimindeki gazetenin çıkarılması kararlaştırıldı¹¹⁷.

Cemiyet; bir yandan doğu illerinde şubelerini açmaya çalışırken, bir yandan da bölge halkının çoğunluğunun Türk olduğunu dikkat çekmeye çalışmakta, Wilson Prensipleri dahilinde İtilâf Devletlerinin, bölge ile ilgili plânlarının haksızlığını tüm dünyaya duyurmaya çalışmaktaydı.¹¹⁸

Hadisat gazetesi, cemiyetin kuruluşunu “Vilâyât-ı Şarkiyemizin Hukûk-u” şeklinde isimlendirmekteydi. Cemiyet ilk toplantısını, 13 Aralık 1918 tarihinde yaptı. Bu toplantıya Hadisat gazetesi; 14 Aralık 1918 Cumartesi gün ve 56 numaralı nüshasında yer verdi Vilâyât-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti, Doğu

¹¹⁵ İhsan Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 81.

¹¹⁶ Zekai Güner, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 230.

¹¹⁷ M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 73.

¹¹⁸ Aysel Okan, *Misâk-ı Millî*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2007, s. 23.

Anadolu'nun Ermenistan'ın bir parçası olamayacağı konusunda bir kamuoyu oluşturarak, bu bölgenin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğu hakkında Batılı devletleri ikna etmek üzere propagandaya önem verdi¹¹⁹.

Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa Hükûmetleri, İtilâf Devletleri tarafından kendi çıkarları için imzalatılan Mondros Mütârekesi'nden sonra ve mütârekenin gereğince uygun olmayan davranışları hakkında, hükûmetin hiçbir tedbir almaması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, sessiz ve hızlı bir şekilde Anadolu'ya geçerek Millî Mücâdele'nin başlatılmasının tek çare olduğunu düşünmekteydi¹²⁰.

Müdâfaa-i Hukûk Cemiyetleri; ülkeyi düşman istilâsına karşı savunmak, vatan topraklarının paylaşılmasını önlemek ve insan haklarını korumak için kuruldu¹²¹. Ülkenin istiklâlinin tehlikede olması nedeniyle kurulan ve bağımsızlığın yeniden kazanılmasını hedef alan yerel nitelikli bu cemiyetler, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile tek bir cemiyet altında birleşip güç birliği yaparak, Millî Mücâdele'nin kazanılmasını sağladı.

Bu cemiyetlerin birleştirilmesi yönelik ilk çalışmalar Mustafa Kemal tarafından hazırlanarak, 22 Haziran 1919 tarihinde ilân edilen Amasya Genelgesi ile somutlaştırıldı. Söz konusu genelge, yerel cemiyetlerin birleştirilmesinin yanı sıra ulusal egemenliğe vurgu yapması ile de dikkat çekicidir. Genelge'nin birinci maddesinde; vatanın bütünlüğünün ve ulusun bağımsızlığın tehlikede olduğuna, üçüncü maddesinde ulusun bağımsızlığını yine ulusun kendisinin kurtaracağı vurgulanmaktadır¹²².

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde istilâsı ve akabinde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıp Millî Mücâdele'nin fitilini yakması, Türk millî tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder.

¹¹⁹ Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, s. 159-160.

¹²⁰ Cemal Kemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesine Tepkisi", *A.Ü.T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, s. 389.

¹²¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 121.

¹²² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 2005, s. 16.

Millî hakları savunan bu sivil örgütlenmelerin, askeri tarafı tam kapsamlı olmasa da Kuva-yı Millîyeyi oluşturmakta, siyasî mücâdeleyi ise Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri üslenmekteydi¹²³. Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin cephe gerisi faaliyetlerinde; sağlık, eğitim, imar, propaganda ve bağış toplama gibi önemli yardımları bulunmaktadır¹²⁴.

Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin faaliyetleri ile ilgili tamiminde; “*Hükûmet merkezi tamamen ecnebi tazyik ve tevini altında kalmıştır. Esaret boyunduruğuna girmek azîm ve îradesiyle milletin her taraftan teşkil etmiş olduğu Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin faaliyet ve mesaîlerini tanzim vahdeti millîyenin temin edilmesi, milletin kendi hukukunu bizzat müdafaa eylemesi için salahiyettar bir Meclis-i Millî'nin Sivas'ta toplanılması ve meclisin toplanacağı zamana kadar mahallî içtîmanın hafî kalması ve meclisin yevmi inîkadından evvel her nevi tedâbiri tedafîyeye tesessül olunması, bu meyanda İstanbul'dan gönderilecek kumandanların fikir ve içtihadî kanaatbaş olmadıkça emir ve kumandanın devrütelim edilmemesi.....*” ifâde ederek, bu tamimiyi Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir ile Konya'da bulunan Cemal Paşa kabul ederek , verilen bu karara katılmaktadırlar¹²⁵.

Kurulan bu cemiyetlerin kısa bir süre sonra; 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in istilâsı üzerine göstermiş oldukları tepkileri ile Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışı, cemiyetlerin bölgesel olma özelliklerini ulusal nitelikli olma özelliğine dönüştürmektedir¹²⁶. Samsun'a çıkış ile Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri kongreler ile bütünleşerek, Anadolu halkının teşkilâtlandırılmasını sağladı¹²⁷.

¹²³ Fahri Kılıç, “Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2011, s. 30.

¹²⁴ Hasan Babacan, “Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cephe Gerisi Faaliyetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2004, s. 46.

¹²⁵ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C. 5, İnkılâp Kitapevi, Ankara 1952, s. 27.

¹²⁶ Babacan, “Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Cephe Gerisi Faaliyetleri”, s. 30.

¹²⁷ Yaşar Özüçetin, İsmail Filiz, “Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele'de İstanbul Hükümeti'nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar”, *TÜBAR-XXXIV*, 2013, s. 181.

Mustafa Kemal'in sivil önderliğe geçiş hazırlığı ve buna adaylığını koyması 10 Haziran 1919 tarihli Havza Tamimi ile başladı. Doğu Anadolu'daki sivil örgütlenme bu yolda ki elverişli bir zemin olurken, İstanbul'daki Millî Kongre çevresi Vahdet-i Millîye Heyetleri'ni birleştirmeye çalışırken, o daha baştan itibaren hangi cemiyetin faydalarının uygulanabilir olduğunu belirleyerek, birlikte bu yolda ilerlemeye geçmekteydi. Bu cemiyet ise, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyetiydi¹²⁸.

İzmir'in istilânın hemen ardından, Müdafaa-i Hukûk-ı Osmaniye Cemiyeti bir beyannâme yayımlayarak bu haksızlığı katiyen red ederek, vatani müdafaa edeceklerini bildirdiler. Müdafaa çalışmaları ile birlikte hareket eden cemiyetler, Vali Nurettin Paşa zamanında da büyük destek aldılar ancak İzzet Paşa Hükûmeti'nin olumsuz tutumları yüzünden İzmir'in istilâsına engel olamadılar¹²⁹.

İzmir'in istilâsı ve ardından Yunan ordularının baskısı ve şiddetinin artması üzerine, Anadolu'daki teşkilatlar tarafından İstanbul basınına ve devletlerin siyasî temsilciliklerine telgraflar çekildi. Erzurum'da Albayrak gazetesi Müdürü Süleyman Necati, Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Kâtibi Cevat, Erzurum Belediye Başkanı Zahir ve Belediye Meclisi Üyesi ile Dava vekili, 22 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'daki İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan siyasî temsilciliklerine telgraflar çekti¹³⁰.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Reisi, İstanbul'daki İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan delegelerine 22 Mayıs 1919 tarihinde çektiği telgrafta, Yunan birliklerinin yaptıkları insanlık dışı zulümlerini duyurarak, bu davada yapılması gerekli olan hareketi şu şekilde izah etmişti: “*Maksat Türklerin imhası ise bu ciheti anlamak*

¹²⁸ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1923)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 383.

¹²⁹ Dönemin İzmir Valiliği'ni yapan Nurettin Paşa, görevinden alındıktan sonra da bölgedeki mücâdeleyi sürdürmüş ve halkı teşkilâtlandırarak, Yunan ve olası İtalyan saldırısının önlenmesi için harekete geçilmesini plânladı. Ancak onun bu mücâdeleci hareketleri, Paşa'nın görevinden alınmasına neden oldu. N.Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 65,68-70.

¹³⁰ Yücel Özkaya, “İzmir'in İşgali'nin Anadolu'daki Tepkileri”, *AAMD*, S.10, Ankara 1988, s. 67.

isteriz çünkü biz de müfteri milletler önünde, ölmezden ve öldürülmeden önce kurtuluş çaresini ararız”. Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti tarafından Mustafa Kemal’e göndermiş oldukları telgrafta, Redd-i İlhak’dan gelen telgraflar üzerine mitingler yaptıklarını, İtilâf Devletlerine ve İstanbul Hükûmeti’ne telgraflar çektiklerini, yapmış oldukları mitinge ise çok sayıda kişinin katıldığını ayrıca bu mücadele yolundaki çalışmaları anlatıldı. Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti, İzmir’in istilâsı sebebiyle duydukları üzüntüyü 4 Haziran 1919 tarihinde Sadâret’e çektikleri telgraf ile duyurdular. Mustafa Kemal, 5 Haziran’ da İstanbul Hükûmeti’ne göndermiş olduğu telgrafta; Tercan Belediye Başkanlığı’ndan gelen telgrafi değerlendirerek, bu konuda Türklerin haklı olduğunu, Tercan halkının da bağımsızlık konusunda her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını ifade etmekteydi¹³¹.

İzmir’in istilâsı üzerine 14 Haziran 1919 tarihinde vilâyetlere, belediye reisleri vasıtasıyla Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyetleri’ne gönderilen yazıda; Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri vasıtasıyla bütün milletin azim ve iradesinin tüm dünyaya duyurulması istenerek, milletimizin İzmir’in istilâsı haberi üzerine yaptığı protesto ve mitingler sonucunda, her tarafa yazı ile haber verilerek her yerden telgraflar alındığını, milletin her yerde müstakil yaşamak uğrunda azim ve iradeleri karşısında Yunanlılar tarafından; Aydın, Akhisar, Torbalı ve Ayvalık’ın tahliyesi ile İzmir’in de tamamen tahliyesi ile sonuçlanmasının işaret olan bu geri çekilmenin, milletin sarf ettiği, açığa çıkardığı mevcudiyetten olduğu şeklinde yorumlanmaktaydı¹³².

Mustafa Kemal, bütün vilâyet ve sancak belediye reislerine, Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri’ne gönderdiği tamim ile “*Milletin hukûk ve istiklâl-i müdafaa gayesiyle vicdanı millîden doğan tezahürâtından bahisle, kendisine girişimde bulunması için bazı vilâyet, sancak ve kazalardaki kişilerden, Müdafaa-i Hukûk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden sürekli telgraflar gelerek, bu*

¹³¹ Özkaya, “İzmir’in İşgali’nin Anadolu’daki Tepkileri”, s. 67-70.

¹³² Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), D: 1335/35-3, F: 14-22.

mukaddes uğrunda milletle birlikte sonuna kadar mücâdele ederek ” birlikte hareket edeceğine söz vererek düşüncelerini açıkladı. Aynı hususlar Erzurum, Sivas, Erzincan, Van, Kastamonu, Mamurat’ül-aziz (Elazığ) ve Canik (Samsun) mutasarrıflıklarına gönderildi. Mustafa Kemal’in bu sözleri üzerine, Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti bir miting düzenleyerek İstanbul’daki İtilâf Devletlerinin temsilciliklerine protesto telgrafları gönderdi¹³³.

Mustafa Kemal Haziran ayının başlarında; Erzincan, Pülümür, Kuruçay Belediye Reisleri’ne çekmiş olduğu telgraflarla, ulusal bağımsızlık ile ilgili çalışmalarını kutlamaktadır¹³⁴.

Müdafaa-i Hukûk ruhunu tüm yurda mal ederek, bir siyasal program olarak uygulamak, bu kadro tarafından meydana getirildi. Böylelikle Müdafaa-i Hukûkla, Kuva-yı Millîye arasındaki farkta ortaya çıkmaktadır. Özellikle Mustafa Kemal bu farkı şu şekilde ifâde eder; *“Milletin birliğini vücuda getiren ve İstanbul’un içinde bulunduğu şartlara rağmen bu birliği içerde ve dışarı da göstermek için yapılan teşkilât ise yalnız Kuva-yı Millîye efradından ibaret değildi. Bilakis bütün memlekete ve memleketin en ücra köşelerinde bile, vücuda gelmiş doğrudan doğruya kanuni ve medeni bir teşkilâttir ki, buna Müdafaa-i Hukûk teşkilâtı diyoruz.”* Böylelikle Müdafaa-i Hukûk teşkilâtı, silahlı kuvvetleride bünyesinde barındırmış olmaktadır¹³⁵.

Müdafaa-i Hukûk Teşkilâtı ne kadar güçlenirse güçlensin, ordunun desteğini almadan tam bir başarı sağlayamazdı. Bu yıllarda Doğu görevinde bulunan pek çok komutan, buradaki cephelerde yıllarca çarpışarak büyük başarı gösterdi. Yapılan fedakârlıklar sonunda elde edilen bağımsızlık, bu yetenekli ve kararlı komutanların sayesinde elde edildi¹³⁶.

¹³³ Özkaya, “İzmir’in İşgali’nin Anadolu’daki Tepkileri”, s. 69.

¹³⁴ Özkaya, “İzmir’in İşgali’nin Anadolu’daki Tepkileri”, s. 72.

¹³⁵ Tarık Zafer Tunaya, “Müdafaa-i Hukuk Ruhu Bir Millet Uyandırıyor”, *Kemalizm ve Türkiye*, C. IV, S: 41, Haziran 1979, s. 16.

¹³⁶ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 49.

Kâzım Karabekir, 13 Mart 1919 tarihinde XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildi. Yola çıkmadan önce, yakın dostu ve silah arkadaşı Mustafa Kemal ile görüşme yaparak, durum değerlendirmesi yaptılar. Kâzım Karabekir, İstanbul'dan Trabzon'a hareket etti ve yol boyunca ülkenin geleceğini düşünerek vatanın bütünlüğü için bazı kararlar aldı. Millî bir hükûmet oluşturmak ve Doğu bölgelerini istilâya hazırlanan Ermenileri durdurmak için harekete geçme zamanının geldiğini düşünmekteydi¹³⁷.

Erzurum'daki XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa'nın, 3 Mayıs 1919 tarihinde göreve başlaması ile Paşa; düşüncelerini uygulama fırsatı bularak, vatanın müdafaasında büyük öneme sahip olan cemiyeti daha da kuvvetlendirdi. Çünkü birkaç gün sonra cemiyetin yetkilileri Paşa'yı ziyaret ederek; cemiyetin gayesini, Erzurum'da bir Vilâyet Kongresi'nin toplanacağını, sonra da bütün Doğu Vilâyetlerinden gelecek delegelerle ayrıca büyük bir kongre yapılacağı anlatıldı. Kâzım Karabekir, yapılmak istenenlerin hepsini onaylayarak ve her türlü yardımı yapacağını ifâde etti. Silahları teslim etmeyeceğini, ancak yapılacak olan uygulamaların millî bir karar olmasını sağlamak için, Erzurum Kongresi'nin yardımına ihtiyaç olduğunu da belirtti. Böylelikle cemiyet, Kâzım Karabekir Paşa'nın şahsında bir lider, bir koruyucu ve güçlü bir dayanak bulunmuştu¹³⁸.

Millî Mücadele döneminde, vatanın bağımsızlığı için çalışan diğer bir cemiyet ise Millî Kongre Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet; 29 Kasım 1918 tarihinde Dr. Esat Paşa'nın teşvikiyle kuruldu. İstanbul Millî Tâlim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi tarafından alınan karar ile 52 dernek ve siyasî partinin oluşumu ile meydana geldi. Cemiyet, İttihat ve Terakki'nin yeniden şekillenmiş halidir¹³⁹.

¹³⁷ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992, s. 763-764.

¹³⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. Cilt*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s. 144.

¹³⁹ Osman Demirbaş, *İttihat Terakki Cemiyeti Ve Millî Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 67.

Cemiyeti oluşturan unsurlar, fırka ve çeşitli aydınların bir araya gelmesiyle, düşünce bazında örgütlenerek faaliyetlerine başladı. Böylelikle kalıcı bir yapılanması olmayan Millî Kongre'nin, iktidar kavramı yoktur¹⁴⁰.

Cemiyet; fırkalar üstü olarak teşkil edildiğini ifade ederek, sanıldığı gibi bir kongre olmadığını dernek olarak yoluna devam etmekte olacağını, siyasal bir parti olmadığını programında beyân etti¹⁴¹.

Bu oluşum; başlı başına bir cemiyet ve fırka değildir. Ülkede meydana gelen tehdit ve tehlikelere karşı diğer güçleri de birleştirerek, millî haklarımızı savunmak ve korumak üzere oluşturulan program dahilinde; cemiyet, fırka ve serbest aydınların bir araya gelerek kurmuş olduğu bir yapıdır. Özellikle Erzurum, Van, Trabzon, Erzincan gibi Vilâyât-ı Şarkiyye'de meydana gelen Rus istilâsı ve akabinde Ermenilerin Türk ve Müslüman halk için uyguladıkları mezalim karşısında, dünya kamuoyununa yapılan bu haksızlıklar için sessiz kalmamaları ve bu olayları görmezden gelmemeleri için, cemiyet çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁴²

Millî Kongre Cemiyeti, İstanbul'un istilâsı ile Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine, yapmış olduğu faaliyetleri sürdüremediğinden dolayı; çalışmalarına son verdi. Ancak üyelerinin bir kısmı Anadolu'ya geçip, Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin çatısı altına girerek çalışmalarına devam etti¹⁴³.

I.2.1. Erzincan'da Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Açılması ve Faaliyetleri

Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin kuruluşuna yol açan ana sebep ve düşünce, Doğu bölgelerinin Ermenilere verilmesi ihtimâlidir. Bu düşüncenin gerçekleştirilmesindeki tek yolda, Doğu bölgelerinin nüfus oranını

¹⁴⁰ Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1923)*, s. 119-120.

¹⁴¹ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, s. 165.

¹⁴² Niyazi Ahmet Banoğlu, "Millî Kongre Ve Faaliyetleri", *AAMD*, C. 3, S. 7, Kasım 1986, s. 198,204.

¹⁴³ Demirbaş, *İttihat Terakki Cemiyeti Ve Millî Mücadele*, s. 71.

Ermeni nüfusunu çoğunlukta göstererek, bölgenin gerçek sahibi olan Türklerin tarihini hiçe sayarak, onlara öncelik tanıyan Batılı devletlerin, bir takım ilmî ve tarihî belgelerle Dünya kamu oyununu kandırarak tam tersi olan, Müslüman halkın Ermenileri topluca öldürdüğü iftirasının bir gerçekmiş gibi inandırılmaya çalışılması gibi gerçek dışı algı operasyonunun yapılmasıydı. İşte bundan dolayıdır ki, cemiyet, bu gerçek dışı anlatılanlara dayanarak, tarihî ve millî hakları savunmaya çalıştı¹⁴⁴.

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûn Başkumandanlığı Vekâleti'nden 19 Şubat 1918 tarihinde, III. Ordu Kumandan'ı Vehip Paşa'ya çekilen telgrafta; Erzincan ve çevresinde Ermeni çeteleri tarafından meydana gelen facialara hiçbir şekilde sessiz kalınmayacağını, bu olayların Generale verilecek cevapta, Erzincan ve çevresinde hiçbir köy bırakmamış olduklarını ve hatta yaşlıları bile katlettiklerini ayrıca meydana gelen bu olaylar karşısında ses çıkarılmamasına müsaade edilmeyeceği, Türk ordusunun seyirci kalmayacağı ve onları kurtarmaya insaniyet ve medeniyet namınâ mecbur olduklarını ifâde edildi¹⁴⁵.

Hacı Rauf Beyzâde Halil Bey (Belediye Reisi), Hacı Mehmed Beyzâde Sami Bey, Müftü Osman Fevzi Efendi ve Mahfûz Beyler'in faaliyetleri sonucunda Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti kuruldu. Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti, kısa zamanda merkez ve kazalarıyla birlikte teşkilâtlanarak, beraber hareket etmeye başladı. Zamanla cemiyet, istilâlara karşı duyarlılığını göstererek mitingler düzenledi, protesto telgrafları çekti¹⁴⁶.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti başkan ve üyelerinin isimleri şunlardır; Müftü Osman Fevzi Efendi (Başkan), Hacı Rauf Beyzâde Halil Bey, Mahfuz Bey, Hacı Mehmed Beyzâde Sami Bey, Ulemadan Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi, Ulemadan Şeyh Saffet Efendi, Ulemadan Çizmeli Mustafa Efendi, Eşrafdan Hacı

¹⁴⁴ Korkmaz, *Nutuk*, s. 4.

¹⁴⁵ Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK), K:127, B:127.

¹⁴⁶ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 83-84. Bazı kaynaklarda Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin kuruluş tarihi, 30 Mayıs 1919 tarihini vermekte ancak incelenen belgeler ışığında tam kuruluş tarihi bilinmemektedir. Mondros Mütârekesi'nden sonra yurt gelelindeki tüm cemiyetler, Müdafaa-i Millîye'den Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ismiyle teşkil edildi. Erzincan, İzmir'in 15 Mayıs 1919 istilâsı üzerine Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti adıyla protesto telgrafi gönderdi. Bkz., s. 37.

Aziz Bey, Eşrafdan Sağırzâde Ali, Eşrafdan Münir Bey, Eşrafdan Ahmed Paşazâde Şemsi, Eşrafdan Ziya Bey, Eşrafdan Râsim Bey, Tüccardan Tavşancızâde Recep, Tüccardan Arapzâde Ahmed, Keçecizâde Avni Efendi, Tüccardan Kadızâde Tevfik Efendi, Tüccardan Balızâde Bekir Efendi'dir. Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin bir süre başkanlığını yapan Müftü Osman Fevzi Efendi ile birlikte, halkın Millî Mücâdele'de ve İstiklâl Harbi'nde görev almasında diğer ulemânın da katkısı fazladır. Cemiyetin, Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'yle sıkı ilişkiler içerisinde olduğunu yazışmalardan anlamaktayız¹⁴⁷.

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlar tarafından istilâsı üzerine Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti; Amasya IX. Ordu Kıtâtı'na bir telgraf gönderdi. Telgrafta, vatanın saadet ve selâmeti uğruna her türlü fedakârlığa bütün mevcudiyetleri hazır oldukları, dile getirildi¹⁴⁸.

Gönderilen bu telgrafa 19 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Riyâseti'ne bir cevap telgrafı gönderildi. Telgrafta, Erzincan'ın göndermiş olduğu telgraftan memnun kaldıklarını, milletin bağımsızlığı için birlikte hareket edeceklerinden memnun oldukları, haksız istilâlar karşısında seslerinin dünyaya duyurulacağı konusunda hep birlikte hareket edecekleri yazıldı¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Bulut, *Millî Mücâdelede Erzincan*, s. 84-86. Müftü Osman Fevzi Efendi; 1861 yılında Erzincan'da doğan Müftü Osman Fevzi Topçuzâde, Hacı Sadık Efendi'nin oğludur. Erzincan Müftülüğü'ne atandıktan sonra; 1908 - 1912 yıllarında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Erzincan Mebusu olarak görev yaptı. Bir dönem Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin başkanlığını sürdürmüş olup; I. Dönem TBMM'de Erzincan Mebusu olarak görev aldı. 27 Aralık 1939 Erzincan depreminde vefât etti. Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 121. TBMM Zabıt Ceridesi'nin 14 Temmuz 1920 tarihli kayıtlarında, Livâ Müftüsü olan Osman Fevzi Efendi'nin aynı zamanda Mebus olarak görev yaptığına dair tutulan listede de ismi yer almaktadır. TBMM Zabıt Ceridesi, 14.7.1336 (1920), İ: 34, C: 2, s. 318. Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi; 1864 yılında Erzincan'da doğan Şeyh Hacı Ahmed Fevzi, Şeyh Hacı Fehmi Efendi'nin oğludur. Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz 1919) Erzincan Temsilcisi olarak katıldı ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin üyeliğini yaptı. Sivas Kongresi'nde (4 Eylül 1919) Heyet-i Temsiliye üyeliği yapan Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi, TBMM 'de I. Dönem Erzincan Mebusluğu yaptı. 1924 yılında vefât etti. Bulut, *Millî Mücâdelede Erzincan*, s. 1.

¹⁴⁸ ATASE, D:35-3, F:14-33. Bkz., Ekler-Belge: 2.

¹⁴⁹ ATASE, D:35-3, F:14-31.

29 Mayıs 1919 tarihinde Erzincan Belediye Reisi'nin Erzurum Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Riyâsetine çekmiş olduğu telgrafta;

“Sadr-ı â'zâm Paşa'nın beyânâtı'na atfen, Ermenistan'a vâsî Muhtâriyyet verileceği hakkındaki mutâlîalarından, bi'l-umûm Erzincanlılar da, müte'essîr-i müttehim olarak, bâ-telgarf Sadâret-i Uzmâ'dan, izâh ve tervir buyurulmamız ricâ olundu. Henüz bir cevâb alamadık. Bizler, bir Ermeni Muhtâriyyeti altında, katiyyen yaşayamayacağız. Maksadlarımız müşterekdir. Teşebbüsâtlarımızdan, dâimen bizleri de haberdâr buyurunuz, Efendim.

*Belediye Re'isi Halil”*¹⁵⁰

Bu telgrafa cevap 31 Mayıs 1919 tarihinde yazıldı; *“Vilâyât-ı Mütecavire ile Erzincan'a*

Vilâyât-ı Şarkıyyemiz'in, Ermeni idâresine terk edileceğine dâir, kat'i emâreler zuhûr etdi. Târih-i İslâm için, kara sahifeler hâzırlanmaktadır. Vilâyât-ı Şarkıyye, baştan başa bir Müslümân Memleketi ve İstikbâl-i İslâmın kapısı olduğundan ve bu Vilâyetlerimiz: kan, din, târih kardeşi olan Kürd ile Türk'ün nâmusu ve hamiyetine mevdu olduğundan; bugün bize teveccüh eden vazife-i dinîyye ve târihîyye, pek büyük ve mukaddestir. Biz, Ermeni zulmünden mahvolmamak için birleşmek, tevhidi mesâ'i etmek vazifesi karşısında bulunuyoruz.

Geçende yazdığımız telgarafla, tevhîd-i mesâ'i lüzûmunu arz ve teklif etmiştik. Bu kere, Trabuzonlu kardeşlerimiz, bütün Vilâyât-ı Şarkıyye'nin iştirâkiyle umûmî bir kongre akdini iltizâm ve taleb eylemişlerdir. Bu cihet, bizce de tamâmen tasvîb edildiği gibi, her kazâ'nın kongreye mümessil göndermesi hususu da, hâsseten şâyân-ı temenni görülmüştür.

Binâen'aleyh, müşterek bulunduğumuz Trabuzon teklifinin, ehemmiyetle nazari dikkate alınarak, icrâ-yı icâbına tevessül olunması, sizce de tasvib edileceği şübhesiz olduğundan, icâb eden istihzârâtda bulunmak üzere keyfiyetin sür'ât-i mümkinine ile iş'ârını rica ve mu'azzam İslâm Tarihi'nin, Ermeni ayağı altında mahvolmasına imkân bırakılmamasını, istihzâm eyleriz.

*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi”*¹⁵¹

¹⁵⁰ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi I. Cilt*, Kültür Ofset, Ankara 1993, s. 49.

Erzincan ile Erzurum Vilâyeti arasındaki yazışmaların içeriğine baktığımız zaman; Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti vatanın savunulması konusunda kararlar alarak bir hükûmet gibi davranması, kuruluş amacından daha da ileriye gittiğini göstermektedir¹⁵².

Erzurum'daki Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, 30 Mayıs 1919 tarihinde, Trabzon Muhafaza-î Hukûk Cemiyeti ile Sivas, Diyarbakır, Mamûret'ül-aziz, Bitlis, Van ve Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Şube Reisleri'ne telgraf gönderdi. Ortak bir kongre yapılması konusunda bu cemiyetlerin de fikirleri alınarak ; *“ırk, din, tarihi vahdet ile beraber mukaddesatı müşterek olan Trabzon ve Vilâyât-ı Şarkıyye'nin tevhid-i mesa-i etmesi lâzım olan anı tarihi hulul etmiştir.”* şeklinde başlayan metinde Trabzon'un, Doğu vilâyetleri için *“nefes borusu ve gözü”* olduğu anlatılırken, diğer illerinde *“Trabzon'un bel kemiği”* kadar önemli olduğu vurgulanılarak, yılmadan ve durmadan çalışmak gerektiği anlatıldı. Trabzon'dan da aynı gün verilen cevapta; söz konusu kongrenin Erzurum'da toplanmasının uygun olacağı, Trabzon ve kendilerine bağlı olan yerlerin temsilcileriyle ortak alınan bir karar olduğu, bu temsilcilerin *“Milleti bî 'hakkın temsil etmeleri için her kazanın, en az bir murahhası bulunması esasını kabul ederek”*, toplantı olduğunda hemen hareket edecekleri bildirildi¹⁵³.

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin, 7 Haziran 1919 tarihinde Erzincan'a gönderdiği telgrafta;

“Vilâyetler'e: Sivas, Trabzon, Diyârbekir, Bitlis, Van, Mamûret'ül-aziz, Erzincan Belediye Riyâsetleri'ne.

Hey'eti Murahhasamızın (Paris) Sulh Konferansı'na mütehheyi-i azimet bulunması üzerine, Makaam-ı Sadârete tekrârmürâca'at ederek: Ermenistan Muhtâriyyeti ve Düveli Mu'azzama'dan birinin Himâyesi gibi mutâlea ve talepleri, hayât ve mukaddesâtımız'a pek elim bir tecâvüz addetmekte müttefik bulunduğumuzu ve sırf hürriyet ve istaklâlimiz için, dört sene harb ederek, bütün

¹⁵¹ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi I. Cilt*, s. 58-59.

¹⁵² Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 87.

¹⁵³ Sakallı, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, s. 167-168.

varmızı fedâ ve hakk-ı hayât ve hürriyetimizi kanımızla te'min ettiğimizi ve müzâheret- ü i'timâdımız, vicdâni beşerin kabülde tereddüd etmiyeceği bu Hakk-ı Millîmizin teslim etdirilmesi, millî istiklâl ve vahdetimizin, irâde-i millîyyenin ta'allük etmediği, sâir hiçbir sûret-i tesviyeyi kabül etmemelerini, istirhâm eylediğimiz ma'rûzdur."¹⁵⁴

Erzincan Mutasarrıflığı tarafından, 12 Haziran 1919 tarihinde IX. Ordu Müfettişliği Kıt'atına telgraf çekilmiş ve telgrafta; Erzurum ve havalisinin istilâsından dolayı, Erzincan ve Pülümür Heyetleri tarafından İstanbul Hükûmeti'ne ve İtilâf Devletleri temsilciliklerine protesto telgrafları gönderildiği yazmaktadır¹⁵⁵.

Süleyman Necâti tarafından Erzurum Kongresi için gönderilen telgrafta ise;

"Vilâyetlere ve Müstakil Sancak Erzincan'a

Vilâyât-ı Şarkıyye'deki Hukûk ve Hâkimiyet-i İslâmiyye'yi, halelden vikaye etmek üzere, (Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Diyârbekir, Mamûret'ül-aziz ve Sivas'tan ibaret) yedi vilâyet murahhaslarından mürekkebe bir Kongre'nin Erzurum'da akdî hakkındaki teklif, hem mukadderât olan bütün, yevmi in'ikaadı'n bildirilmesi, iş'âr kılınmıştır.

Hâdisât, büyük bir sur'atle tevâli etmekte olduğundan, Teyfikaati İlâhiyye'ye istinâden efrenci Temmuzun onuncu günü Kongrenin ictimâ'itensib edilmiştir. Mulhak kazâlar murahhaslarıyla beraber yevm-i ma'ruzda Erzurum'u teşrifleri, istirhâm ve yevm-i hareketlerinin iş'ârı, rica olunur.

*Süleyman Necâti - 15 Haziran 1919"*¹⁵⁶

Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Şubesi, 3 Haziran 1919 tarihinde, İstanbul'daki genel merkezinden kongre için izin istedi. İstanbul'dan verilen 17 Haziran 1919 tarihli cevapta; kongre kararı yerinde bulunarak, Doğu vilâyetlerinin Osmanlı-Türk ve Müslüman kalmalarının temel amaçları olduğunun üzerinde duruldu. Kongreye, Erzurum'a bağlı sancak ve

¹⁵⁴ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi I. Cilt*, s. 66.

¹⁵⁵ ATASE, D: 35-3, F:12-2. Bkz., Ekler-Belge: 3.

¹⁵⁶ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi I. Cilt*, s. 73.

kazalardan 21 temsilci katıldı, bu temsilcilere Erzurum Merkezi'nin hazırladığı bir rapor sunuldu¹⁵⁷.

Erzurum Merkez'inin sunduğu rapor ile Kongre'nin kabul ettiği kararlarda, iki konu üzerinde ısrarla durulduğu ve bu konuların sürekli tekrarlandığı görülmektedir.

- Ermeni istilâsı karşısında en son kişi ölene kadar ülkeyi savunmak.
- Osmanlı bünyesinden ayrılmamak için, her türlü sıkıntıyı göğüslemek.

Birinci husus, temelde cemiyetin varlık sebebiydi. İkinci husus ise, İstanbul Hükûmeti'nin ortaya attığı, Doğu vilâyetlerinde özerk bir yönetim kurulmasını önlemek içindi¹⁵⁸.

Diyarbakır Muhafaza-i Vatan Heyet-i Riyâset-i Âlîyesi tarafından 25 Haziran 1919 tarihinde; Van, Mamûrat'ül-aziz, Sivas ve Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'ne yazı gönderildi. Temmuzun 10. gününde toplanacak kongre için; kongreye katılacak olan delegelerin seçilmesini ve seçilen delegelerin isimlerinin bir an önce gönderilmesi istenildi. Ayrıca, kongreye katılacak olan delegelerle beraber kaç kişinin geleceğinin de yazılması istendi. Ancak, Amasya Genelgesi'nde belirtilen ve 10 Temmuz'da toplanması gereken kongrenin yeterli sayıya geç ulaşması nedeniyle; Kongre 23 Temmuz 1919 tarihinde toplandı¹⁵⁹.

Erzurum Kongresi için; Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyetine 3 Temmuz 1919 tarihinde bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Kuruçay Kazası'ndan henüz cevap alınmadığı, üç temsilcinin merkezden Temmuz'un 5. Cumartesi günü hareket edileceğine dair haber verildi. Telgraf,

¹⁵⁷ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 87.

¹⁵⁸ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 72.

¹⁵⁹ ATASE, D:4-1, F: 14. Bkz., Ekler-Belge: 4. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin Doğu illerini temsil eden ilk şubesi, Erzurum Şubesi'dir. Bu şubenin de yayın organı, Albayrak gazetesidir. Bu gazetenin o dönemde Erzincan'a hemen hemen ulaşmadığı ile ilgili Muharebe Memuru Vehbi Efendi vasıtasıyla gazetelerin sahibi Necati Bey'e bu durum bildirildi. Bunun üzerine gazete, Belediye Reisi Halil Bey'e, Ma'arif Bey'e ve İş'ar Reisi Baki Bey'e gönderildi. Erzurum Kongresi'ne gidecek olan kazalardaki azalara ve Kemah' da bulunan Sağırzâdelerden Sabık Halit Bey'e de Albayrak gazetesi gönderildi. ATASE, D:32, F:3-9.

Erzincan Vilâyet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Reisi Osman Fevzi tarafından gönderildi¹⁶⁰.

Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılmayarak, ertelenmesi ile alâkalı belgede; 3 Haziran tarihinden itibaren birçok yere telgraflar çekilerek Erzurum Kongresi için delege seçilmesi istenildi. Birçok yerden delegeler seçilip, göndermiş oldukları yazılara cevap verildiği haber verilmektedir. Trabzon'dan 20 delege seçildi. Erzincan'dan, Sivas'tan, Diyarbakır'dan, Bitlis'ten ve Van'dan delegeler seçilerek isimleri verildi. Ancak memlekette ehemmiyetin olmaması nedeniyle; Ermenilerin; Erivan, Kağızman ve Kars gibi İslam ahâliyi katliama başlamış olması nedeniyle, kongre birkaç gün sonraya ertelendi. Temsilci olarak seçilen ve çok büyük görevleri üstlenen bu mukaddes heyete, en kısa zaman içerisinde tekrar cevap yazılmaları sabırsızlıkla istenmekteydi¹⁶¹.

Kongrenin daha sonraki bir tarihe ertelenmesine rağmen, Erzincan'da bölgedeki kazalarda seçimler yapılmakta ve seçilen delegelerin isimleri tek tek Erzurum şubeye gönderilmekteydi. Erzincan Belediye Reisi Tevfik Bey'in, Erzurum Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne 10 Temmuz 1919 tarihinde gönderdiği telgrafta; Tercan Kazası nâmına Çadircızâde Ali Bey seçilmiş olup, yarın Erzurum'a gelmek üzere bugün hareket ettiği bildirildi¹⁶².

Erzurum Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Reisi tarafından, 10 Temmuz 1919 tarihinde Ilıca'dan, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile Tercan Kazası Şubesi'ne gönderdiği telgrafta; Trabzon temsilcileriyle beraber kendilerinin de yarın birlikte Ilıca'ya teşrif etmelerini istedi¹⁶³.

XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından 13 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen belge de; Erzurum Kongresi öncesinde, Ermenilerin Doğu Anadolu ve Erzincan'da yapmış olduğu faaliyetlerinin haksız olduğunu belirtti. Aynı zamanda bu haksızlığın Erzurum Kongresi ile birlikte tüm Avrupa'ya duyurulması ile ilgili

¹⁶⁰ ATASE, D:4-1, F:14-7.

¹⁶¹ ATASE, D: 4-1, F:14-29.

¹⁶² ATASE, D:4-1, F:14-27. Bkz., Ekler-Belge: 5.

¹⁶³ ATASE, D:4-1, F:14-28.

belgede ise; Ermenilerin Van, Bitlis, Erzurum, Erzincan ve yakınlarda Müslüman halka karşı yaptıkları zulüm karşısında, hükûmetin Müslüman halkın haklarını müdafaa edemediğini, katliamlara sebep olan kişilerin ise serbestçe memlekette dolaştığı ifade edildi. Ermenilerin yaptıkları bu mezalimde ailesini şehit veren Erzurum, Erzincan, Pasinler, Tortum, Yusufeli'nin muhacirlerinin Ankara'da bulunmasından dolayı, bu muhacirler adına; Mebus Sabık Seyfullah Bey, Şeyh Abdülmecid Efendi ve Ali bin Mehmed Efendiler tarafından Erzurum Kongresi öncesinde, Avrupa'nın bu zulümlerden dolayı sessiz kalmamasını ve iyi karar vermek için düşünmesini ayrıca bu konunun kongrede de dile getirilmesini rica ettiler¹⁶⁴.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin 14 Temmuz 1919 tarihine ait bir belgede, gelir tutanağına rastlamaktayız. Buna göre belgeye baktığımızda çeşitli mahallelerden toplanan para yardımını görmekteyiz. Para yardımında bulunan kişiler ve mahalleleri şu şekildedir; Muratpaşa Mahallesi'nden Ali Efendi, Dere Mahallesi'nden Hevece Osman Efendi, Sabuncu Hafız Efendi, Hacı Mustafa Bey ve Abacı Mehmed Efendi. Belgede bazı mahallelerin ismi okunmamaktadır. Bu mahallelerde, Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti için para toplandığı haber alınmış ve şimdiye kadar teslimat yapılmadığını, yarın saat iki de cemiyet merkezine toplanan yardımların, esam defteri ile beraber teslim edilmesi istenmektedir¹⁶⁵.

Erzurum Kongresi'de, Erzincan'dan Heyet-i Temsiliyye A'zâlığı'na gösterilen adaylar; Erzincan Müftüsü Osman Fevzî Efendi (Kelkit Mümessili), Mümessil Şeyh Hâcî Ahmed Fevzî Efendi idi. Erzurum Kongresi'ne katılan vilâyet, sancak ve kazalardaki üyelerin isimleri şu şekildedir; Kiğı; Yazıcızâde Said Bey (Eşraftan Çiftçi), Kahraman Bey (Eşraftan Çiftçi), Tercan; Namık Efendizâde Ahmed Bey (Eşraftan Çiftçi), Erzincan; Hacı Fevzi Efendi (Meşairden), Kuruçay; Şevki Efendi (Müftü), Pülümür; Abbas Efendi (Emekli Memur), Refahiye; Kemal Efendi (Çiftçi)¹⁶⁶.

¹⁶⁴ ATASE, D:1335/5-1, F:2.

¹⁶⁵ ATASE, D:94-A, F:21. Bkz., Ekler-Belge: 6.

¹⁶⁶ Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 105-106.

Heyet-i Temsiliyye Azâsı seçimlerinde yapılan oylamada, Erzincan temsilcisi Şeyh Ahmed Fevzî Efendi, 40 oy alarak Temsil Heyeti'ne seçilen dokuz üyeden biri oldu. Diğer üyeler ise; Mustafa Kemal Paşa, Râuf Bey, Hacı Musa Bey, Sadullah Bey, Servet Bey, İzzet Bey, Raif Bey, Bekir Sami Beydir. Heyet-i Temsiliyye'ye seçilen Erzincan temsilcisi Şeyh Fevzî Efendi, Millî Mücâdele'de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında yer alarak Sivas Kongresi'ne katıldı¹⁶⁷.

Erzurum Kongresi 7 Ağustos 1919 tarihinde sona erdi ve hemen ardından Sivas Kongresi için hazırlıklar başlatıldı. Kongreye katılacak olan illere ve mutasarrıflıklara telgraflar çekilerek, son hazırlıklarının biran önce tamamlanması istenildi. 16 Ağustos 1919 tarihinde XV. Kolordu Kumandan'ı Kâzım Karabekir Paşa tarafından; Van, Trabzon Vilâyetleriyle ve Erzincan Mutasarrıflığı'na bir telgraf gönderildi. Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Üyesi Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi'ye de göndermiş olduğu telgrafta; Sivas'ta bir Kongre'nin yapılacağını ve bu kongrenin XV. Kolordu mıntikasını kapsayan Erzurum, Trabzon, Van vilâyetleri ile Erzincan Mutasarrıflığı'nın da hazırlıklarını yapıp, bir belge ile haber vermeleri ve Sivas'ta Umûmî Millî Kongre Heyet-i Temsiliyesi'ne gelmelerini istedi¹⁶⁸.

Sivas Kongresi öncesi Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, Sivas Heyeti'ne telgraf gönderdi. Bu telgrafta, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin Pülümür Kazası'ndan gelen Sivas Kongresi ile ilgili yazısı iletildi. Pülümür Kazası'nın da kongreye iştirak edecekleri yazıldı¹⁶⁹.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Heyet-i Merkeziyesi tarafından, Sivas Kongre Heyet-i Temsiliyesine 18 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen telgrafta; Kongreyle alakâli bilgilerin kazalara haber edildiği, kazalardan gelen telgrafların kendilerine

¹⁶⁷ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 126-128. Şeyh Fevzi Efendi ile Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sırasındaki Fotoğrafları. Bkz., Ekler-Belge: 7.

¹⁶⁸ ATASE, D:7, F:85.

¹⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), D:14, F:29. Bkz., Ekler-Belge: 8.

gönderildiği, Pülümür Kazası'ndan gelen 15 Ağustos 1919 tarihli cevap sûretinin de heyete iletildiği yazıldı¹⁷⁰.

Erzincan Belediye Reisi Tevfik Bey; Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, yapılacak olan kongre için yarın akşam oraya hareket etmek üzere Kemah, Pülümür ve Erzincan'dan yola çıkılacağı haberi verildi¹⁷¹.

Sivas Kongresi'nden sonra, yurttaki bütün cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti adı altında tek bir çatı altında toplandı. Bu konu ile ilgili genel merkez tarafından, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne 1 Ekim 1919 tarihinde gönderilen yazıda, bütün cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti adı altında toplandığı müjdesi verildi¹⁷².

Cemiyetin ünvanıyla ilgili alınan karar şöyledir; “ *Vatanımızın mârûz kaldığı hadisat ve vekây-i ile tamamen aynı maksatla vicdan-ı millîden doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakiyle hasıl olmuş olan kütle-i umumiye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ünvanıyla teslim kılınmıştır. İşbu millî cemiyet her türlü fırka cereyanlarından arîdir.* ”¹⁷³

Kongre'nin 7 Eylül'de ki toplantısının da, üyeler vatan için alınması gereken acil kararlar ile ilgili önerge verdiler. Bu üyeler arasında, Erzincan Delegatesi Şeyh Fevzi Efendi'de bulunmaktadır. Görüşülen konular arasında; millî kuvvetleri henüz tam kurulmayışından dolayı emir ve komuta zincirinin olmayışı ve olabilecek Yunan ve İtalyan birliklerinin Aydın Bölgesi'ne istilâsı karşısında ne gibi savunma hazırlıklarının yapılacağı, ülkede yapılan yıkıcı propagandalara nasıl tedbirler alınacağı, Doğu'daki Ermenilerle nasıl bir mücâdele yöntemi çizileceği, Damat Ferit

¹⁷⁰ CA, D:19, F:29-1. Erzurum Kongresi'nden sonra, XV. Kolordu Kumandanlığı'ndan Erzincan'a 29 Temmuz 1919 da gönderilen telgraf ile Sivas Kongresi'ne mebus seçimi ile ilgili bilgi verildi. Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından da 2 Eylül 1919'da gönderilen telgrafa cevap yazıldı ve bu konuyla ilgili bilgi verildi. ATASE, D:2, F:57-7.

¹⁷¹ ATASE, D:4-1, F:14-24. Bkz., Ekler-Belge: 9.

¹⁷² ATASE, D:2, F:57. Bkz., Ekler-Belge: 10.

¹⁷³ Reşit Faik Ünal, *Tarih Vesikaları*, C. III, S. 15, Ankara 1949, s. 165.

Hükûmeti'nin tutumundan dolayı, hükûmetin düşürülmesi konusunda neler yapılması gerekeceği hakkında öngörüler sunuldu¹⁷⁴.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin 14 Eylül 1919 tarihli telgrafında, cemiyet tarafından alınan kararların uygulanmasından önce İstanbul Hükûmeti'ne kırk sekiz saatlik bir süre verilmesi uygun görülerek, bu düşünce bütün üyeleri tarafından hemfikir edildi. Bu düşünce, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin zararsız bir görüşüdür¹⁷⁵.

Erzincan'dan Sivas Kongresi sonrası, Sivas'taki Millî Kongre Heyeti'ne Erzincan Belediye Reisi Halil Bey tarafından 13 Eylül 1919 tarihinde gönderilen telgrafta yazılanlar şunlardır; *“Sivas'ta Millî Kongre Heyet-i Siyasetî Aliyesine 13 Eylül 1335 Erzincan'dan;*

*Sevgili padişahıyla milletin arasına sedd-i hail olan hükûmet-i merkeziyenin memleketi felâkete vereceğine kail olan bütün Erzincanlılar Hak pay-ı Şahaneleriyle milletin emn-i itimadına layık bir hükûmetin iş başına getirilmesini istirham etti. Kongrenin vatan ve milletin selâmet ve saadetine masrûf olan hidemâttan muvaffak olmasını Cenabı Hak'tan taarruz ve niyâz ederiz. Erzincan Ahalisi Naminâ Belediye Reisi Halil”*¹⁷⁶

Eğin'de bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 7 Kasım 1919 tarihinde saldırıya uğradı; saldırıyla alakâlı Mustafa Kemal'e bilgi verildi. Mustafa Kemal, Erzincan-Eğin' de meydana gelen saldırılar üzerine kendisine gönderilen telgrafa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Millîye nâmına cevap yazarak; bu olaylara karşı acele tedbir alınmasını, askerî birlik edinilerek bu duruma bir son

¹⁷⁴ Tevfik Ercan, “Sivas Kongresi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması”, *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, C. XIV, S. 26, Ankara 1989, s. 83.

¹⁷⁵ Korkmaz, *Nutuk*, s.101. Sivas Kongresi'nden sonra, 14 Eylül 1919 tarihinde Şarki Anadolu Vilâyât-ı Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, Sivas'ta Umûmî Kongre Heyet-i Temsiliyesi'ne telgraf gönderdi. Bu telgrafta, 13 Eylül 1919 tarihli Sivas Vilâyeti tarafından kendilerine gönderilen telgraf ta tebliğ edilen kararları, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti de kabul etmektedir. Hükûmet ile münasebetin kesinlikle kesilmesi ile ilgili maddeler muvaffik görüldü. Aynı zamanda kazalarda, Sivas Kongresi kararlarını kabul edip tebliğ etti. Oralardan da alınacak cevaplar bildirilecektir. ATASE, D:97, F:41.

¹⁷⁶ İrade-i Millîye, 17 Eylül 1335 (1919), Numara:2, s. 4.

verildiğini, gelecekte de böyle olayların mahal verilmemesi için tedbirler alındığını ifade etti¹⁷⁷.

Mamûrat'ül-aziz'den 10 Kasım 1919 tarihinde Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta; Erzincan-Eğîn'e gelen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, 7 Kasım 1919 tarihinde burada saldırıya uğrayarak, eşyalarının zayi' olduğu haber verildi. Mamûrat'ül-aziz Vilâyeti tarafından, bu duruma müdahâle edildiği ve Erzincan - Eğîn yollarının emniyete alındığı yazıldı. Ayrıca Erzincan ile Eğîn yolcularının güvenliğinin sağlanması için, Kuruçay Nahiyesi'nde Muhafaza Teşkilâtı kurulması ve buralara silah ve gerekli cephaneliğin verilmesi istenmektedir. Böylelikle Erzincan - Eğîn yollarının güvenliği temin edileceği belirtildi¹⁷⁸.

Mustafa Kemal'in 11 Kasım 1919 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ni adına, Vilâyet Heyet-i Merkeziyelerine bağlılıkla alakâlı gönderdiği rapor da;

1- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ve Heyet-i Merkeziyeleri kendilerine bağlı; bütün heyet idarelerine, nahiyelere kadar olan Heyet-i Temsiliye'nin tebligâtını memleketin bir ucundan diğer ucuna yerine getirmeye önem vermelidir.

2- Heyet-i Merkeziye veya İdare-i Umûm Teşkilât-ı Millîyemiz dahil, doğrudan doğruya hükûmet merkezinden cemiyetimiz adına istekleri olacaktır. Teşkilât-ı Millîyemize ait her türlü ilişkileri; Heyet-i İdareler, Heyet-i Merkeziyelere; Heyet-i Merkeziyelerde, Heyet-i Temsiliye bildirip, işleri yürüteceklerdir. Hukûk heyetlerinin nakli halinde, ona bağlı olan diğer heyetlerin derhal Heyet-i Temsiliye'ye müracâtı önemlidir.

3- Şimdilik, bütün vilâyet ve livâ Heyet-i Merkeziyeleri'ne, en az iki defa teşkilât ve yönetmelikleri hakkında önemli bilgiler içinde olan bir rapor verilecektir¹⁷⁹.

Maraş ve çevresinin Fransızlar tarafından istilâsı üzerine, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Erzincan Şubesi, İstanbul Hükûmeti'ne, 4 Şubat 1920

¹⁷⁷ ATASE, D:16, F:49-45.

¹⁷⁸ ATASE, D: 16, F: 49-46, 49-47.

¹⁷⁹ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), K:18, B:82.

tarihinde telgraf gönderdi. Bu telgraf üzerine, İstanbul Hükûmeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Erzincan Şubesi'ne, 9 Şubat 1920 tarihinde cevap gönderdi. İstanbul Hükûmeti, Erzincan'dan gelen telgrafın dikkate alınarak ehemmiyet gösterileceğini yazdı¹⁸⁰.

İstanbul Hükûmeti ve İtilâf Devletleri Millî Mücâdele'yi destekleyen Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ne baskı uygulaması sebebiyle, bu baskılara daha fazla dayanamayan hükümet istifâ etti.¹⁸¹ Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin 3 Mart 1920 tarihinde istifâ etmesi üzerine, bütün yurttaki tepkilere neden oldu. Bu tepkilere Erzincan ve kazaları da katılarak, İstanbul Hükûmeti'ne protesto telgrafları gönderdi. Bu telgraflar şunlardır;

Tercan:

“Hukûk-ı Hilâfet ve Millîyenin her suretle müdafaaasına aht ve peymân etmiş ve milletvekillerinin itimadını haiz Ali Rıza Paşa Kabinesinin gayr-ı meşru müdahalat neticesi istifaya mecbur olduğu, muhitimizde te'sirat-ı elime icra etmiştir. Mütârekenin bidayetinden beri âmâl ve menfaat-i hasiselerinden başka Millet'in ve Vatanın saadet ve selâmetini düşünmeyen ve bu def'a te'sirat ve teşvikat-ı hariciyye ile fuzuli olarak İdare-i Hükûmeti ellerine almak isteyen bedmâyelerin tercüme-i halleri esasen Milletce malûmdur. Binaenlazarlık ecnebî devletleri tarafından idare olunan ve Millet'in emniyet ve itimadını gayr-ı haiz ve muhalif taraftan getirilecek bir Kabinenin re's-i idaremizde bulunmasına mütehail olmadığımızı hukûk-u sarihamıza istinaden şiddetle reddeyley ve Hukûk-ı Hilâfet ve Âmâl-i Millîyyeye hâdim bir Kabinenin mevki-i iktidara gelmesini kırkbeş bin nüfus nâmına arz ve istirham eyleriz.

Müdafaa-i Hukûk-ı Millîyye

Cem'iyeti Şube Reisi

Ali”¹⁸²

¹⁸⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.DUİT, 118-162. Bkz., Ekler-Belge: 11.

¹⁸¹ Fatma Ünver, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde (1920-1924) Saltanat ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler*, Ahi Evran Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2012, s. 28.

¹⁸² MMZC, 6 Mart 1336 (1920), İ: 19, C: 1, s. 339.

Erzincan:

“Atabe-i Seniyyeye arz edilen telgraf sureti aynen zîre yazılmıştır. Azm-i Millîyi nazar-ı itibare alarak teşebbüsât ve hidemat-ı Vataniyyede devam buyurulmalarını ve Âmâl-i Millîyyeye mugayir harekât ve muamelâtın kemâl-i şiddetle reddini Millîyyet ve hamiyyet ve fedakârlığınızdan beklediğimizi ve ahval-i cariyyeden lütfen malumat itası ile ahalinin tatmin buyurulmasını arz eyleriz. Pek namuskârane bir ceht ile istiklâl ve istikbalimizi kurtarmaya çalışan ve Milletın her suretle emn ve itimadını kazanmış olan Ali Rıza Paşa Kabinesinin fevkalme'mul istifası bir takım siyasî entrikaların neticesi ve Milletın sinesine vurulmak istenilen darbenin mukaddemesi telakki olunmaktadır. Bu gün Memalik-i Şâhânelerinde hiç bir kuvvete ser-furû etmeyen namus ve istiklâli uğruna hayatını fedadan çekinmeyen Millet, kendi amali hilafındaki her harekti vatana ihanet addetmekte olduğundan Âmâl-i Millîyyeye hadim olamayacak hiç bir kabine Reis ve Erkânına itaat ve inkiyad edemeyeceğini hasbüsadaka azim ve iman-ı kat'i ile arzeyeriz. Ol babta ve katibe-i ahvalde emir ve Ferman Padişamımız Efendimizindir.

5 Mart 1336¹⁸³

Kemah:

“Anlaşılmayan bir tesir ve müdahâle neticesi olarak Kabinenin istifasını iştiyoruz. Mülk ve Milletın geçirmekte olduğu şu an-ı buhran-ı Millînin bir sebat ve metanetle geçirileceği fikrindeyiz. Başta Padişahımız ve Halife-i Zişânımız olduğu halde Millet, ya meşrutî bir sulhun hakk-ı hesabına herkesin hürmetini celbedecek veyahut ölecektir. Bu gayeyi temin eyleyecek ve Azm-i Nefs-i Millîyi temsil edecek zevatın başvekâlete tayinini istirham eder, hilâfını katiyyen kabul edemeyeceğimizi arz eyleriz ferman.

5 Mart 1336

Kemah Müdafaa-i Hukûk Cemiyet-i

Hey'et-i İdaresi”¹⁸⁴

¹⁸³ MMZC, 6 Mart 1336 (1920), İ: 19, C: 1, s. 341.

¹⁸⁴ MMZC, 6 Mart 1336 (1920), İ: 19, C: 1, s. 365.

EğİN:

“İki seneye karış bir zamandan beri gördüğü mezalim, uğradığı işgallerin netice-i müellimesiyle Ruhu Milletten doğan Âmâl ve Vahdet-i Millîyyeyi boğmak için başta düvel-i itilafîyye olmak üzere bir iki vatansızın İstanbul'da ecnebi Âmâline hâdim bir Şûra-yı Hilâfet teşkil edileceğini ve Rıza Paşa Kabinesinin istifaya mecbur olduğunu şimdi haber aldık. Hilâfet-i İslâmiyye ve Saltanat-ı Millîyyemizi parça parça etmek isteyen fırkacılara mücahede için siz gitmiştiniz. Memleket ân-ı felâkette bulunuyor. Millet ittihat ve itilâf ve bir çok nâm altında ictima eden fırkalara lânethân olarak diyor ki: Mebus Efendiler hiç bir fırkayı tanımayarak ve bir cereyana bakmıyarak vahdet ve Âmâl-i Millîyyenin tatminine uğraşınız. Allahaşkına Aziz Vatani kurtarmak çâresine bakınız ki bütün müekkillerinizin mazhar-ı hoşnidisi olunuz, yoksa Paris Sulh mu temerinden koğulan Ferit Paşa ve rüfekası gibi Millet'in menfurunu olmayasınız.

EğİN Müdafaa-i Hukûk Cem'iyeti

Hey'et-i Merkeziyyesi Reisi

Osman ”¹⁸⁵

Kuruçay:

“Hain-i Vatan Komitenin faaliyeti ve düvel-i itilafîyyenin siyaset ve faalesi neticesi ile Millet ve Devletin selâmetine hadim bir Kabine istifaya icbar ettirilerek harici düşmanlar tarafından idare edilen muhalif fırkalara mensup ricalden müteşekkil bir Kabinenin re's-i kâra geleceğini kemâl-i teessüfle istihbar ettik. Altı yüz seneden beri Makarr-i Saltanat-ı Hilâfet-i Osmaniyye olan İstanbul'un Ecnebi âmâline hâdim bir Şûra-yı Hilâfet haline iblağı ve Memâlik-i Osmaniyyenin inkisamı yolunda düvel-i itilafîyye tarafından verilecek sulh mukarreratını katiyyen kabul etmeyiz. Millet ve Devletin selâmetine çalışan ve itimad-ı umumîyyeyi kazanmış zevattan bir Kabinenin mevki-i iktidara gelmesi ve hak ve Adalet esaslarına mübtenî bir sulhun hilâfına olarak Devlet-i İtilafîyye tarafından verilecek mukarreratı kanımızla silmeye

¹⁸⁵ MMZC, 6 Mart 1336 (1920), İ: 19, C: 1, s. 370.

katiyyen azm etmiş olduğumuzdan, esasat-ı mârûza dairesinde bir sulhun akdine dair teşebbüsata kemâl-i şiddetle intizar eyleriz ferman.

Kuruçay Müftüsü

Şevki

Ahaliden

Mahmud

Belediye Reisi

Şerif

Ahaliden

Hasan ¹⁸⁶

Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifâsı üzerine 4 Mart 1920 tarihli MMZC tutanağında, seferberlik dolayısıyla ordunun iaşesinin ödenemediğini hükûmet olmadığından dolayı bu konuyla ilgili müzâkerenin yapılmadığına değinilerek mağduriyetlerini ifâde etmektedirler¹⁸⁷.

Erzincan'da 28 Mart 1920 tarihinde mebus seçimi yapıldı, meclise kimlerin gideceği ile ilgili bilgiler verildi. Mustafa Kemal, 1 Nisan 1920 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'ne gönderdiği telgrafta; 29 Mart 1920 tarihli merkez heyetinin kendi heyet-i idarelerine başlıklı şifrelerin bazen farklı yere gittiği ile ilgili bilgi vermektedir. Ve Erzincan heyetine ait bilgi bulunmadığını söylemektedir¹⁸⁸.

XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 31 Mart 1920 tarihinde Ankara'ya çektiği telgrafta, Ankara'da toplanacak olağanüstü meclis üyeliği için 28 Mart 1920 tarihinde Erzincan'da yapılan seçimler sonucunda; Müftü Osman Fevzi, Şeyh Hacı Ahmed, Hacı Ethemzâde Tevfik, Pülümür Kaymakamı Emin Efendi, Abbas Uşağı Aşireti Reisi Said Hasan Efendiler çoğunluğu sağlayarak Erzincan nâmına seçildikleri, seçimlerin Erzincan Mutasarrıflığı'nın şahitliğinin de temin edildiğini ifâde edildi¹⁸⁹.

Cemiyet Başkanı, Müftü Osman Fevzi Efendi'nin; merkezde, kazalarda ve köylerde düzenlediği toplantılarla halkın millî duygularını arttırarak, kısa zamanda

¹⁸⁶ MMZC, 6 Mart 1336 (1920), İ: 19, C: 1, s. 374.

¹⁸⁷ MMZC, 4 Mart 1336 (1920), İ: 18, C: 1, s. 319.

¹⁸⁸ ATASE, D:3-2, F:120-2.

¹⁸⁹ ATASE, D:14, F:142. Bkz., Ekler-Belge: 12. Bkz. İrade-i Millîye, 8 Nisan 1336 (1920), Numara:35, s. 1.

Erzincan halkının bilinçlendirip, istilâcı düzene karşı teşkilâtlandırdı. Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, 5 Mayıs 1920 tarihinde, Batı Cephesine katkıda bulunmak amacıyla, 26.579 kuruşu da göndererek, cemiyetin yardım görevini de yerine getirdi¹⁹⁰.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin, güvenliğinin sağlanması ile ilgili 27 - 28 Haziran 1920 tarihli belgede;

1- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi ve Heyet-i İdareleri'nin en büyük mülki idare memurunun emri altında olduğu, heyetlerin Müdafaa-i Vatan emrindeki muameleleri, mutlaka hükûmet reisinin bilgisi altında yapılacağı,

2-Mahalin asayişinin kayıtsız ve şartsız Jandarma Kuvvetleri emrinde bırakılacağı,

3-Mahalin, doğrudan doğruya askeri vazifelerini yerine getirmek veya orduya takviye göndermek üzere, Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri tarafından yardım oluşturulması, oluşturulan bu müfrezeleri mutlaka mıntıkalarında bulunan en büyük askerî kumandanlara teslim etmesi, Kumandanlığın emir ve uygun gördüğü Kuva-yı Millîye Birliği'nin içinde hizmet etmesi istenmektedir. Kuva-yı Millîye müfrezelerinin iaşe ve elbise yardımlarını devam ettirmesi için gerekli olan masraflar Jandarma veya Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nce temin olunacağı,

4-Müdafaa-i Hukûk Heyetleri, hükûmetin idaresindeki görevlilerdir. Emirlerinde Kuva-yı Millîye birlikleri ve kıtaat memurları olup; bu hususla ilgili zorluk yaşandığı zaman derhal yetkili kişilere, mülkiye ve askeriye ile ilgili bilgi verilmesi istenildi¹⁹¹.

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, 8 Temmuz 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne gönderilen telgrafta; Mutasarrıf Eşref Bey'in görevinden ayrılmasından dolayı livâ halkının son derece üzüntülü olduğunu, memleketin selâmet ve asayişinin devamı hususunda her

¹⁹⁰ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 88-89.

¹⁹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), K:45, B:251-7. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin bundan böyle alacağı şekli hakkında Mustafa Kemal'in, 1 Temmuz 1920 tarihinde TBMM'ye telgraf gönderdi. Daha geniş bilgi için Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 31.7.1336 (1920), İ: 41, C: 2, s. 30-31.

türlü tedbirlerin alındığını, buna ilaveten asayiş bozanlar karşında gerekenlerin yapıldığını, herkesin rahatını sağlamayı bir vazife olarak kabul ettikleri yazıldı¹⁹².

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Sami Bey tarafından, 26 Mart 1921 tarihinde Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderildi. Bu telgrafta, teşkilâtın yeniden yapılandırıldığı ve yedi kişilik bir merkez heyetinin teşkil edildiği ifade edildi. Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin kimlerden oluştuğuna ait isim listesi verildi. Bu listeye göre; Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti; Reis Sami Bey, Âzalar Şeyh Saffet Efendi, Eşraftan Münir Ziya ve Râsim Bey, Keçecizâde Avni Efendi ve Tüccardan Kadızâde Tefvik Efendiler'den oluşmaktadır. Şeyh Hacı Fevzi Efendi ve Müftü Osman Fevzi Efendiler mebus olarak Ankara'da bulunmaktadır. Bundan dolayı, ikisinin de sonradan istifâ ettiği yazılmaktadır¹⁹³.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Erzincan Heyet-i Merkeziyesi Reisi Sami Bey'in, 10 Mayıs 1921 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği şifreli yazıda, livâ dahilinde bütün kaza ve nahiye heyet-i idarelerini teşkil eden kişilerin isimlerinin deftere kaydedildiğini bildirmektedir¹⁹⁴.

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Sami Bey ile Belediye Reisi Rıza Bey'in 22 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdikleri belgede; "İstiklâl ve yaşama hakkından mahrum bırakılmak istenilmektedir. Yunan orduları vahşetle topraklarımıza yayılmış, zalimlikle namusumuza ve varlığımıza göz dikmiştir. Bizi kurtarmaktan başka hiçbir fikir ve arzusu olmayan kıymetli ordularımızın azim ve yiğitliği sayesinde düşmanın yenileceği şüphesizdir. Bu uğurda en zalim en gaddar tecavüzcülere karşı göğüs geren ve çarpışan ordumuza bu görevlerinden dolayı dua ederiz. Şanlı tarihimizi ve yurtlarımızı kurtarmak için her türlü fedakârlıktan çekinmeyeceğimizi bildirmekteyiz. Bu maksatla Erzincan halkı

¹⁹² CA, D:48, F:7. Bkz., Ekler-Belge: 13.

¹⁹³ CA, D:14, F:64-3. Bkz., Ekler-Belge: 14.

¹⁹⁴ CA, D:14, F:20-17. Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Şube Reisi Osman Fevzi'nin, görevinden ayrıldığını dair belge. ATASE, D:16, F:34-34.

son zaferden kesinlikle emin olarak, muhterem ordumuza selâm ve hürmetlerini sunmaktadır.” Türk milletinin şeref ve namusunu muhâfaza etmek için verilen bu mücadelenin, tüm dünyaya duyurulması gerektiğini belirtmektedir.¹⁹⁵

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Sami Bey, 15 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal’e başarılarının devamını dilediği, bir tebrik telgrafı çekti¹⁹⁶. Ardından 20 Ağustos 1921 tarihinde de Belediye Reisi Rıza Bey ile birlikte, Mustafa Kemal ve Türk ordusuna başarılarından dolayı, destek ve tebrik telgrafı gönderdiler¹⁹⁷.

İzmir’in 9 Eylül 1922 tarihinde kurtuluşu üzerine, Erzincan Mebusu Hüseyin Bey¹⁹⁸ 10 Eylül 1922 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ve Ankara Başkumandanlığı’na göstermiş oldukları başarı ve zaferden dolayı tebrik telgrafı göndererek, Şanlı ordumuzun bu büyük başarısını kutlamaktadırlar¹⁹⁹.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti adını, 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu olarak değiştirdi. Bununla alakâlı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu, bütün Heyet-i Merkeziyeleri’ne nizamnâme gönderdi. Bu nizamnâme şu şekildedir;²⁰⁰

Dâhiliye Vekilî tarafından, 22 Haziran 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyet-i Riyâseti’ne gönderilen bu belgede; Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri’nin, başkanlarının

¹⁹⁵ BCA, D:91, F:1-166. Bkz., Ekler-Belge: 15.

¹⁹⁶ CA, D:92, F:1-234.

¹⁹⁷ CA, D:01016947-306.

¹⁹⁸ Bkz, TBMM Zabıt Ceridesi, 13.9.1338 (1922), İ:101, C:1, s. 8.

¹⁹⁹ TİTE, K:100, G:12, B:12-32001. İzmir’in düşman istilâsından temizlenmesi üzerine; 18.9.1338 (1922) tarihli TBMM Zabıt Ceridesi’nde, Erzincan Mutasarrıflığı’ndan, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti’nden, Belediye Riyâseti’nden, Erzincan Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nden, Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti’nden, Pülümür Belediye Riyâseti’nden, Kemah Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ve Belediye Riyâseti’nden tebrik telgrafları gönderildi. TBMM Zabıt Ceridesi, 18.9.1338 (1922), İ:104, C:3, s. 100.

²⁰⁰ BCA, K: 45, B:251-7. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu, ilk resmî toplantısını 10 Mayıs 1921 tarihinde, Erkek Öğretmen Okulu Konferans Salonunda 133 mebusun katılımı ile gerçekleştirdi. Mustafa Kemal’in başkanlığını yaptığı toplantıda, grubun teşkilât ve çalışma plânını belirleyen bir nizamnâme kabul edildi. Aylık *Ansiklopedi*, <https://core.ac.uk/download/pdf/95045946.pdf> (01/07/2019).

aldığı kararları bütün memleket idaresi altında çalışan memurlar tarafından yüce olarak görüldüğü ancak bazı taraflardan da istifade edildiği, vekâletçe mevcut olan malumat ile Müdafaa-i Hukûk Heyetleri'nin görevlerine dair 28 Mart 1920 tarihli kararnameden ibaret olup; bu kararnâmenin birinci maddesine göre Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin en büyük mülkîye memurlarının emri altında olduklarını, yapılan her işlerinin mutlaka hükûmetin bilgisi altında olduğunun kararnâmede belirtilmesine rağmen, bazı heyet başkanlarının bu kararnâmeye uymadıklarını ve sorumluluklarını yerine getirmediği anlatılmaktadır²⁰¹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal tarafından, Heyet-i Vekiliye Riyâset Celilesi'ne 12 Temmuz 1921 tarihinde gönderilen telgrafta, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu'nun oluşturulması sebebiyle; bütün cemiyet, Heyet-i Merkeziyeleri'ne yazılan tamimi sûreti ile birlikte sunulduğunu, icap edenlere gerekli tebligâtın çoğaltılması ve özellikle dördüncü maddenin duyurulması Dâhiliye Vekâleti'nden yazdırılmasını rica etti.²⁰²

İcra Vekilleri Heyet-i Reisi, Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Vekili tarafından 13 Temmuz 1921 tarihinde cevap yazıldı. Buna göre, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu'nun teşkili münasebetiyle; Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti Celilesi tarafından, “bilumum Cemiyet Heyet-i Merkeziyeleri'ne yazıldığı bildirilen tamimi sûreti takdim edilip, icâbının yerine getirileceği” belirtildi.²⁰³

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında, 1921 Anayasası'nın kabulü ile ayrılıklar meydana geldi. Bu ayrılıkların ortaya çıkmasında sosyal farklılıkların olması etkilidir. Bu bölünenler; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin gerçek amacına hizmet etmesine engel taşımaya başladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukûk Grubu'nu oluşturarak, grubun programına Misak-ı Millî kararlarını aynen dâhil etti. Grubun, bir parti grubu şeklinde örgütlenerek yeni bir rejime açık olduğu görülmektedir. Kendi yönetim kurulu ve bütçesi bulunan grup, çoğunluğun kararına uymak zorundadır. Uymayanlar gruptan çıkarılmaktadır. Bu

²⁰¹ BCA, K: 45, B:251-7.

²⁰² BCA, K:45, B:251-7.

²⁰³ BCA, K:45, B:251-7.

haliyle geleceğe yön vereceği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Müdafaa-i Hukûk Grubu karşısında geri plânda kalan diğer muhâlif grup ise, ikinci grup olarak adlandırıldı. Bu grup, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına muhâlefet oldu. Böylece TBMM'e çatısında ilk bölünmeler yaşandı; birinci grup lâik, devrimci ve devletçi özelliğe sahip iken; ikinci grup ise, kişisel bir yönetimin önüne geçmeyi hedefledi. Bunun içinde ikinci grup üyeleri, tüm yetkilerin Mustafa Kemal'e geçmesini engellemek için çeşitli faaliyetlerde bulundu²⁰⁴.

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923 tarihinde Halk Fırkası adına bir fırka kurulacağını açıklayarak, seçim bildirisini Müdafaa-i Hukûk Grubu'na onaylatarak, 9 Eylül 1923 tarihinde firkanın kurulmasını gerçekleştirdi²⁰⁵.

I.2.1.1. Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Şubeleri

I.2.1.1.1. Kemah Şubesi

Cemiyetin kurucusu ve reisi Eşref Bey'dir²⁰⁶. Cemiyet, Ermeni projesi ve İzmir'in istilâsı üzerine düzenlediği mitingler ve protesto telgraflarıyla, halkı bilinçlendirdi. Kemah Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, Hadisat gazetesinde "Kemah'tan Bir Seda" başlıklı bir yazı yayınlandı. Bu yazıda; 17 Nisan 1919 tarihli Times gazetesinde Ermeni lideri, Bagos Nobar'ın beyânatını okuduklarını, Ermenilerin öteden beri buralardaki Müslüman halka yaşattıkları faciayı, Rus askerinin buradan çekilmesinden sonra Ermeni çetelerinin daha da vahşet saçtığını, tarihin kaydetmediği ve hiçbir insanın aklına bile gelmeyen her türlü işkencelere İslâm ahalisine uygulandığını, Kars ve havalisinde de Ermeni mezâliminin yapıldığını belirterek, asırlardan beri bu topraklara sahip olduğumuzu, bu bölgedeki Ermenilerin sayısı kadar camilerimizin mevcut olduğunu, yapılan sülh

²⁰⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 2005 s. 22-23.

²⁰⁵ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 26-27.

²⁰⁶ Bulut, *Millî Mücadele'de Erzincan*, s. 93.

görüşmelerinin zerre kadar adaleti olmadığına, vicdan ve insanlığa sığmayan bu plânlarla; İslâm âlemini bu zalimlerin esiri etmeye kesinlikle izin vermeyeceklerini belirttiler. Bu yazıyı, Eşraftan Mehmed Celâleddin Efendi, Eşraftan Eşref Efendi, Eşraftan Ali Rıza Efendi, Belediye Reisi Dursun Bey, Belediye Âzasından Tahir Bey, Eşraftan Hafız Tahir Efendi, Meclis İdare Âzasından Osman Nuri ve Müftü Hacı Şükrü Beyler yazdı²⁰⁷.

Kemah ileri gelenleri tarafından; Der-saadet'e Sadrazam Paşa'ya çekilen telgraf sûreti, İrade-i Millîye gazetesi'nde 21 Eylül 1919 tarihinde yayınlandı. Yazıda; yaşanan mevcut durum Padişah'a arz edilerek, milletin ondan başka hiç kimseye ehemmiyeti kalmadığına, bu sebeple hal ve isteklerini zâtlarına anlatmakta olduklarını yazarak, milletin son ihtarının, temsilcilerle görüşülerek ayrıntılı biçimde bildirildiği yazıldı. Bu yazıyı gönderenlerin isimleri ve görevleri şunlardır; Mal Müdürü Mazhâr Bey, Mahkeme Reisi Mustafa Bey, Kadı Vekili Hafız Osman Bey, Şube Reisi Faik Bey, Müftü Şükrü Bey, Meclis İdare Âzası'ndan Ali Rıza Bey, Kaymakam Talat Bey, Belediye Reisi Dursun Bey, Jandarma Kumandanı İbrahim Bey, Düyûn-u Umumiye Müdürü Behçet Bey, Tahrirât Kâtibi Behçet Bey, Belediye Âzası Osman Bey, Belediye Âzası Hacı Hakkı Bey, Tapu Memuru Yusuf Bey, Nüfûs Memuru Lâtif Bey, Polis Komiser Vekili İbrahim Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Mehmed Bey²⁰⁸.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in mıntikalardaki ahâlinin elinde bulunan silahların, müdafaa-i vatan için önemli olduğunu bu silahların orduya verilmesi konusunda gereken çabanın gösterilmesi ve olabildiğince çok silah tedarik edilerek, silahların orduya teslim edilmesi hususunda Rûesâ-yı Memûrin-i Mülkîye, Müdafaa-i Hukûk-ı Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i İdareleri'ne gönderdiği emir üzerine; Erzincan Mutasarrıf Vekili Eşref Bey 12 Temmuz 1920 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisine bir yazı gönderdi. Göndermiş olduğu yazıda, memleketin korunması için elinden gelenleri yapacağını, kaymakamlıklara bu konu ile ilgili memurlar gönderildiğini, konuyla alakâlı Kemah Kazası reisleri tarafından olumlu

²⁰⁷ Hadisat, 21 Nisan 1335, s. 111.

²⁰⁸ İrade-i Millîye, 21 Eylül 1335, s. 3-4.

cevaplar alındığını ancak Refahiye’den henüz bu davete icâb etmeyenlerin olduğunu, yine de memleketin devamı için buraya da memurlar gönderildiği haberi verildi²⁰⁹.

I.2.1.1.2. Pülümür Şubesi

Erzincan’daki Rus istilâsına karşı mümkün olduğunca karşı koymaya çalışan Pülümür aşiretleri, Mondros Mütârekesi sonrasında vatanın istilâsı karşısında da mücâdeleci davranarak, ülke savunulmasına hizmet ettiler.²¹⁰

Pülümür Aşiret Reisi Hüseyin Beyzâde Mustafa Paşa tarafından, 14 Haziran 1919 tarihinde Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti’ne gönderilen telgrafta, millete ve vatana saadet ile bağlı olduklarını, milletimizin bağımsızlığa giden yolda haklı olduğunu telgrafında yazmaktadır.²¹¹

Memleket başsız kaldı; Ruslar kendi çıkarlarını, Ermeniler kendi isteklerini uygulayabilmek için harekete geçmiş, diğer safta bulunan Türk ve Kürtler kendi vatanlarından çıkarılmak istenirken zor durumda kaldılar.²¹²

Ermeni ve Rusların baskı ve mezaliminin yoğun yaşandığı dönemlerde, Erzincan’da ortaya çıkan Abdülmâbud Bey, milis faaliyetleriyle orduya yardımcı oldu. Bu zât Cemiyet-i Hayriye’nin mensubu olup, yoksul ve düşkün kimseleri tanıyordu. Silah ve cephane temin ederek, halkı silahlandırmak istiyordu. Rus ordusu çekilince, buradaki halkı Ermenilerin mezâlimine karşı korudu.²¹³

Abdülmâbud Bey’in hizmetleri gerçekten büyüktür. Ahâlinin yanında yer alıp bir takım önlemler alması, Rusların ve Ermenilerin Müslümanlara karşı uyguladığı baskıyı azalttı.²¹⁴

²⁰⁹ CA, D:14, F:45-4. İkinci İnönü Zaferi’nden sonra, Kemah Belediye Riyâseti’nden TBMM’ye tebrik telgrafi gönderildi. TBMM Zabıt Ceridesi, 4.4.1338 (1922), İ: 20, C: 1, s. 515.

²¹⁰ Abdulhalûk M. Çay, Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Millîye Hareketleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 62.

²¹¹ ATASE, D:35-3, F:14-18. Bkz., Ekler-Belge: 16.

²¹² Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, s. 99.

²¹³ Çay, Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Millîye Hareketleri*, s. 61.

²¹⁴ Kemali, *Erzincan*, s. 99-100.

Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin; Maraş'ın istilâsı üzerine, Ankara'ya gönderdiği telgraf ile Mustafa Kemal'in gönderdiği cevap şöyledir;

“Ankara Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Riyâseti'ne

Maraş'dan alınan cigersüz telgrafnâme üzerine, Şah Hüseyin Beyzâde Mustafa Bey'in taht-ı riyâsetinde içtima eden, Dersim Aşair Rüyesâsı'ndan mürekkep heyet tarafından, Âlem-i İslâmiye'ye karşı reva görülen şu zülüm ve vahşetten öñü alınmadığı sûrette, din kardeşlerinin muâvenetine şîtab eylemek mecburiyetinde bulduklarına havî, İngiliz mümessiliğince ayan ma'bad cemiyetleri riyâsetine hitâben tanzim kılınan telgrafname berây-ı malûmat mârûzdur. 31.1.1920

Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Merkeziyesi Ankara”

Verilen cevapta ise;

“Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i İdaresine

Elem-dîde Maraşlı kardeşlerimiz hakkındaki tahassusatınıza teşekkür ederiz. İcâb eden muavenet hakkında, mensub bulunduğunuz Heyet-i Merkeziye'ye mürâcaat edilmesi rîca olunur. 31.1.1920

Heyet-i Temsiliye Naminâ Mustafa KEMAL.”²¹⁵

İstiklâl Harbi boyunca Erzincan ve çevresinde yaşayan aşiret liderlerinin, yabancı güçler tarafından Osmanlı topraklarında istilâlarını, bu bölge toprakları içinde yaşayan yabancı unsurların eylem ve plânlarına tepki olarak farklı zamanlarda telgraflar çekerek, Millî Mücadele yanlısı olduklarını her fırsatta dile getirdiler. Bu aşiretleri harekete geçiren millî unsur; İzmir ve Maraş'ın istilâsı, Damat Ferit Hükûmeti'nin uygulamaları ve Paris Barış Konferansı'nda alınan yanlı uygulamalara karşı bu bölgenin ileri gelen liderleri tepkilerini gösterdiler. Bu düşüncelerin şekillenmesinde ve örgütlenmesinde, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti son derece etkilidir. Balaban Aşireti'nin yanı sıra; Şeyh Hasan, Abbas Uşağı, Keman, Arel, Lonan, Bal Uşağı, Keçeli (Keçel), Çarek, Deman ve Kureyş gibi Erzincan ve Dersim'de bulunan bu aşiretler; Millî

²¹⁵ Çay, Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Millîye Hareketleri*, s. 62-63. İkinci İnönü Muzafferiyeti sebebiyle, Pülümür Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından TBMM'ye tebrik telgrafi gönderildi. TBMM Zabıt Ceridesi, 4.4.1338 (1922), İ: 20, C: 1, s. 515.

Mücâdele döneminde Anadolu'nun istilâsına karşı kararlı tepkiler göstererek, mücâdeleyi desteklediler.

Balabanlı Aşireti'nin hem savaş öncesi hem de savaş süresi boyunca verdiği mücâdelelerle, destek sağladıkları belgelerden anlaşılmaktadır.²¹⁶

İzmir'in istilâsı sebebiyle; Erzincan Mutasarrıflığı ve Balaban Aşireti tarafından Sadâret Makamı'na 17 Mayıs 1919 tarihinde telgraf gönderildi. Bu telgraf şöyledir;

“Ecza-yı vatanımızdan olan İzmir'in, Yunanlıların tarafından ilhâk edildiği haber-i mü'essifi üzerine, Düvel-i mu'azzama mümessil-i siyasîlerine hitâben memleket nâmına yazılan nîday-ı muhakkamızın bir sûretini zire derc ile arz ediyoruz. Bu babda hükûmet-î seniyyemizce her türlü vesay'ite mürâcaatla vatanımızın bir karış yerinin ağıyara terkine muvâfakat gösterilmemesi ve icâb ederse bu uğurda bütün varlığımızın fedâ edilmesini, kemal-î ehemmiyetle arz ile makine başında iradenize întîzar eyleriz,ferman.

*Erzincan Belediye Reisi Halil, Müftü Fevzi, Miting Heyet-i Reisi Mahfuz, Azalar: İbrahim, Fevzi, Sami, Tevfik Beyler, Balaban Aşiret Reisi Kamer Lütfi, Şeyh Hasan, Aşiret Reisi Abdullah, Abbas Aşiret Reisi Hüseyin”*²¹⁷

Pülümür'den gönderilen 17 Mayıs 1919 tarihli telgrafta ise, Yunan istilâsının haksızlığı üzerinde duruldu. Telgrafın aslı şu şekildedir;

“Asıl bir Türk merkezi olan İzmir'in, Yunanistan işgali askerisi altına alınmakta olduğunu kemal-i hiddet ve esefle istihbar ettik. Mösyö Wilson'un vaz'ettiği adilâne prensipleri dahilinde akd-i sülha muntâzır ve hukûkundan emin bulunan biz millet-i Osmaniye Düvel-i Mü'telif-i mu'azzama harekât-ı adilhânesinin aksi olarak, sinesinde milyonlarca Türk ve Müslüman yaşayan İzmir gibi vilâyetimize azamî yüzde on beş derecesi mütevattın bulunan, Rumlara terk edilmesi hayretlerle

²¹⁶ Vatan Özgül, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 56, 2010, s. 188. Balaban Aşireti, bir alevi aşireti olup; Kureşanlı Ocağı'na mensuptur. Kureşanlı Alevi toplumu içerisinde önde gelen ocaklardandır. Abdulkadir Gül, “Erzincan Kazası'nın Yerleşme Özellikleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 6, S: 1, 2013, s. 75.

²¹⁷ Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 335.

karşılanarak, bir hayal olduğu ve âlem-i medenîyete yeniden bir darbe indirilmiş olacağından şu ahvâl-i mü'essifenin izâlesi için mukarrerat-ı vakı'ayı protesto eyler ve ekseriyet-i kâhiresi Müslüman ve Türk olan İzmir'in gerekse diğer vilâyetlerimizin hiçbirisinin bir karış toprağından bile vazgeçmeyeceğimize, bir azm-i kat'i ile muhâfazaya müheyya bulunduğumuz ve bu Düvel-i Mü'telif-i mu'azzamanın adilânesinden hissedar olacağımızdan ümidvar olarak, netice-î müstahzâye makine başında întîzar bulunduğumuzu ilân ve istirham eyleriz.

Eşraftan Mehmed, Ali, Süleyman, Çarıklı Aşiret Reisi Hüseyin, Beyzâde Mustafa, Şuvanlı Aşireti Reisi Musa, Şeyh Hasan Aşireti Reisi Yusuf Mehmed, Balaban Aşiret Reisi Rıza, Kemanlı Aşiret Reisi Yusuf, Erbilli Aşiret Reisi Hüseyin ve Süleyman, Lalanlı Aşiret Reisi Mehmed, Bala Uşağı Aşiret Reisi Seyyid Han ve Paşo, Ceranlı Aşiret Reisi Nuri”²¹⁸

Balaban Aşiret Reisi Mehmed tarafından, 21 Mayıs 1919 tarihinde çekilen telgrafta; İzmir'in istilâsı üzerine memlekette yapılan mitinginden sonra, Der-saadet' e ve İtilâf Devletleri temsilciliklerine protesto telgrafları gönderdiklerini haber ettiler²¹⁹.

Damat Ferit Hükûmeti'ne karşı da aşiret, protesto telgrafları gönderdi. 14 - 15 Eylül 1919 tarihlerinde, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile Kemah Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti; İstanbul Hükûmeti'ni protesto eden ve İstanbul Hükûmeti ile ilişkilerini kestiklerini ifâde eden telgraflar gönderdiler. Erzincan ve çevresinde de bu bağlamda telgraflar, aşiret liderlerinin imzasıyla yollandı. Pülümür'den 15 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi Heyeti'ne çekilen telgrafta, Balaban Aşireti liderlerinden Mehmed Ağa'nın imzası bulunmaktadır²²⁰.

Şerif Paşa ve Bagos Nubar'ın birlikte hareket edecekleri fikri ile beraber 1920 tarihinin başlarından itibaren, Doğudaki bazı aşiret liderleri tarafından protesto telgrafları çekildi. Sivas'ta yayınlanmakta olan İrade-i Millîye gazetesinde; 5 Ocak

²¹⁸ Selvi, *İşgal ve Protesto*, s. 341 – 342.

²¹⁹ Selvi, *İşgal ve Protesto*, s. 336.

²²⁰ Özgül, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”, s. 177.

1920 tarihli sayısında, “Türklük ve Kürtlük Ayrılmaz Bir Aile Ocağıdır” başlıklı telgraf sûretinde, Balaban Aşiret Reisi Lideri Hüseyin Ağa’da yer almaktadır.

Telgraf sûreti şu şekilde:

“Bir takım cemiyet ve eşhasın Kürtlüğün hukûkunu muhâfaza niyet ve teşebbüsâtında bulduklarını haber aldık. Dersim’in bir kısmı ile Erzincan’ın bir kısmını teşkil eden biz Kürtler, Halife-î Zîşanımız’ın ve Hükûmet-i Osmaniye’nin idaresinden başka bir idare istemediğimiz gibi, bin seneyi mütecevîz bir zamandır birlikte yaşam yaşadığımızdan dindaşlarımız olan Türkler’den ayrılmak hatıramıza bile gelmez. Bu birliğin muhâfazası için, hayatımızı ve evimizi fedâyaya her an hazırız. Maksatları bizce malum olmayan eşhas-ı malümenin, Kürtlerin nâmına söz söylemeğe hak ve selâhiyetleri olmayacağını arz eyler ve ayrılığı întaç edecek bu gibi efkâr-ı kemal-i nefretle reddeyleriz.

*Keçili Aşireti Reisi Gazi Beko, Keçili Aşiretleri’nden Yusuf, Abbasuşağı Reisi Seyid Ali, Korişli Aşireti’nden Dursun, Dersim Boğazı Şeyhi Hişanlı Aşireti Reisi Ali, Aşvanlı Aşireti Reisi Çako İsmail, Balaban Aşireti Reisi Başo*²²¹

Fransız Yüksek Komiserliği’ne 22 Şubat 1920 tarihinde gönderilen telgrafta şu ifâdeler kullanılmakta; *“Paris’te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden Şerif Paşa, Türkiye’deki entrikalarında başarılı olmadığı için, Bagos Nubar ile birlikte gerçekte kişisel çıkarları için çalışmasına rağmen, güya Bağımsız Kürdistan için Barış Konferansı’na başvurulmuştur. Bu nedenle Barış Konferansı’na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükûmeti’nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara bir canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı Tarihi içinde, Kürtler arasında hiçbir ayırım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır. Acaba Rus orduları ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen, Müslüman halkın %80’inin Kürt olduğunu, bugün Bagos Nubar ile uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk*

²²¹ Özgül, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”, s. 180 - 182.

topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ülke hazırlamak demektir. Barış Konferansı'nın dikkatine sunuyoruz ki, bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiç bir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey, Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf, Bodmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf, Bal Aşiret Reisi Eyüp, Medanlı Aşiret Reisi Çiçek, Görçeli Aşiret Reisi Yusuf, Abbas Aşiret Reisi Seyit Ali, Rol Aşiret Reisi Hasan, Şadi Aşiret Reisi Yusuf, Zişanlı Aşiret Reisi Muhsin”²²²

Meclis-i Mebusan'a 26 Şubat 1920 tarihinde gönderilen telgrafta; Balabanlı Aşiret Lideri Paşa Bey birlikte, Abbas Uşağı, Beratlı Aşireti, Keçel Aşireti, Aşuranlı Aşireti, Demanlı Aşireti, Kelani Aşiret Reisi, Erzincan Müftüsü Osman Fevzi, Belediye Başkanı Ali Rıza, Ulemâdan Şeyh Saffet, Şeyh Hacı Fevzi, Müftüzâde Hakkı, Eşraftan Çapikzâde Münir, Hacı Mehmed Beyzâde Sami, Ahmed Paşazâde Sami, Tüccardan Tavşanzâde Recep, Hacı Eşbehzâde Şükrü, Arapzâde Ahmed, Ruhzâde Halis ve Ahaliden Hacızâde Veli'de, Kürtlük ve Türklüğün ayrılmaz bir bütün olduğunu söylemektedirler²²³.

I.2.1.1.3. Kuruçay Şubesi

Yurtta meydana gelen haksız saldırılar karşısında, Kuruçay Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti' de çektikleri protesto telgrafları ile seslerini duyurmaktadır.

Bu telgraflardan biri, 13 Ocak 1920 tarihinde Kuruçay Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne çekildi. Telgrafta, yapılan istilâlara karşı üzüntüleri ifâde edildi.²²⁴

Kuruçay ve Refahiye'de Müftülük ve Kadılık yapan Şevki Efendi'ye, Mustafa Kemal'in gönderdiği telgrafta;

“Kuruçay Müftüsü Şevki Efendi'ye,

8 Mayıs 1920

²²² Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 115-116.

²²³ MBZC, 26 Şubat 1336(1920), İ:14, C:1, s. 208.

²²⁴ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 98.

Devamlı ve kıymet-dâr hizmet ve mesaii vatanîyenize muttali oldum. Hususât-ı mezkûra zâtî alinize karşı beslediği hüsnü vahded-i tezyîd etmiştir. Muhtacı tenvîr olan ahâlinin irşâdâtı hususunda mesaii âlilerinde bulunulmasını rîca ederim.

*Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa KEMAL²²⁵*

I.2.1.1.4. Refahiye Şubesi

Bu şubeyle alakâlı, elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Millî Mücâdele'ye diğer şubeler gibi katkılarının bulunduğunu, aşağıdaki belgeden anlamaktayız.

Refahiye Başkâtibi tarafından, Ankara'daki mebûs seçimi için Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne bilgilendirme telgrafı çekildi. Telgraf 12 Nisan 1920 tarihinde çekilmiş olup; Ankara'da toplanacak olan olağanüstü meclise katılmak üzere Refahiye'den de katılımlar olacağı, livâdan seçilen zabıtlar ve encümenlerin yarın sabah hareket edecekleri yazıldı²²⁶.

I.2.1.1.5. Kiğı Şubesi

Kiğı Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti varlığını aktif bir şekilde göstererek, gerek diğer cemiyetlerle gerekse İstanbul Hükûmet'i ile temasa geçerek bu mücâdelede yerini almaktadır.

Kiğı Belediye Reisi tarafından, Erzurum Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nden gönderilen yazıya, 30 Nisan 1919 tarihinde bir cevap telgrafı çekildi. Yazıda, içinde bulunulan haklı durum ile ilgili Kiğı'nın ileri gelenleri ve eşraftan kimselerle görüşülerek; Belediye Dairesi'nde, Makâm-ı Vilâyet'e ve Der-saadet'e birer nüshâ telgraf gönderildi. Makâm-ı Vilâyet'e gönderilen telgraf direk posta ile

²²⁵ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 99.

²²⁶ ATASE, *İstiklâl Harbi Tasnifi*, 318-22. Bkz., Ekler-Belge: 17.

gönderilmiş olup, İstanbul Hükûmeti'ne gönderilen telgraf ise, 250 kuruş para verilerek gönderildiği belirtildi²²⁷.

Kiğı, Tercan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyetleri'ne Erzurum Kongresi öncesi, Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından 1 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen yazıda; Vilâyât-ı Şarkiyyemiz'in geleceğini belirlemek üzere, Temmuz'un 10. günü bütün Vilâyât-ı Şarkiyye ile Trabzon'un her kazasından birer temsilcinin katılımıyla Erzurum'da genel ve önemli bir kongre meydana geleceğini, bundan dolayı kazanıda siyasetten anlayan, içinde bulunan duruma vakıf ve memleketin her türlü ihtiyacına aklı eren, diğer vilâyetlerden katılanlarla yüz yüze fikir ve oy birliği yapabilecek, kongre konularını sonradan kazaya esaslı bir şekilde ulaştırabilecek ve gözlemleyecek bir vekilin seçilerek isminin derhal bildirilmesi istendi²²⁸.

Erzurum Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nden 8 Aralık 1919 tarihinde; Kiğı, Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'ne gönderilen yazıda, ilk Vilâyet Kongresi'nde gereken aidatların ödenmediği ile ilgili hususlara değinildi. Cemiyetin şimdiye kadar bütün masraflarının, yalnızca merkez vilâyet tarafından karşılandığı söylenildi. Hâlbuki cemiyetin genel kongresinde kabul edilen anlaşmada, Heyet-i Temsiliye'nin masraflarının belli bir miktarda yardım edilerek ödenmesine karar verildi. Bugüne kadar temsilcilerin maaşlarının hiçbir şekilde ödeme yapılmadığı ifâde edildi. Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu şu zor zamanlarda, pek önemli görevleri yerine getirmek için; Heyet-i Temsiliye'yi parasız bırakmamak üzere aidatların biran önce ödenmesi talep edildi²²⁹.

Erzurum Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nden; Tercan ve Kiğı Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Riyâseti'ne, 3 Nisan 1920 tarihinde bir yazı

²²⁷ ATASE, D:94-A, F:4-39.

²²⁸ ATASE, D:4-1, F:14-5. Bkz., Ekler-Belge: 18.

²²⁹ TİTE, K:31, B:3. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde katılacak olan temsilcilerin yol masrafları çeşitli illerde kurulan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'nin üyeleri tarafından, yapılan bağışlarla karşılandı. Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne gelen temsilcilerin masrafları ise ev sahibi olan cemiyet üyeleri ile halk tarafından sağlandı. Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 13, 1994, s. 33.

gönderildi. Bu yazıda Erzurum Heyet-i Merkeziyesi için yapılan seçimler sonucunda, Mebus Sabık Raûf Efendi, Müftü Sadık, Naîb Hacı Hafız Hakkızâde, Hacı Fehim Efendi, Hacı İsmail Efendizâde Tevfik, Kürkçüzâde Rıza, Cennetzâde Ragıp, Seyid Efendizâde Mesud, Namık Efendizâde Hadi, Namık Efendizâde Ahmed Beyler'in seçildiğini ve 3 Nisan 1920 tarihinden itibaren göreve başladıkları yazıldı. Seçilen kişilerle ilgili; görevleriyle ilgili başarılar dilendi²³⁰.

I.2.1.1.6. Tercan Şubesi

Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Teşkiliyesi, etkin bir şekilde görev alarak Millî Mücâdeleyi desteklemektedir.

Cemiyet, Erzurum Kongresi için yapılan hazırlıklara maddi ve manevi desteklerini esirgememekteydi. Erzurum Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderilen yazıda, bu zamanda oldukça masraf yapılacağı için paranın acil gerekli olduğu yazıldı. Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, Erzurum Kongresi için göndermesi gereken parayı geciktirdi. Kaza nâmına geciktirilen 160 liradan, şimdiye kadar 10 lira gönderildi. Geciktirilen paranın bir an önce gönderilmesi istenmektedir²³¹.

Erzurum Merkez Şubesi'nden Tercan Kazası'na gönderilen telgrafla, bağlı oldukları nahiyelerden cemiyet için bağış toplanılması istenildi. Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Ali Efendi tarafından, 18 Aralık 1919 tarihinde Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne vermiş olduğu cevapta, nahiyelerde kurulan cemiyetler de talep olunan meblağ gönderilmesi hususunda, yazılan telgraflara cevap alınmadığına dair haber verildi²³².

²³⁰ TİTE, K:29,B:69.

²³¹ TİTE, K:29, B:69.

²³² TİTE, K: 31, B:184.

Cemiyet 29 Aralık 1919 tarihinde, tekrar Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderdiği telgraf ile şimdikiye kadar hâlâ tahsilâtın meydana gelmediğini belirtti²³³.

Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Ali tarafından, 12 Mart 1920 tarihinde Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta; Tercan Kazası'nın Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Şubesi'nin İdare Heyeti'ne seçilen şahısların listesi gönderildi. Bu listeye göre şu şahıslar seçildi; Naîb Hacı Hafız Hakkızâde, Hacı Fehim Efendi, Müftü Sadık Efendi, Namık Efendizâde Ahmed Bey, Seyid Efendizâde Kâzım Bey, Mebus Sabık Raûf Efendi, Seyid Efendizâde Mesut Bey, Hacı İsmail Efendizâde Tevfik Bey, Cennetzâde Ragıp Bey, Kürkçüzâde Rıza Bey, Hacı Galip Efendiler seçildi²³⁴.

Erzurum teşkilâtı; merkez ve kazalardaki şubelerin her gün, idare heyetine göndermiş olduğu yazılarla ilgili bilgi istedi. Bu konuyla ilgili; Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti 19 Nisan 1920 tarihinde, Tercan ve Kiğı Kazaları Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri'ne gönderdiği telgraflarda, her gün Anadolu Heyet-i İdareleri'ne çekilen telgrafların gönderilmesi, telgrafa ne yazıldığı ile ilgili bilgi verilmesi ve telgrafların yazılmaması halinde merkezlerin de haberdar edilmesini istemekteydi²³⁵.

Bu dönemde Tercan Kazası'na Kaymakamlık yapan Sırrı Bey'in, görevinden ayrıldığı haberi verildi. Konuyla ilgili Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne yazılan 15 Haziran 1920 tarihli yazıda, Kaymakam Sırrı Bey'in askerî görevi nedeniyle; ayrılmasının zorunlu olduğu bildirildi²³⁶.

Erzincan'dan Erzurum Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne 24 Haziran 1920 tarihinde çekilen telgrafta; Tercan'da bulunan askerin hayvan ihtiyacının, Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından sağlanması için bilgi verildi. Bu telgrafta, askere verilecek hayvanın bir emîr ile yazılıp haber verilmesi

²³³ TİTE, K: 31, B:184.

²³⁴ TİTE, K: 31, B:194. Bkz., Ekler-Belge: 19.

²³⁵ TİTE, K:29, B:69.

²³⁶ TİTE, K:29, B:45.

istenildi. Telgrafi Erzincan'dan, Erzurum II. Kuva-yı Millîye Reisi Cemâl Bey çekti²³⁷.

Tercan'da görev yapan askerlerin hayvan ihtiyacının, Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından sağlanıldığı, 25 Haziran 1920 tarihinde tekrar Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne ikinci defa bu konuyla alakalı bilgi verildi²³⁸.

I.2.2. Dersim Mıntıka Kumandanı Halit Bey'in Erzincan Vilâyât-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukûk Cemiyetindeki Faaliyetleri

Erzincan'da Dersim Komutanlığı yapan, Binbaşı Halit Bey ile Mustafa Kemal'in yazışmalarına baktığımızda; 7 Şubat 1920 tarihinde Halit Bey Erzincan'da meydana gelen olayları, Ankara'ya resmî yazıyla bildirdi. Bir aylığına Erzincan'a gelerek buraları teftiş edeceğini, Erzincan'da Mevkii Kumandanlığı dağıtıldığından asayişin olmadığını ve burada müdafaa teşkilâtı bulunmadığından, teşkilâtın kurulması ile ilgili meşgul olduğunu bildirdi. Heyet-i Merkeziye'ye; gönderilen konularla bizzat kendisinin ilgileceği ile ilgili bilgi verdi.²³⁹

Mustafa Kemal; Halit Bey'in Ankara'ya çekmiş olduğu telgraf üzerine kendisine, 8 Şubat 1920 tarihinde cevap telgrafi gönderdi. Telgrafta; teşkilât ile ilgili hususlardaki gösterdiği çabaya teşekkür etmektedir. Haberleşmenin, bundan böyle trende olacağını söyleyerek, bir teşekkür yazısı gönderdi.²⁴⁰

Erzincan'da mebûs seçimi ile ilgili konuda Halit Bey, Ankara'ya 10 Şubat 1920 tarihinde gönderdiği şifreli bir belgede; Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Teşkilâtı olan her yerden seçilen mebusların; Hukûk-ı Millîye'nin müdafaası ve Hukûk-ı Millîye'nin programını korumak üzere mebus olarak seçildiğini ve bu doğrultuda Meclis'e gönderildiğini hatırlattı. Mebûsların, Müdafaa-i Millîye programının temeline uymadıkları takdirde, mebûs olarak tanınmayacaklarını tebliğ etti. Bu

²³⁷ TİTE, K:31, B:209.

²³⁸ TİTE, K:31, B:209.

²³⁹ ATASE, D: 3-2, F:104.

²⁴⁰ ATASE, D: 3-2, F:104-1.

amaçla bütün mebûsların bir maksat ile ûlvî görevlerini yerine getirmelerini arz ve teklif etmekteydi.²⁴¹

I.2.3. Erzincan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyetine Sızan Alman Casusu Mülâzım İhsan

Erzincan IX. Ordu Kumandanlığı'na; 29 Şubat 1920 tarihinde, XVII. Kolordu Kumandan'ı Binbaşı Nazım Bey tarafından bir yazı gönderildi. Bu yazıda; Ankara ve Sivas'ta dinlenme, yiyecek - içecek sağlanıp sonra vâsıta temin edilerek Spermann'ı (Kilit Adam) olarak adlandırılan, lâkabı Binbaşı Mülâzım İhsan Efendi olarak bilinen Alman casusunun, Erzurum ve Erzincan'a gideceğini söyledi; *“Dün gizlice Erzincan'a gelmiş ve bir Alman Zâbit olduğunu bildiren bu kişi alaya girmiştir. Bu olay ispatlandıktan sonra, tarafımızdan kendi kontrolümüz nezâretinde bulundurulmak üzere, Erzincan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'ne teslim edildi ve üç gün sonra Erzurum'a hareket edeceği”* anlatıldı. 1 Mart 1920 tarihinde bu konuyla ilgili Kumandan Halit Bey'in, XV. Kolordu Kumandanı'na gönderdiği yazıda; kendini Binbaşı Mülâzım İhsan olarak tanıtan Alman casusunun isminin Halta olduğunu, hakkında Kolordu tarafından alınan karar ile bu adamın sınır dışı edilmesi gerektiğini bildirdi²⁴².

Mülâzım İhsan ile ilgili konu üzerine 1 Mart 1920 tarihinde, IX. Fırka Kumandanlığı'na bir yazı gönderildi. Yazıda, Erzurum'un böyle bir kişiden haberdar olup olmadığı, bu kişinin eşkâlinin ne olduğu ilgili bilgi istenmektedir. Ancak gelen bilgiye göre, bu konuyla alâkalı malûmatlarının olmadığı ifâde edildi. Mülâzım İhsan lâkaplı kişiyle alâkalı bilgileri Erzincan; Erzurum Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne gönderdi²⁴³.

Mülâzım İhsan'la ilgili 1 Mart 1920 tarihinde, XVII. Kolordu Kumandan'ı Binbaşı Fazıl Bey tarafından, Erzurum IX. Fırka Kumandanlığı'na gönderilmiş olan

²⁴¹ ATASE, D:6, F:3-8.

²⁴² ATASE, D:347, F:187-1.

²⁴³ ATASE, D:69, F:50.

şifreli belgede şunlar ifâde edilmektedir; “1 Mart 1920 tarih ve 552 şifreyle; Mülâzım İhsan Efendi Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri şifresi ile Erzincan’a gelmiştir. Nezâretinde Kâzım Paşa Hazretleri’i ile Mevkii Müstahkem Kumandan’ı Kâzım Bey’e ait Erkan-ı Harp Grubuyla, tarafına verilmiş iki mektuptan başka vesîka nâmıyla bir şeyi bulunmadığı; ancak Azerbaycan’da Fevzi Paşa nezdine gireceği ve bu hususta Kâzım Paşa Hazretleri’ne ma’lumatu olduğunu ifâde etmiştir. Almanca bilen Halis Efendi ile Mustafa Efendi ve Alan Zabiti Nezhî’ten başka hiçbir kimse ile sıkı bir temasta bulunmadığı ve hiçbir sûrette propaganda gibi faaliyetlerde bulunmadığı anlaşılmıştır. Yalnız Japonya, Almanya, Rusya, Tataristan ve Gürcistan Hükûmetleri’yle ittifakta olduğu ve bu sûretle İngilizlerle ve Altur, Rihyil ve Lozi Paşalarla da pek yakın zamanda bu Türk Milleti’ne pek yüksek hürmette bulunacaklarını bendenize söylemektedir.” Alman casusuna yardımcı olan Mülâzım Halis Efendi ile III. Tabur Zâbiti Mustafa Efendi’ye yaptıklarından dolayı aleyhlerinde karar verileceği belgede yazılmaktadır. Bu iki kişi 3 Mart 1920 tarihinde karargâha teslim edileceklerdir²⁴⁴.

Kâzım Karabekir Paşa, 1 Mart 1920 tarihinde Ankara’ya göndermiş olduğu telgrafta, Mülâzım İhsan takma isimli bir kişinin Erzincan ve Erzurum Müdafaa-i Hukûk Merkezleri’ne gönderildiğini bildirdi. Bu isimden bir şifre çıkarıldı. Şifre (L Y T Y R N M D R) bu harfler yazıldı. 3 Mart 1920 tarihinde, Ankara’dan da XV. Kolordu Kumandanı’na bir cevap telgrafi çekildi. Kâzım Karabekir Paşa’ya çekilen telgrafta, Mülâzım İhsan adında hiçbir kişinin gönderilmediği yazıldı²⁴⁵.

I.3. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin Kuruluşu

Osmanlı- Rus Savaşı’nda (1877-1878), Rus istilâsına karşı direnen Nene Hatun ile başlayan Anadolu Kadınının savunma mücâdelesini, İstiklâl Savaşı’nda en üst seviyeye ulaştırmaktadır²⁴⁶.

²⁴⁴ ATASE, D: 63, F: 50-1.

²⁴⁵ ATASE, D:18, F:19.

²⁴⁶ Gülay Sarıçoban, “Millî Mücadele’de Anadolu Kadını”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2017, s. 1.332.

Tanzimat Fermânı (1839) ile yeni bir boyut kazanan kadınlara verilen haklar, II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha güçlü şekillenerek bir takım yardım dernekleri kurulmasına neden oldu. İlk kadın derneği, Fatma Aliye Hanım tarafından kurulan Cemiyet-i İmdatîye'dir²⁴⁷.

Halide Edip tarafından 1909 yılında kurulan, Teal-î Nisvan Cemiyeti, kadınların bilgi ve eğitim düzeylerini yükseltmek amacı ile kuruldu. Osmanlı Kadınları Müdafaa-i Hukûk-ı Nisvan Cemiyeti ise, kadınlara yönelik iş alanlarının açılması ve kültür seviyelerinin artırılması gibi görevler üstlendi²⁴⁸.

Osmanlı Müdafaa-i Hukûk-ı Nisvan Cemiyeti, Osmanlı kadınının hukûkunu savunduğundan dolayı, içlerinde en önemli olanıdır. Aile ve toplumsal hayata karşı yeni düzenlemelerin getirilmesini savunmaktadır²⁴⁹.

Bu dönemdeki kadın derneklerinin baktığımızda; kadın haklarını elde etmeye yönelik Müdafaa-i Hukûk-ı Nisvan Cemiyeti, kadınların topluma yardım sağlamak için bir araya gelerek oluşturdukları Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Heyet-i Derneği, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Derneği ve yardımsal amaçlarla bir araya gelerek cemiyete üye olarak bunu devam ettirmeye yönelik Türk Ocakları Derneği bu dönemin kadın derneklerini özetlemektedir²⁵⁰.

Kadın direnişini hazırlayan bir takım sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler arasında; Millî Mücadele'de, mücadelenin ilk dönemlerinde düzenli bir ordunun olmayışından dolayı gönüllü birliklerin oluşturulması ayrıca hem Balkan savaşları da hem de Birinci Dünya Savaşı'nda erkek nüfusun büyük bir kısmının hayatını kaybetmesi, hayatta kalan birçoğunun da sakatlanması gibi faktörler kadınlara büyük

²⁴⁷ Emel Çokoğullar, Bakko Mehmet Bozaslan, "Eğitim ve Eşitlik Talebi İle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi", *Atatürk Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, 2014, s. 181.

²⁴⁸ Ahmet Özkiraz, Nazan Arslanel, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, No: 1, 2011, s. 7.

²⁴⁹ Çokoğullar, Bozaslan, "Eğitim ve Eşitlik Talebi İle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi", s. 181.

²⁵⁰ Ahmet Özkiraz, Nazan Arslanel, "II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", s. 7. Bkz., Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, s. 508.

sorumluluk kazandı. Ayrıca İstiklâl Savaşı'nda erkeklerin cephede bulunması kadın direnişini tetikleyen önemli bir faktördür²⁵¹.

Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasından sonra İtilâf Devletleri ve Yunanlıların Anadolu'yu istilâları üzerine başlatılan Millî Mücâdele'de kadınlar da yer almış ve önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerden biri de, kadınları teşkilâtlandırmak amacıyla kurulan cemiyetlerdir²⁵².

İstiklâl Harbinde kadınlarımız cephe gerisinde ve cephe önünde büyük mücâdelelere katıldı. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ve Kadınlar Cemiyeti silahlı direnişlerle, Millî Mücâdele döneminde kadınlarımız tarafından kurulan cemiyetlerdir. Bu mücâdelenin kazanılmasında büyük emeği olan kadın cemiyetlerinin yer yer istilâlara karşı protesto mitingleri düzenlediği görülmektedir. Yunan istilâsına karşı düzenlenen ilk miting, 19 Mayıs 1919 tarihinde Asrî Kadınlar Cemiyeti tarafından düzenlendi²⁵³.

Bu cemiyetler Millî Mücâdele döneminde, ülkenin kurtulması için her türlü fedakârlığı göstererek, yardım toplama ve yardıma çağırma faaliyetlerinde bulundular. Asrî Kadınlar Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti cephede bulunan askere giyecek temin edip, ordunun sağlık hizmetlerinde görev aldılar²⁵⁴.

Türk kadınlarının Millî Mücâdele'ye büyük kararlılıkla katılımını gösteren en önemli olay, merkezi Sivas'ta olmak üzere Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşudur²⁵⁵. Bu cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım ve arkadaşları tarafından Sivas'ta kurulmuş, kısa sürede Anadolu'nun

²⁵¹ Sarıçoban, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadını", s. 1.332.

²⁵² Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 87.

²⁵³ Cemile Şahin, Mustafa Şahin, "Osmanlı Son Dönemiyle Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasî ve Askeri Faaliyetleri", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 2013, s. 62.

²⁵⁴ Şahin, Şahin, "Osmanlı Son Dönemiyle Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasî ve Askeri Faaliyetleri", s. 64.

²⁵⁵ Cemiyet; 5 Kasım 1919 tarihinde Cuma günü Sivas'ta Numûne Kız Mektebi'nde, vatanın geleceği ve devamı için çalışmak üzere bir araya gelen hanımlar tarafından kuruldu. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. 162.

muhtelif şehirlerinde Merkeze bağlı birçok şubeleri açıldı. Düşman saldırılarını büyük bir hassasiyet ve dikkatle izleyerek, İtilâf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı zaman zaman protesto telgrafları çeken, millî orduya para ve mal yardımı kampanyaları açan, Millî Mücâdele için Anadolu'ya geçenlere kutlama mesajları gönderen bu cemiyet, İstiklâl Harbi boyunca Türk kadınıyla iftihâr edilecek büyük hizmetler görmüşlerdir²⁵⁶.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Beyannâmesi, 26 Kasım 1919 tarihinde Sivas Valiliği'ne verildi. 7 Aralık 1919 tarihinde ise, iki nüshâ cemiyet tüzüğü de sunularak yasal işlemin tamamlanması istenildi. Sivas Valiliği 9 Aralık 1919 tarihli yazısıyla "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin" kuruluşu onaylandı²⁵⁷. Cemiyet, resmen onaylanmadan önce de, 28 Kasım 1919 tarihinde kurucuları tarafından valilikten izin alınarak, Sivas Numûne Mektebi'nde Sivas kadınlarının iştirâkı ile bir genel toplantı düzenlenmiş ve cemiyetin kurulduğu halka duyurulmuştur. Bu toplantı Padişah'a, Sadrazam'a ve Dâhiliye Nazırı'na telgraflar çekilerek cemiyetin amacı açıklanmış, yurdumuza ve milletimize karşı yapılmakta olan haksızlıkların düzeltilmesi için hükûmetçe gerekli girişimlerde bulunulması istenilmekteydi. Cemiyet aynı gün İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya siyâsî temsilcilerine de protesto niteliğinde birer telgraf gönderdi²⁵⁸.

Millî Mücâdele döneminde kadınların içinde buldukları durumlara bakarsak; istilâ sebebiyle erkekleri askerde olup her türlü saldırı ve haksızlığa uğrayan masum

²⁵⁶ Bekir Sıtkı Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 1. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Mustafa Kemal'in kardeşi Makbule Hanım'ın desteğini alarak, Sivas Kongresi'nin sonrasında merkezi Sivas'ta kuruldu. Nizamnâmesi'nde bulunan en temel konular, çoğunluğu Müslüman olduğu Osmanlı topraklarının paylaşılmayacağı bir bütün olduğu, Rum ve Ermeni istilâlarına karşı direnme ve mücâdele yapılacağı ancak saldırı yapılmadığında vatandaşlık haklarına saygılı olunacağı, tüm Müslüman hanımlar derneği üyesi olacağı ifade edilmektedir. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 99-100.

²⁵⁷ Mustafa Kemal'in Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili yazısında; Merkezi Sivas'ta kurulan bu cemiyetin kuruluşunun vatan ve milletin selameti için bir mesaii harcayarak teşkil edildiği ve bu durumdan son derece memnun olduğunu yazmaktadır. Mustafa Kemal bu yazıyı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına yazdı. ATASE, D:13, F:85.

²⁵⁸ Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, s. 1.

kadınlar, silahlı mücâdeleye katılan kadınlar ve cephe gerisindeki askerlere yiyecek – giyecek yardımı için hizmet edenler veya yaralı askerlere bakan kadınlar, haklı davamızı tüm dünyaya duyurmak için dernek ve basın faaliyetlerini bulunan kadınlar, bir de bu hizmetleri sadece dönemin modası olarak görüp derneklere üye olan ve hiçbir faaliyette bulunmayan kadınlar yer almaktadır²⁵⁹.

Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 18 Aralık 1919 tarihinde yayımladığı genelgeyle diğer Anadolu kadınlarını da davet etti, onlardan bu cemiyetin Anadolu'da şubelerini açmalarını istedi. Türk kadını da bu davete uyarak Anadolu'nun değişik illerinde, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin başka şubeleri kuruldu²⁶⁰.

Cemiyetin şubeleri Anadolu'nun birçok yerinde kuruldu. Kurulan Cemiyetlerin isimleri, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye aracılığıyla, Mustafa Kemal'in imzasıyla Sivas Merkeze bildirildi²⁶¹.

Cemiyetin faaliyetleri, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Millî Mücâdele'nin ileri gelen kadrosu tarafından takdir ve minnettârlık ile karşılanarak, teşvik edildi²⁶².

Merkezi Sivas'ta bulunan bu cemiyet; 3 Ocak 1920 tarihinde Fransız Saldırı Kumandanının, Kilis sokaklarına asmış olduğu beyânnâmeden dolayı İtilâf Devletleri ile Vekiller Heyeti'ni protesto ederek, 4 Ocak'ta Fransızların Adana'da İslâmlara yapmış oldukları zülümleri ilgili yerlere yine telgrafla protesto etti. Bu cemiyet, Heyet-i Temsiliye'nin yol göstericiliğinde böyle çalışmalarını sürdürdü. Çalışmalarında, İzmir'in Yunanistan'a katılmasıyla ilgili yapılan istilâlar karşısında, askeri kuvvetlerimizin Aydın bölgesine taarruza geçmesini destekleyerek, Anadolu'da ikinci bir Makedonya'nın oluşturulmasına asla izin verilmeyeceğini,

²⁵⁹ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadın*, s. 149-150.

²⁶⁰ Ferhat Uyanıker, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 39.

²⁶¹ Afet İnan, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 1998.

²⁶² Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s. 165.

İtilâf Devletleri'ne ve Amerika'ya bildirilerek, bu istilânın önlenmesi için harekete geçilmesini istediler²⁶³.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti adına, Şefika Kemal ve Melek Reşit tarafından 12 Ocak 1920 tarihinde yayınlanan belgede; İstanbul'daki İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya siyasî temsilciliklerine gönderdikleri yazıda, ülkede meydana gelen haksız istilâlara karşı bugüne kadar emsali görülmemiş vahşetlere, Afrika içlerinde bile uygulanmamış insan dışı mûameleye marûz kalındığını, asırlardan beri şanlı bir tarihe sahip olan Müslümanlara karşı vahşet uygulayan Batı medeniyetini, bütün dünyaya duyurarak şiddetle protesto ettiler²⁶⁴.

Bu cemiyetin yönetim kurulu tarafından yapılan, Heyet-i Temsiliye ile yazışmaları; cemiyetin kuruluşundan üç gün sonra itibariyle başlayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar sürdü. Yapılan çalışmalar karşında, 29 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzalı, teşekkür yazısı ile sona erdi²⁶⁵.

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından, 4 Eylül 1920 tarihinde TBMM Riyâsetine gönderilen telgrafta; memlekete saldırmış olan düşmanı kovmak için her türlü yardımı sağlamak üzere, cephedeki askere de bütün olanaklarıyla iane göndermeye hazır olduklarını belirttiler. Gönderilen telgraf sûretinin tam metni şu şekildedir;

“Büyük Millet Meclisi Riyâsetine; eşkıya trynetinde bulunan hain Yunanlıların İzmir ve Bursa taraflarına işgal ederek, oralarda bulunan İslâm kadın ve çocuklarına bin türlü mezâlim fecayi yaptıklarını işiterek dilhun oluyoruz. Giydiğimiz kefen, yediğimiz zehir olsun. Erkeklerimizin bu hainlerle pençeleşmek üzere, cephelere koştuğunu görüyoruz. Bize düşen vâzife de şimdiki asker kardeşlerimizin mümkün olduğu kadar ihtiyacını tedarike çalışmaktır. Bu vâzifeyi elimizden geldiği kadar ifâya gayret ediyoruz. Memlekette pür galeyân, düşmana karşı hazırlanmağa kavî bir

²⁶³ Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 23.

²⁶⁴ TİTE, K: 17, B: 34.

²⁶⁵ Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, s. 23-24.

*azim ve imanla şitab eden erkeklerimiz arasında; oç hissi ile taşan gözü yaşlı anlar, hayali ölen zevceler, yıldızı sönen sevgililer, güneş gibi parlayan lekesiz ismetlerini korumağa ahdeden hemşirelerin de, bir kitli vâhede halinde askere muin olduğunu biliyoruz. Muhterem vekillerimizden de, memleketinize saldıran hain düşmanlarımızın define himmet buyurmalarını hürmet ve tazimlerimizle istirham eyliyoruz. Anadolu Kadınları Sivas Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Nâmına Reisi Ulâsı Melek Reşit*²⁶⁶.

Amasya, Erzincan, Kayseri, Bolu, Burdur, Niğde, Aydın, Viranşehir, Eskişehir, Yozgat, Konya, Ankara, Bursa, Denizli, Isparta, Karahisar, Pınarhisar, Kangal, Kastamonu ve çevrelerinde Sivas merkez olmak üzere Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyet'inin şubeleri bulunmaktadır²⁶⁷.

I.3.1. Erzincan'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Açılması ve Faaliyetleri

Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından 4 Şubat 1920 tarihinde, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne çektikleri telgrafta; Erzincan kadınlarının da ilk umûmi toplantısını yaptığı ve cemiyeti oluşturacak olan şahısların isimlerinin yazıldığı bildirildi. Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i, 12 kişiden oluşmaktadır. Bu kişiler şunlardır; Ayşe Avni, Saliha Fâzıl, Sabiha Adil, Nasfet Eşref, Pakize Sadeddin, Bedriye Sami, Mefkûre Kerim, Şükriye Süleyman, Şükran Ziya, Hamra Osman, Ayşe Tevfik ve Remziye Ali'dir²⁶⁸.

Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulduğunu ve Heyet-i Faalesi'nin isimlerini bildiren 4 Şubat 1920 tarihli telgrafta;

²⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 8.IX.1336 (1920), İ: 61, C: 1, s. 5. Bkz. Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 199.

²⁶⁷ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını*, s. 113-133.

²⁶⁸ TİTE, K:27, B:192. Bkz., Ekler-Belge: 20.

“Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i Mühteremesine

Taraf-ı ismetânelerinden açılan tarîk-ı mücâdeleye Erzincan kadınları da atılarak ilk içtima-î umûmî akdetti. Ulu Allah'ımızın her halde muvaffakiyet ihsan edeceğinden eminiz. İrşadatınıza intizârla hürmetlerimizi takdim eyleriz.

*Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i Faaliyesin'den
4 Şubat 1920*

Remziye Ali, Pakize Sadettin, Saliha Fâzıl, Sabiha Adil, Nasfet Eşref, Şükriye Süleyman, Şükran Ziya, Hamra Osman, Bedriye Sami, Mefkûre Kerim, Ayşe Tevfik, Ayşe Avni”²⁶⁹

Cemiyette görev alan hanımlar, genellikle şehrin ileri gelen ailelerine mensuptur. Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin önde gelen şahıslarının hanımları, kurulan bu cemiyette faal olarak çalışmışlardır. Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin faaliyetleri içerisinde en önemlisi, Batı Cephesi'nde çarpışan ordumuz için giyecek, gıda ve para yardımlarında bulunmaktadır²⁷⁰.

Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i tarafından, Ankara'ya Heyet-i Temsiliye nâmına 4 Şubat 1920 tarihinde göndermiş olduğu telgraf ile yapılan işlerin kabul edilmesi ve yazılması konusunda yol göstermeleri istenilmektedir²⁷¹.

Amasya, Erzincan, Kayseri, Bolu ve Burdur'da kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetleri, millî kuvvetler için para yardımında bulundu²⁷².

Mustafa Kemal, Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin 4 Şubat 1920 tarihinde göndermiş olduğu telgrafa istinâden, 5 Şubat 1920 tarihinde bir

²⁶⁹ Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, s. 49.

²⁷⁰ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 104.

²⁷¹ ATASE, D:25, F:19.

²⁷² Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, s. 23.

telgraf çekti. Heyet-i Temsiliye nâmına çekilen bu telgrafta, konuyla ilgili kendilerine talimat verildiğini yazdı²⁷³.

Mustafa Kemal tarafından Heyet-i Temsiliye adına 6 Şubat 1920 tarihinde Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Temsiliyesi'ne; Erzincan, Amasya, Bolu ve Kayseri'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Merkezleri'nin kurulduğunu bildiren telgraf gönderildi²⁷⁴.

Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti, hizmetleri esnasında daimi sûrette Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükûmeti ile ilişkilerini sürdürdü ve Mustafa Kemal'in büyük takdirini kazandı²⁷⁵.

Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1920 tarihinde Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey'e gönderdiği telgrafta; çekilen telgrafların bir sûretinin Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne verilmesini, teşkilâtla alakâlı telgraflarının ise, Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti telgrafları hakkındaki kararların, onlar için de geçerli olduğunu ifâde etti²⁷⁶.

Melek Reşit ve Şefika Kemal imzalarıyla, Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulmasından dolayı duyulan memnunluk ve başarı dileklerini bildiren 11 Şubat 1920 tarihli telgrafta;

“Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Riyâsetine.

Oraca teşekkül eden cemiyet-i vatanperverîlerinden heyetimizi haberdar kılan ve cemiyetimiz hakkında bezl-i iltifat eyleyen, heyet-i aliyyelerine cemiyetimiz en samimî teşekkürlerini ve muvaffakiyetiniz için en fuadî dualarınızı arz eyler efendim.

²⁷³ ATASE, D:25, F:19-2.

²⁷⁴ TİTE, K: 27, B:175. Bkz., Ekler-Belge: 21. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla; Amasya, Erzincan, Kayseri ve Bolu'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i Merkezîyeleri'nin kurulmuş olduğunu, Sivas'a bildiren 6 Şubat 1920 tarihli telgrafta; *“Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Riyâset-i Aliyesi'ne; Amasya, Erzincan, Kayseri ve Bolu'da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Heyet-i Merkezîyeleri teşekkül eylediği bildirilmekle ma'rûzdur efendim.”* 6 Şubat 1920 Heyet-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal". Bkz., Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, s. 10.

²⁷⁵ Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, s. 1.

²⁷⁶ ATASE, D:25, F:19-1.

11 Şubat 1920

*Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Katibe-i Mesûle Reise-i Ulâsı Şefika Kemal, Melek Reşit*²⁷⁷

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin açılan tüm şubeleri ve merkezinin tek amacı, memleketin birliğini ve istiklâlini sağlayarak, Anadolu'nun bütünlüğünü korumaktı. Bunun için ara ara mitingler düzenlendi, protesto telgrafları çekildi²⁷⁸.

Ayrıca cephelerde çarpışan askerlere, göçmenlere, kimsesizler ile asker ve şehit ailelerine yardım topladılar. Toplanan yardımlar bir taraftan Heyet-i Temsiliye'ye bildirilirken, diğer taraftan da Millî Mücâdeleyi destekleyen gazetelerde yayınlanmaktadır²⁷⁹.

I.4. Erzincan Mevlevî Taburu ve Mevlevîhanesi

Konya dışında Anadolu'da kurulan Mevlevî tekkelerinin biri de Erzincan Sancağı'nda idi. Erzincan'da üç adet Mevlevîhane kuruldu. Bunlar; Ömer Dede Mevlevîhanesi, Şeyh Halil Çelebi Mevlevîhanesi ve Melik Salih Mevlevîhanesi'dir. Bu Mevlevîhânelerden sadece Melik Salih Mevlevîhânesi, tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar varlığını sürdürebildi²⁸⁰.

Erzincan'da ilk Mevlevî tekkesini kuran Hüsâmeddin Hüseyin Erzincanî'dir. Mevlevîlik Erzincan'da, özellikle XIII. ve XV. asırlarda yoğun faaliyet

²⁷⁷ Baykal, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, s. 61.

²⁷⁸ Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 105.

²⁷⁹ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını*, s. 112.

²⁸⁰ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Erzincan'dan Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler", 2. *Uluslararası Sultan Divânî ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1-2 Haziran 2012, s. 111-113.

göstermekteydi. Erzincan'ın bilinen son Mevlevî Şeyhi Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi²⁸¹dir²⁸².

Erzincan'ın son Mevlevî dergâhı olarak tarihe geçen ve tapusu Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin üzerine olan Mevlevîhane, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus birliklerinin saldırılarına mârûz kalarak, büyük tahribata uğradı. Mevlevîhane cephanelik olarak kullanılmaktaydı. Tekke zâviyelerin kapatılmasından sonra Orman Bakanlığı tarafından alınarak, tekkenin bulunduğu kısım kavaklığa çevrildi²⁸³.

Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Sultan V. Mehmed Reşad'a yazdığı “Şemsü'l-İrşâd Li Sultân Reşâd” adlı siyasetnâmesi ile devletin içinde bulunduğu sosyal, siyasî ve dinî durumunu yansıtmaktaydı. Aynı zamanda eserinde padişaha eleştiride bulmaktadır. II. Meşrutiyet'in getirdiği yeni durumun, ülkenin gidişatını olumsuz etkileyeceğini düşüncesiyle bu eserini kaleme aldı²⁸⁴.

Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin meşrutiyet aleyhine yazdığı risaleden dolayı meşihattan alınarak, yerine Çankırlı Yusuf Dede atandı. Daha sonra affedilen Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi, tekrar Erzincan Mevlevîhanesi'ne postnişîni olarak görevlendirildi²⁸⁵.

²⁸¹ Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi Erzincan'ın Kemah İlçesi'nin Müşekrek (Parmakkaya) Köyü'nde 1859 yılında doğdu. Öğrenimine Hacı Feyzullah Efendi'nin yanında başlayarak, hocasıyla birlikte Erzincan'a yerleşti. II. Meşrutiyet'in ilânının ardından Erzincan Mevlevîhanesi'nin işlerini takip etmek için 1910 yılında İstanbul'a gitti. Yazdığı “Şemsü'l-İrşâd Li Sultân Reşâd” adlı risâlesiyle Meşrutiyet idaresi aleyhine ifâdeler kullandığı gerekçesiyle; 5 Nisan 1911 tarihinde Kemah'a sürgün edildi. Daha sonra affedilerek tekrar Erzincan'a döndü. 14 Ekim 1924 tarihinde Erzincan'da vefât etti. Kabri Terzibaba mezarlığındadır. Nihat Azamat, “Kemahlı İbrahim Hakkı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:25, Ankara 2002, s. 220-221.

²⁸² Selami Şimşek, “Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişîni Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S: 20, 2007, s. 159 – 160.

²⁸³ Şimşek, “Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişîni Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri”, s. 163-164.

²⁸⁴ Adalıoğlu, “Bir Mevlevî Dedesi'nden Sultana Öğütler: Şemsü'l-İrşâd Li Sultân Reşâd Adlı Siyasetnâme”, *History Studies*, Volume 7, March 2015, s. 11-13.

²⁸⁵ Adalıoğlu, “Erzincan'dan Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler”, s. 109.

Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevîlerin vatan için yaptıkları en kıymetli hareketi, Mevlevî Taburları'nın kurulması idi. Osmanlı Devleti 14 Aralık 1914 tarihinde cihad-ı ekber ilân etmesiyle birlikte, Postnişîn Veled Çelebi padişahın iradesi ile birlikte askerî ve siyasî makamlarında desteğini alarak, gönüllü Mevlevî Taburu'nu oluşturdu²⁸⁶.

Bu tabura IV. Ordu Komutanı olarak Filistin cephesine tayin edilen Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın teşviki oldukça büyüktü²⁸⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nda Konya Mevlevî Taburu cihad için cepheye uğurlandı. Mevlevî gönüllüleri, Şam'da buluşmak üzere harekete geçti. Bu gönüllüler arasında Doğu Anadolu ve diğer bölgelerden de birçok Mevlevî bulunmaktaydı²⁸⁸.

Erzincan Mevlevîhanesi de bu cihad davetine büyük bir heyecanla katıldı. Erzincan Şeyhi Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi 1914 yılındaki cihad-ı mukaddes ilânına uyararak, gönüllü taburuna katılmak üzere 11 Ocak 1915 tarihinde Erzincan Askerî Saray Meydanı'nda toplanan binlerce kişi tarafından dualarla Şam'a gönderildi²⁸⁹.

Mevlevî gönüllülerini Kemah'ta Sağırzâde ailesi karşıladı. Eğin kazasında da halk tarafından kendilerine büyük ilgi ve alâka gösterildi. Bu gönüllüler Şubat ayında Şam'a geldiler. Gönüllü Mevlevî Taburu'na katılan Erzincan Mevlevîhanesi Postnişînini İbrahim Hakkı Efendi liderliğinde 27 kişiden oluşmaktaydı.²⁹⁰

²⁸⁶ Nuri Köstüklü, “ Birinci Dünya Savaşı'nda Gönüllü Mevlevî Taburu ve Erzincan Mevlevîhanesi”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C:1, Erzincan Üniversitesi, 28 Eylül – 01 Ekim 2016, s. 313.

²⁸⁷ Köstüklü, “Birinci Dünya Savaşı'nda Gönüllü Mevlevî Taburu ve Erzincan Mevlevîhanesi”, s. 315.

²⁸⁸ Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 86.87.

²⁸⁹ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, s. 313.

²⁹⁰ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, s. 89, 91.

Mondros Mütârekesi'nin ardından, düşman tarafından istilâ edilen Mevlevîhânelerin içinde Erzincan Sancağı da yer almaktaydı. Millî Mücâdele döneminde de Mevlevîler millî sorumluk bilinciyle harekete geçerek, İzmir istilâsı haberini aldıklarında Konya'da büyük bir miting yaptılar²⁹¹.

Osmanlı Ordu birlikleri 1918 Eylül ayı başlarından itibaren Anadolu'ya doğru çekilmeye başladı. Mevlevî Alayı da diğer Türk birliklerle birlikte Kuzeye doğru çekildi. Daha sonra Mevlevî Alayı 1918 Eylül ayının sonlarına doğru lağv edildi. Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi savaş sırasında görme yeteneğini kaybetti. Eve dönüş süreci de maddî imkânsızlıklar ve sağlık problemleri nedeniyle bir hayli zor oldu. Erzincan'dan cepheye giden diğer gönüllü Mevlevîlerin, kaçının hangi şartlar altında Erzincan'a döndüğü bilinmemektedir. Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın gönderdiği emir ile masrafları karşılayarak, memleketi olan Erzincan'a dönüşü sağlandı²⁹². Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Erzincan'a döndükten sonra, Millî Mücâdele ile ilgili tavrı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır²⁹³.

²⁹¹ Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, s. 123-129.

²⁹² Köstüklü, “ Birinci Dünya Savaşı'nda Gönüllü Mevlevî Taburu ve Erzincan Mevlevîhanesi”, s. 318.

²⁹³ Azamat, “Kemahlı İbrahim Hakkı”, s. 221.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK AMAÇLI KURULAN TEŞKİLATLAR

II.1. Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

İnsanların birbirine yardım etmeye başlaması ve yardımlaşmanın teşkilâtlanması XIX. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşti. “Salib-î Ahmer Cemiyeti” yani Kızılhaç, insanlar arasında din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin yardımlaşmayı hedefleyen ilk kapsamlı yardım kurumudur. Bu örgütlenmenin Osmanlı Devleti’ne yansımalarıyla da, ondan kısa bir süre sonra kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti meydana geldi²⁹⁴.

Cenevre’de 8 Ağustos 1864 tarihinde düzenlenen, 16 devletin katılımıyla gerçekleşen kongrede, delegelerinde ortak kararı ile 22 Ağustos 1864 tarihinde Cenevre Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşmede savaşan devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilâtı, hastaneler, sağlık personelleri sivil ve yaralı halka yapılacak yardımların hepsi burada yer aldı²⁹⁵.

Cenevre Sözleşmesi’nden (22 Ağustos 1864) önce, savaşlarda yaralanan askerler ile ölenlerin defnedilmesi ve esirler hakkında milletlerarası geçerli sayılacak bir karar bulunmamaktaydı. Cenevre Sözleşmesi ile birlikte savaşan devletlerin kuracakları hastaneler ve sağlık personeli ile ilgili hükümler sivil halka ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili maddelere yer verilmektedir²⁹⁶.

Osmanlı Devleti, Cenevre Sözleşmesi’ne bir yıl gecikmeli de olsa delege göndererek 5 Temmuz 1865 tarihinde Kızılhaç Örgütü’ne üye oldu. Ardından 1867 yılında Paris’te toplanan ilk uluslararası Kızılhaç Kongresi’ne, Osmanlı Devleti Dr.

²⁹⁴ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer’den Kızılhaç’a*, Ankara 2002, s. 1.

²⁹⁵ Çetin Aykurt, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Sanatsal Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 2, 2015, s. 416.

²⁹⁶ Cemal Sezer, “Birinci Dünya Savaşı’nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, *History Studies*, C. 4, S. 4, Kasım 2012, s. 373.

Abdullah Bey'i gönderdi. Toplantı sonunda Kızılhaç kuruluşunun daimi üyeliğine seçildi²⁹⁷.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulması için ilk adımı; Prof. Dr. Weting Paşa, Eski Dışişleri Bakanı ve Dönemin Paris Elçisi Rıfat Paşa'nın eşi, Ali Galip ve Mazhar Beyler gibi devletin üst düzey bürokratları tarafından bu konu gündeme getirildi²⁹⁸.

Mecrûhîn-i Asâkir-i Osmaniyye Cemiyeti 11 Haziran 1868 tarihinde kuruldu. Fakat Osmanlı Devleti, Batılı devletleri gibi bu teşkilâtın simgesi olan Kızılhaç kullanmadı, Rusya Kızılhaç'a uymak şartı ile cemiyetin önerdiği Hilâl-i Ahmer simgesinin kullanılmasına müsâade etti²⁹⁹.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, ilk Türk yardım kurumu olarak XIX. yüzyılın son çeyreğinde kuruldu. Temel ilkesi, bütün insanlara tarafsız bir şekilde yardım elini uzatmaktı. İç ve dış politik dalgalanmalar dışında kalarak, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devir alınan nadir kurumlardan birini teşkil etmektedir³⁰⁰.

Cemiyetin kuruluş amacı, sadece yaralı ve hasta askerlere yardım etmek olmamış, aynı zamanda desteğini savaş mağduru mültecilere, muhtaç ve fakirlere de gösterdi. Savaş mağduru sivil halk için; aşhâneler ve çayhâneler açarak, yiyecek yardımında da bulundu. Savaş zamanında görevli oldukları bölgelerde başarılı hizmetlerde bulunan bu cemiyet, barış zamanlarında da insani görevlerle hizmet etmektedir. Deprem ve yangın gibi felâket zamanlarında da insanlara yardım elini uzattı³⁰¹.

²⁹⁷ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 13.

²⁹⁸ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 36.

²⁹⁹ Aykurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri", s. 416.

³⁰⁰ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. XIII.

³⁰¹ Cemal Sezer, Ömer Metin, "Bakan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)", *TAD*, 32, 2013, s. 168-169.

Kurum, 14 Nisan 1877 tarihinde, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını alarak resmen kuruldu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1897 yılında patlak veren Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra, faaliyetlerini durdurmuş gibi olsa da, aynı Meşrutiyetçi düşüncede olduğu gibi, cemiyet fikir olarak aydınlar arasında hızla yayıldı. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte, kurumsal gelişmelerin yeniden ortaya koyulması ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde yeniden yapılanma süreci içine girdi. 1911 yılında İstanbul'da çıkan yangında, cemiyet büyük bir özveriyle çalışarak imdat heyetleri kurmuş, yaralı ve hastalarla ilgilenerek, açıkta kalanlara yiyecek imkânı sağladı. Cemiyet, Cenevre'deki Kızılhaç Hanımlar Merkezine başvurarak; Japonya, Amerika, Fransa, Portekiz, Macaristan, Romanya, Danimarka, Rusya ve Sırbistan Kızılhaç kuruluşlarından, para yardımı sağlayarak, 5.000 lira bağış toplandı. Toplanan paraları yurt içinden gelen bağışlarla da birleştirip, yangında mağdur olan kimselere dağıttı. Cemiyetin kurucularından Rıfat Bey'in eşi, tekrardan örgütlenen Cemiyet için bağış toplama faaliyetlerinde bulunarak ayrıca halkın Hilâl-i Ahmer'i yakından tanınması için de, cemiyetin gazetelerde propagandasını yapmaktaydı. Cemiyet bizzat hükûmetle yakın temasa geçerek daha kurumsal örgütlenebilmek için; Sadrâzamlık, Bahriye, Harbiye, Dâhiliye, Hariciye, Maârif ve Sıhhiye Nezâretleri'nden temsilcilerin oluşturacağı bir komisyonun nizamnâmelerinde bulunmasını istedi. Komisyon kısa bir sürede hazırlanarak, devlet şurâsının incelenmesine sunuldu. Cemiyet içinde geniş bir yelpaze oluşturuldu ve içine ulemâ, bakan, mebus, doktor ve tüccarlardan 100 üyeyi barındırdı. Bu üyelere Merkez-i Umûmî Heyeti kurularak, birer idare heyeti seçildi³⁰².

Saltanatın kaldırılmasından iki gün sonra, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti isim değişikliği yaparak ismini, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şeklinde değiştirdi³⁰³. Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, 1935 yılında da ismi Kızılay olarak değiştirdi³⁰⁴.

³⁰² Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 27,30-37.

³⁰³ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s.308.

³⁰⁴ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 310.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, II. Meşrutiyet ile birlikte yeniden canlanmaya başlamış ise de, asıl yapılanması 1911 yılında Trablusgarp Savaşı ile cemiyet ilk büyük görevini üstlendi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sadece İstanbul'da kurulmuş bir cemiyet olarak kalmadı. 1911 - 1912 yılları arasında illerde, kazalarda ve livâlarda şubeler de açtı. Bu merkez ve şubelerde, birer reis ayrıca reisi sani (ikinci başkan), kâtip, veznedâr ve üyelerden oluşmaktaydı³⁰⁵.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hanımlar Merkezi, 21 Nisan 1911 tarihinde Dr. Besim Ömer Bey'in öncülüğünde, Tokatlayan Oteli'nde yapılan Birinci Genel Kurul toplantısında alınan kararlarla kurulması ile ilgili girişimler başlandı. Bir yıl süren hazırlık aşamasından sonra, 20 Mart 1912 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi ismi ile kuruldu³⁰⁶.

Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi kuruluşundan itibaren; cephedeki askerlere, yaralıları, kimsesizlere, bakıma muhtaçlara, şehit ve asker ailelerine, göçmenlere ve esirlere yardım eli uzatarak bu faaliyetlerini gerçekleştirmek için çeşitli bağış kampanyaları düzenledi. Ayrıca aşhâne, çayhâne, hastahane, dispanser, sanat evi, atölyeler ve nekârethaneler aracılığıyla yardımlarına olanak sağladı³⁰⁷.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Erzincan Şûbesi'nin kuruluş tarihi bir kısım çalışmalarda 14 Kasım 1914 şeklinde ifâde edilmekte ise de, 25 Ocak 1913 tarihli belgede, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım yapılmış olması, bu cemiyetin kuruluş tarihinin söz konusu kurulan tarihten daha önce olduğunu belgelemektedir. Ancak bu kuruluş tarihi tespit edilememiştir. Cemiyeti'nin teşkil ediliş tarihi 1914 yılından önceye dayanmaktadır. Bunu aşağıdaki belgeden anlamaktayız.

Erzincan Mutasarrıfı Esat Bey'in eşi İclâl Hanım'ın, 12 Ocak 1913 tarihinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkeziyesi'ne gönderdiği yazıda; Erzincan'dan yardımının devam etmekte olduğunu; 92 kuruş 30 para lira, 103 mecdî ve 19 kuruşun postaya bırakıldığı, daha önce verilen 100 liranın esam defteri ile beraber

³⁰⁵ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 42-47.

³⁰⁶ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 149.

³⁰⁷ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, s. 200.

sunulduğunu bildirmektedir. Cemiyetin sevk ve ayrıntılarıyla ilgili yazılar sıralanmış, adı geçen defterlerin içindikileri ile birlikte gazete ile yayınlanması için izin istenmektedir³⁰⁸.

Osmanlı Devleti için; Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütârekesi ile sona erdi. Ancak savaştan sonra Doğu bölgelerindeki yaraların sarılması görevi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapıldı. Vilâyât-ı Şarkıyye'den göç etmiş olan sivil halka yardım elini uzattı. Erzincan, Erzurum ve Trabzon'da kurduğu imdat heyetleriyle halkın sağlık, yiyecek, giyecek gibi insani gereksinimlerini sağladı³⁰⁹.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, ordu sağlık teşkilâtına yardım amacıyla cephe gerisinde hastahane ve nekahethâneler açtı. Seyyar sağlık heyetleri gönderdi. Hilâl-i Ahmer Sağlık Teşkilâtı, Merkez-i Umûmiye'ye bağlı olmakla birlikte orduyla işbirliği ve uyum halinde çalışmak durumundaydı. Kafkas Cephesi'ne sağlık heyetleri gönderildi. Dr. Mehmed Emin Bey'in Başkanlığı'nda 30 kişiden oluşan ilk heyet, Erzurum'da cepheden gelen hasta ve yaralıları tedavi ederken, salgın hastalıklarla da özellikle lekeli humma hastalığıyla mücadele etti. Doğu'daki Hilâl-i Ahmer ekibinin sorunu sadece yaralı askerler değildi. Bu konuyla ilgili Dâhiliye Nezâreti Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi Emraz-ı Sarîye (salgın hastalıklar) Şubesi, Hilâl-i Ahmer'e gönderdiği yazıda; lekeli humma hastalığının, Irak'ın Kuzey'inden tüm yurda yayıldığını bildirdi.³¹⁰ Giden heyet orada kullanacakları araç ve gereçleri ayrıca askere dağıtmak için, 5.000 battaniyeyi de yanına aldı. Birçok doktor bulaşıcı hastalıktan hayatını kaybetti³¹¹. Seferberlik döneminde bakteriyoloji lâboratuvarı tesis edilmesi gereken yerlerden biri de Erzincan'dır³¹².

³⁰⁸ Kızılay Arşivi (KA), 14/305. Bkz., Ekler-Belge: 22.

³⁰⁹ Sezer, Metin, "Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri", s. 174.

³¹⁰ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 215.

³¹¹ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 214.

³¹² Tefvik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941, s. 342. Erzincan Mebûsu Tefvik Bey 1920 yılındaki meclis konuşmasında; bundan on sene önce çok yüksek meblağlar harcanarak kurulan Erzincan Bakteriyolojisi'nin, vilâyetin ihtiyacını gidermekte olduğunu ancak istilâ nedeniyle içindeki memurlar ile malzemelerin Niğde'ye gönderildiğini belirterek, Erzincan'ın istilâdan kurtulduğu halde hâlâ bakteriyoloji

Erzincan'da 1914 yılının Temmuz ayında, lekeli hummanın (tifo) varlığı tespit edildi. Şiddetli bir salgın meydana geldiğinden, hastahaneler bu hastalarla doldu. Erzincan'da da lekeli humma oldukça şiddetli hüküm sürdü³¹³.

Erzincan'da da 1915 yılında salgın hastalıklar daha da arttı. Hastahanelerde yoğunluk oldukça fazlaydı. Erzurum ile Erzincan arasında Evreni, Karabıyık, Şavşek, Dalav, Hacı Vahit Bey hanlarında; Erzincan'da Şerifeye'de birer nekahethâne tesis edildi. Tercan'da da 60 yataklı bir hastane açıldı³¹⁴.

Erzincan'da ilk kolera vakası, 27 Şubat 1916 tarihinde görüldü. 28 Şubat'ta, Erzincan ile Erzurum arasında ki Cibice Hanında bulunan, 18. Tümen Sıhhiye Bölüğü'nde; 2 Mart'ta Elmalı Köyü'ndeki 100. Alay'da iki kolera vakası ortaya çıktı. Bundan sonra 3 Mart 1916 tarihinde, Erzincan'da merkez vazifesini gören Kale Hastahanesi'nde görülerek; Erzincan civarında da, Karakilise'den gelmiş olan bir askerde kolera vakası görüldü. 4 Mart'ta, Erzincan Merkez Hastahanesi'nde sudaki mikroptan kaynaklanan salgın başladı ve 13 gün sürdü. Bu salgında, 98 kişi hayatını kaybetti. Su salgının da, Vasgirt Köyü'nden gelen içme suyunun içinde kolera mikrobu tespit edildi³¹⁵.

1915 yılının Ocak sonuna kadar faaliyetlerini sürdüren heyet, Erzurum'da 100 yataklı bir sağlık kuruluşu bırakarak Erzincan'a geldi. Karadan Erzurum'a gönderilen ikinci heyet, Şubat 1916'da Erzurum'un Rus istilâsına girmesi üzerine önce Erzincan'a, oradan da Kemah ve Kayseri'ye çekildi³¹⁶.

Erzincan Müdafaa-i Millîye Şube Riyâseti tarafından, 26 Ocak 1915 tarihinde İstanbul merkeze bir yazı gönderildi. Bu yazıda, Erzincan Müdafaa-i Millîye

binasının boş olması, bundan dolayı görevli memurların tekrar Erzincan'a gönderilmesini ve görevlerine başlamalarını istemektedir. TBMM Zabıt Ceridesi, 6.9.1336 (1920), İ: 60, C: 2, s. 579.

³¹³ Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 78 – 80.

³¹⁴ Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 12.

³¹⁵ Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 110 – 111.

³¹⁶ Çapa, "Osmanlı'nın Batılılaşma Sürecinde Bir Dernek", s. 435.

Cemiyeti tarafından yardımların yapıldığı ifade edildi. Yapılan yardımlar şu şekilde sıralandı;

Erzincan'da kabul olan, ancak ismi belli olmayan gazetede yayınlanan haberde; Harbiye hastahaneleri ile beş istirahathâneye 439 yatakta verildi. Aynı zamanda bu yatak yardımı Jandarma kuvvetlerine de yapıldı. Mevcut olan kışlalardaki cam, kapı onarımları da yapılarak, Harbiye Kışlası'na iki hamamda yaptırılmakta olduğu belgede yazılmaktadır.

Erzurum'a 1000 yorgan ve yastık, 14.773 ceket ve ayrıca çorap, 2.634 çamaşır, 334 kavuk, 432 gömlek, 172 çarşaf, 200 havlu gönderildi. Ayrıca kazan, çinko tas, kap, musluk teknesi gibi bulunabilen miktarda mutfak eşyası da verildi.

Müdafaa-i Millîyece gelen harp vergileri toplanarak, ihtiyaç sahiplerine 2.200 entari verilerek, 2.000 terlik yaptırıldı. Harbiyeden gelen hastalar ile paralı hastalara; kahvehâne ve han köşelerinde beklemeleri için, 150 yataklı Şerifiye istirahathânesi yaptırıldı. Bu hastaların naklî ve memleketlerine dönmeleri de karşılandı.

Erzincan'daki hastanede, yatak ve yorganlar da beyaz çarşafın bulunmaması özellikle belirtilip; ayrıca 600 hastaya tek bir doktorun bakması ve buna karşılık doktorun ücretinin çok az bir miktarda olması da şikâyet edilmektedir³¹⁷.

Gönderilen bu yazıya istinâden 10 Şubat 1915 tarihinde, İstanbul Şubesi'nden cevap yazıldı. Yazıda; Erzincan Müdafaa-i Millîye Şubesi tarafından, İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen resmî yazının alındığı belirtilerek, Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden ayrıca yapılan yardımlarla ilgili bilgi aldıklarını, yardımlardan haberdar oldukları söylendi³¹⁸.

Hilâl-i Ahmer Dar'ül Harpler Murahhaslığı ile Sivas tüccarlarından İsmail Efendi arasında 4 Mayıs 1915 tarihinde bir mükavele imzalandı. Buna göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sivas'tan Erzincan'a kadar 40 para ücretle nakil edilecektir. Nakil olurken kontrol ve sevk işleri III. Kolordu Kumandan Vekili tarafından idare olunacaktı³¹⁹.

³¹⁷ KA, 16/132.

³¹⁸ KA, 16/133.

³¹⁹ TİTE, K:19, B:54.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1916 yılına ait hastahane ve nekahethâne bilgilerinden, Erzincan ve Kemah hakkında bilgi almaktayız. Buna göre; Kemah'ta 13 Mayıs 1915 tarihinde bir hastahane açıldığını ve hâlâ faaliyette olduğunu, 500 yatak kapasitesi olan bu hastahane, tedavi ettiği yaralı asker sayısı ise 7.700 kişidir. Erzincan'da da bir nekahethâne'nin bulunduğu, yatak sayısının da 1.000 kişilik oldu ifâde edilmektedir³²⁰.

III. Ordu'nun menzil mıntıkasında mevcut olan hastaneleri, 1917 yılında Refahiye'de yer almaktaydı. Yatak sayısı 500 kişilikti. Ayrıca yine Refahiye Altköy' de Sıhhîye İstasyonları mevcuttu³²¹.

Erzincan Heyeti, altı buçuk ay burada hizmette bulundu³²². Harbiyeden gelen hastalar ile paralı hastalara; kahvehâne ve han köşelerinde beklemeleri için, 150 yataklı Şerifiye istirahathânesi yaptırıldı. Bu hastaların naklî ve memleketlerine dönmeleri de karşılandı.

Erzincan, Elazığ, Muş, Bitlis ve Diyarbakır Hastahaneleri ile birlikte, III. Ordu'da hasta ve yaralı mevcudu 20.000'i buluyordu³²³.

Millî Mücâdele'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin halk için ifâdesi, memleketin en büyük hayır müessesesi, iyilik yapan kurumu olup bu kuruma herkesin hizmet etmesi farz bilinmekteydi³²⁴.

Doğudaki Müdafaa-i Hukûk Cemiyetleri, bu bölgede yaşanan istilâlar sonucunda zarar gören masum halk için, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden imdat heyetinin gönderilmesini istedi. 19 Mayıs 1919 tarihinde Vilâyât-ı Şarkıyye

³²⁰Nekahethâneler, Osmanlı Devleti'nde bu kuruluşlar hastane olmayıp hastalık ve yorgunluk sonucu zayıf düşmüş kişilerin, eski kuvvetlerini kazanmaları amacıyla açılmış kuruluşlardır. Sezer, Metin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri", s. 375,380.

³²¹Menzil hattı; Trabzon, Elazığ, Diyarbakır, Musul, Bitlis vilâyetleri ile Erzurum'un Bayburt, Tercan, Kiğı kazalarını ve Erzincan Livâsı'nı ihtivâ ediyordu. Menzil Karargâhı Erzincan'daydı. Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 5,40.

³²²Çapa, "Osmanlı'nın Batılılaşma Sürecinde Bir Dernek", s. 139.

³²³ Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, s. 13.

³²⁴ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 69.

Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Reisi Ahmed Nedim tarafından gönderilen mektupta; Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Mamûrat'ül-aziz, Bitlis ve Van vilâyetlerinde meydana gelen tahrîbattan dolayı halkın mağdur olduğunu, erzak ve giyecek sıkıntısı yaşandığını, tedaviye ihtiyacı olan birçok hastanın bulunduğunu, ilaç yardımının yapılmasının gerektiğini belirterek ayrıca bir imdat heyetinin oluşturulmasını istedi. Bu mektuptan sonra Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; Erzurum, Trabzon, Mamûrat'ül-aziz ve Erzincan vilâyet ve kazalarına, üç sağlık heyeti gönderdi. Bu bölgelerde ki yerel halka yaptığı yardımın yanı sıra, Ruslardan kaçan göçmenlere de yardım elini uzattı. Yapılan yardımlar da devlette memnun kaldı, Dâhiliye Nezâreti tarafından cemiyete bir teşekkür mektubu gönderildi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından, Erzincan'a şimdilik birinci ve ikinci heyetler gönderildi. Aynı zamanda Trabzon ve Erzurum'a da bu heyetlerden sevk edildi. Yapılan yardımlarla; gittikleri yerlerde ki halkın acılarına şifa olmak, onlara öğlen yemeği vererek insanî görevlerle yardım etmek hedeflenmekteydi. Bütün ahâlinin de bu duruma yardımcı olmalarını sağlanarak, gelecekteki huzur için yapılan bu yardımların önemli olduğu beyân edildi³²⁵.

Hilal-i Ahmer Reisi Şinasi Bey tarafından, 8 Haziran 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda; cemiyetin harbin en çetin geçtiği Vilâyât-ı Şarkiyye'den gelen birçok başvuru ve rica üzerine, orada bulunan hastalara deva ve şifa olmak üzere onlara her türlü yiyecek-giyecek yardımlarında bulunmak için; Erzurum, Erzincan, Mamûrat'ül-aziz ve Trabzon'daki üç mıntıkaya, üç heyet gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu heyette; bir başkan, iki doktor, bir kâtip ve iki hastabakıcı bulunacaktır. İlk olarak Trabzon'a gidecek olan heyet, on güne kadar yola çıktı³²⁶.

Dâhiliye Nazırlığı'ndan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne 10 Haziran 1919 tarihinde gönderilen yazıda; Erzincan, Erzurum, Şimali Mamûrat'ül-aziz ve Trabzon'a gönderilecek olan heyetlerin kimlerden olduğu, isimleri ve görevlerinin ne olduğuna dair bir belge istenmektedir³²⁷.

³²⁵ TİTE, K:31, B:148.

³²⁶ BCA, DH-KMS-531/69.

³²⁷ KA, 153/8.

Hilâl-i Ahmer Reisi Şinasi Bey'in, 12 Haziran 1919 tarihinde Dâhilîye Nezâreti'ne ikinci defa göndermiş olduğu yazı da; Erzurum, Erzincan, Mamûrat'ül-aziz ve Trabzon'a yardım heyetlerinin gönderildiğini; Erzincan ve Mamûrat'ül-aziz'e gönderilecek olan heyette, Fransız muallimlerinden, Hilâl-i Ahmer Tahrirat Kâtibi Sükût Bey'in riyâsetinde bulunan ve ona bağlı olan Operatör Akif Şakir Bey görevlendirildiği yazıldı.

Ayrıca Erzurum Hilâl-i Ahmer Hastahanesi'ne, idare memuru ve veznedâr Hasan Tahsin Bey ile Hilâl-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi'nden mezun Kenan ve İsmail Hakkı Efendiler de görevlendirildi.

Bu ikinci heyet, Erzincan merkeze yola çıkacak ve buradaki durumdan haberdar olacaklardı. Bu heyete bir deniz tabibinin eşlik edeceği, bu kişinin isminin sonradan açıklanacağı yazılmaktaydı³²⁸. İstanbul'dan; Trabzon heyetiyle, Erzincan ve Mamûrat'ül-aziz heyeti, 25 Haziran 1919 tarihinde yardım götürmek üzere ayrıldı³²⁹.

Her heyet bir başkasının yönetiminde; bir idare memuru, iki doktor, bir kâtip, iki hastabakıcı ve altı hademedden oluşuyordu. Heyetlerin hizmet süreleri ilk önce dört ay olarak belirlendi. 27 Haziran 1919 tarihli Vakit gazetesinin sayısında; Trabzon, Erzincan ve Erzurum bölgesine gönderilecek olan üç yardım heyetinin; dün ikisinin Seyrüseferin idaresi'nin Ümit Vapuru ile çok sayıda kişinin katılımı ile uğurlandıklarını yazdı. Erzincan Heyeti ikinci heyeti oluşturmakta ve heyetin başkanlığını Hilâl-i Ahmer Tahrirât Kâtibi Saffet Bey yapmaktadır. Heyetin görevi, Erzincan havâlisi ve Mamûrat'ül-aziz vilâyetlerinin Kuzey kısımlarını dolaşp, ihtiyaç sahiplerine yardım dağıtmaktı³³⁰.

Erzincan Heyeti ilk iş olarak; 50 tona yakın zahire, ilaç, yiyecek ve çeşitli malzemelerden oluşan yardımları Erzincan ulaştırmak üzere harekete geçti. Bu

³²⁸ BCA, DH-KMS-531/69.

³²⁹ Çapa, *Kızılay(Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, s. 136.

³³⁰ Uğur Üçüncü, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Gümüşhane Halkına Yardımları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 21, 2016, s. 188-189.

bölgeye bu yardımları ulaştırmak zordu. İstilâ döneminde çok tahribata uğrayan Erzincan'a ulaşım aracı bulmak neredeyse imkânsızdı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen yardım malzemeleri, güç bela bölgeye taşındı. Cemiyet'in Erzincan'a giden ilk heyeti tarafından 650 şer sandık ve parça eşya götürüldü. Bu yardımın içinde 700 bin kilo mısır, buğday, mercimek, bakla, 10.000 kilo şeker, 450 sandık süt hülâsası, 10.000 çift deri halinde çarık, 10.000 metre basma, 10.000 çift çorap, 100.000 don ve gömlek bulunmaktadır.³³¹ Heyet bölgede açtığı Dispanser ile kaldığı süre içinde 15.000 hasta muayene ve tedavi etti. Tedavi için müracaat eden 353 hasta frengili idi. Hastahaneye 5 ton buğday, 2.000 metre Amerikan bezi, cerrahi alet, ilaç, süttozu, şeker ve sabun verildi. Erzincan ve köylerine 65.000 kişiye hazır çamaşır, çamaşırılık Amerikan bezi ve ayrıca basma kumaş verildi³³².

Erzurum'dan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne 11 Ağustos 1919 tarihinde bir telgraf çekilerek; Erzincan'da İmdat Heyetleri'nin vazifeye başladığı bildirilip vazifelerinin de Harput'a kadar olmasından bahsedilmektedir. Heyette yalnızca bir tane tıbbiye bulunmaktadır³³³.

İleri gazetesinde; Erzurum, Beyazıt, Bayburt, Pasinler, Karakilise, Kiğı, Tercan, İspir, Tortum, Narman, Eleşkird, Diyadin, Tutak gibi kaza ve livâlardaki halka 400 ton erzak ve çamaşır dağıtıldığı yazılmaktaydı³³⁴.

Millî Mücadele'nin derin izlerini taşıyan Erzincan'a, Hilâl-i Ahmer Heyeti, ilk iş olarak elindeki gıda yardımını bölgeye ulaştırdı. Bölgede bir dispanser açarak dönemin salgın hastalıkları olan; sıtma, uyuz, lekeli humma, frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etti; ilaç yardımında bulundu. Açılan dispanserde 2.162 hasta üç ay içerisinde ücretsiz olarak bakıldı. Köylerdeki halka çamaşır, gıda, ilaç ve sabun gibi yardımlar da bulundu. Yetimhane binası onarılarak, kapasitesi 1.500 kişiye

³³¹ Tepekaya, Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 192.

³³² Çapa, *Kızılay(Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, s. 139.

³³³ KA, 996/13.

³³⁴ Tepekaya, Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 193.

çıkarıldı. Buradaki çocuklara 90 ton zahire ve 1.500 kilo kavurma dahil gıda yardımı yaptı. 1.500 çocuğun bir yıllık her türlü ihtiyacı karşılandı. Gaz, odun ve giyecek yardımı yapıldı³³⁵.

Erzincan'dan Hilâl-i Ahmer Riyâseti'ne 20 Ağustos 1919 tarihinde çekilen telgrafta; Erzincan'da bir polikliniğin açıldığını, aynı zamanda bu polikliniğin Dârü'l-eytâm'a da yardımcı olduğunu bildiriliyor. Burada çamaşır vs. gibi ihtiyaç eşyaları dağıtılmaktadır. Yardıma muhtaç olan hastalara; kaymakamlıklar tarafından, merkez livâdan gelen yardımların dağıtılacağı raporu da, posta yolu ile gönderildiği yazılmaktadır³³⁶.

Erzincan'dan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazı da; 12 Eylül 1919 tarihinde Erzincan merkez ve merkeze bağlı üç nahiye ve 110 karyeye gönderilen yardımların verilerek, nahiye merkezlerine bizzat gidilerek dağıtımlar yapıldığı ifade edildi. Pülümür Kazası'na da dağıtımlar yapıldı. Ahâliyi memnun etmenin mümkün olmadığını ancak son gönderilen Hilâl-i Ahmer'in bayram hediyelerinin, halkın kalbinde derin bir memnuniyet oluşturduğu söylendi. Heyetler, gayrimüslim ahalinin bile gönlünü alarak, bütün herkesi memnun etmeye çalışmaktaydı. Rum ve Ermenilere yapılan dağıtımlar fotoğraflandı. Şimdiye kadar 20.000 kişiye ipek elbise ve çarık dağıtıldı. Üç gün sonra Refahiye Kazası'na gidilerek aynı şekilde yardım dağıtıldı. Kemah ve Kuruçay kazalarına da gidildi. Livâ dahilindeki tüm dağıtımların, Ekim ayına kadar tamamlanacağı ümit edilmektedir. Açılan muayenehâneye her taraftan hasta gelmekte ve özenle buralarda tedavi edilmektedir. Halkın ilgisinin fazla olduğu, bugüne kadar 1.270 hasta tedavi edildiğinden bahsedilmektedir. Dârü'l-eytâm da ki mevcut 200 yetime; yatak, yorgan ve çamaşır dağıtılarak, esbab temin edildi³³⁷.

Erzincan'da ki hastahaneye ödenek verilmediğinden dolayı, ağır hasta ve paralı hastaların taburcu edildiği bildirilmiş olup; hastahanenin imdadına yetişmek heyetin görevi dışında olduğu hakkında gelen emir ve telgraflı sonucunda,

³³⁵ Akgün, Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 256.

³³⁶ KA, 996/12.

³³⁷ KA, 996/20. Bkz., Ekler-Belge: 23.

hastahanenin devam etmesi için oluşan çabadan vazgeçildiği yazıldı. Hükûmetin daha önce hastahaneye vermiş olduğu; zahire süt, şeker, vs. yardımının devam ettiği bildirerek ayrıca hastahaneyi on yataklı bir revir haline getirme kararı alındığında eklendi. Erzincan Askerlik Şubesi ve Askeri Revir doktoru, Yüzbaşı Bahaddin Bey'in Hilâl-i Ahmer Heyeti'ne yardım da bulunacağı, Kolordu Sertabibi Tali Bey'den alınan mektupta bildirildi. Ancak Ekim ayından itibaren, Erzincan'dan döneceğinden dolayı, Doktor Bahaddin Bey'in artık bir vazifesi kalmadığından, kendisine de maaş verilemedi. Lüzûm halinde ise kendisinin yardımına başvurulacağı iletilerek, memur ve diğer çalışanların ise hali sıhhatinin yerinde olduğu, büyük bir bağlılıkla cemiyette canla başla çalıştıklarına değinildi.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, Erzincan'daki Şubesi'nin Eylül 1919 yılının gelir giderlerine bakıldığında, Heyet-i İmdâdiyeler'e şimdiye kadar sarf edilen 225.000 lira ulaşıp olup, bu miktara eşya dahil değildir³³⁸.

Hilâl-i Ahmer Erzincan Şubesi'nin 12 Eylül 1919 tarihinde vermiş olduğu malûmatta, muayenehânelerinde tedavi edilen hastalıkların listesi yazılmaktadır. 31 Temmuz - 10 Eylül 1919 tarihine kadar tedavi olan hastaların listesi şu şekildedir;

150 göz hastalıkları, 190 sıtma, 122 bağırsak hastalığı, 57 hareketül, 250 uyuz, 15 humma-ı racia ve 486 cürraca hastalıkları olup, toplam 1270 hastalık tedavi olunmuştur. 150 kan muayenesi de yapıldı.³³⁹

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden, merkeze gönderilmiş olan 12 Eylül 1919 tarihli yazıda; Dârü'l-eytâm'da kalan çocuklara her gün etli çorba verildiği, çektikleri fotoğraflarda önceden zayıf ve bakımsız olan bu çocukların şimdi sağlıklı olduklarına değinildi. Ahalinin büyük bir çoğunluğunun, hasat zamanı olduğundan tarlalarda ve harmanlarda, dane-başak toplamakta olduğunu, bu yüzden Dârü'l-eytâm'da bulunan çocukların sayısının 200 geçmediği, hasattan sonra öte-beriyeye dağılan fukaranın iki ay sonra aç kalınca tekrar Dârü'l-eytâm'a koşacaklarını ve bu sûretle mevcudun en azından 1.500 kişiye ulaşacağı belirtilmektedir.

³³⁸ KA, 996/20.2.

³³⁹ KA, 996/20.3 Belgede, diğer hastalıkların isimleri okunmamaktadır.

Hükûmetin bu yardıma ihtiyacı olanları beslemek için hiçbir para yardımında bulunmadığı, Dârü'l-eytâm'a bırakılmış olan 40 ton zahirenin yetersiz olduğundan, Vilâyât-ı Şarkıyye'ye gönderilen üç heyetten ayrılmış olan zahirenin buraya geldiğini, mevcut olan 233 ton zahirenin de geri kalan kısmının da, burada satılması için izin istenilmektedir.

Fukara ahâliye; çamaşır ve zahire dağıtılmasının onları kurtuluşa çıkarmayacağı ve onlara fayda sağlamayacağının anlaşılması üzerine, esaslı bir şekilde yardımda bulunmak mecburiyeti araştırıldı.

Bu 40 ton zahireyi dağıtmak için, belediye reisi, sıhhîye reisi, maârif müdürü ve livâ muhasebe kâtibinin bulunduğu bir kurul oluşturuldu. Sonuç olarak, bu zahire Dârü'l-eytam komisyonuna bırakıldı³⁴⁰.

Erzincan Heyeti; din, ırk ve mezhep ayrımı yapmadan, Erzincan'da bulunan yardıma ihtiyaç olan her vatandaşa yardım etti. Burada yaşayan 78 Ermeni ve 40 Rum aileye çamaşır ve erzak yardımı yaptı. Ayrıca Heyet; Pülümür, Refahiye, Kuruçay, Kemah kaza ve nahiyelerinde yardım elini uzattı. Buradaki 35.000 kişiye çamaşır ve Amerikan bezi, 20.000 çift çarık dağıttı. Bazı yerlere de, çiçek aşısı yapıldı ve kinin dağıtıldı³⁴¹.

Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Hastahaneleri Doğu'da şu şekilde kuruldu;

Erzurum- Erzincan Hilâl-i Ahmer Hastahanesi Erzurum'da kurulup, yatak sayısı 500 kişilikti. Erzurum- Erzincan Nekahethânesi Erzurum'da kurulup, yatak sayısı 1.000 kişilikti. Mamûrat'ül-aziz Hilâl-i Ahmer Hastahanesi, Erzincan'da kuruldu. Yatak sayısı 100 kişilikti³⁴².

Erzincan'daki Nekahethâne, Süvari Kışlası olarak tanınan binanın onarımı ile yeni şeklini aldı. Bu yeni kurulan nekahethâne de; Dr. Nazım, Dr. Burhanettin ve Dr.

³⁴⁰ KA, 996/20.1.

³⁴¹ Çapa, Kızılay (*Hilâl-i Ahmer*) Cemiyeti 1914-1915, s. 139. Kinin; tıbbi bir bitki olup enfeksiyon hastalıklarının tedavisinde yaygın şekilde kullanılır. Kerem Karasu, Ergün Öztürk, "Tıbbi ve Aromatik Bittilerin Kanatlılarda Antioksidan ve Antimikrobiyal Etkileri", *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, S. 2, 2014, s. 1.766.

³⁴² Tepekaya, Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 173.

İsmail Hakkı Beyler sırasıyla baştabip olarak görev yaptı. Ordu bu bölgeden geri çekilince, nekahethâne Kemah'a ve daha sonra da Kayseri'ye bağlı Zencidere'ye taşındı³⁴³.

Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti 1920 tarihinde, Sivas Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, Erzincan'a gelmekte olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yardım heyetini korumakla görevli olan, iki askerin meydana gelen saldırı da şehit edildiği, bu felâketlere hükûmet ve jandarma idare makamlarının kayıtsız kaldığı yazılmaktadır³⁴⁴.

Erzincan Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin 1923 yılındaki yönetici kadrosu şu şekilde belirlendi; Reis-i evvel (Reis) Süleyman Enveri Bey, Reis-i Sani (İkinci Reis) Şükrü Bey, Kâtip Fuat Naili Bey, Veznedâr Arapzâde Ahmed Efendi, Veznedâr Muavini Eczacı Şefik Bey'dir³⁴⁵.

Erzincan ve havâlisine 1925 yılında iskân edilen göçmenlerin ihtiyacını karşılamak üzere; 200 battaniye, 60 kaput, 40 ceket, 35 pantolon, 23 mintan, 27 palto, 12 takım çocuk elbisesi, 126 çocuk çamaşır, 124 fanila, 151 metre pazen, 15 deste iğne, 10 makara tiresi, 183 Amerikan don, 152 Amerikan gömlek, 105 atkı, 100 karavana ve 50 tava gönderildi³⁴⁶.

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1925 yılında; 90.183 kuruş gelir elde etti. Bunun 4.200 kuruşu masraflara giderek, 34.540 kuruşu ise Merkez-î Umûmiye gönderildi. Yine bu sene içerisinde Erzincan çevresindeki muhacire, 1.728 parça eşyayı ihtiyaç sahiplerine dağıtılarak, muhacirlerden sıtmalılar, 5 kilo kinin gönderildi. Heyet-i İdaresi'nde; Dr. Şükrü, Kemahi Sağırzâde Nuri, Muhasib Mesul Ali Rıza, Hapishane Müdürü Şerif, Belediye Eczacısı Sabri Bey, Kaymakam İsmail Hakkı, Binbaşı Asım, Doktor Nail, Doktor Derviş, Tüccardan Arapzâde Ahmed

³⁴³ Sezer, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri", s. 380.

³⁴⁴ ATASE, D:16, F:49-42.

³⁴⁵ Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2003, s. 195.

³⁴⁶ Uluğtekin, Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 413.

Hacı, Şehzâde Süleyman Beylerle; Faika, Asım, Münevver, Münir, Kabile (kadın ebe) Esmâ ve Neber Hanımlar bulunmaktaydı. 1925 yılında Merkezîye bağlı Kemah ve Refahiye kazalarında da şubeleri vardı³⁴⁷.

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1926 yılında; 151.590 kuruş gelir elde ederek, bu gelirin 40.914 kuruşu masraflara giderken, 1.050 lira ise Merkezî Umûmiye'ye gönderildi. 1926 yılının Şubeleri:

Kuruçay, Pülümür, Kiğı, Selepür, Kemah, Refahiye, Cincike, Cimin ve Ases'tir. Heyet-i İdaresi'nde; Veli Cevdet Bey, Refikaları Saniye Hanımefendi, Sıhhiye Müdürü Doktor Mehmed Şükrü Bey, Kemahi Sağırzâde Nuri Bey, Muhasib Mesuli Ali Rıza Bey, Münevver Münir Hanım, Muallim Münir Tevfik Bey, Muallim Münir Ziya Bey, Hükûmet Tabibi Derviş Bey, Doktor Mustafa Nail Bey, Doktor Cemalettin Ahmed Bey, Avukat Ekrem Şevket Bey, Eczacı Şefik Bey, Kabile (Ebe) Esmâ Hanım, Tüccardan Feritzâde Ahmed Sıtkı Bey ve Kâtip Rüştü Bey³⁴⁸

Erzincan merkezden; 13 Eylül 1926 tarihinde Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâsetine, 415-1704 ve 316-1705 numaralı iki kısımdan oluşan muhasebe raporu gönderilerek, kayıt edildi³⁴⁹.

1927 yılında Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; 107.305 kuruş gelir elde etti, bu gelirin 103.000 Kuruşu Merkezî Umûmiye gönderdi. 1927 yılında Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Şubeleri; Kemah, Kuruçay, Refahiye, Pülümür ve Kiğı Kaza Şubeleri ile Cimin, Selepür Nahiye şubeleri mevcuttu. Bu şubelerin bu yıl ki faaliyetleri çok az olup; ancak ileride gelişme göstereceği ümit edilmektedir³⁵⁰.

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin, Cimin'de de bir Şubesi'nin olduğunu görmekteyiz.³⁵¹ Şubenin teftiş edildiğini, ilk teftişin 3 Ekim 1928 tarihinde yapıldığı,

³⁴⁷ Uluğtekin, Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 448.

³⁴⁸ Uluğtekin, Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 563.

³⁴⁹ KA, 92/18.

³⁵⁰ Uluğtekin, Uluğtekin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, s. 604.

³⁵¹ KA, 1237/129.

ikinci teftişin ise Haziran 1931 tarihinde olduğu anlaşılmaktadır. İkinci kez teftiş eden müfettişin ismi, Ali Rıza Bey'dir. Belgede bulunan teftiş makbûzundan Cimin Şubesi'nin Reisi'nin Hüseyin Efendi, veznedarın İdris Efendi ve kâtabinin Nurettin Efendi olduğunu anlamaktayız³⁵².

Kış ayının 1929 yılı çok şiddetli geçmesi ve yolların kapalı olması sebebiyle, yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesi için Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu durumu merkeze yazı ile bildirilerek, genel merkez aracılığı ile de 2.500 lira dağıttı. Bu yardımdan sonra, Erzincan Cumhuriyet Halk Fırkası ve Belediye Reislerinden 19 Mart 1929 tarihinde bir telgraf gönderildi.

Telgraf sûretinde;

“Hilâl-i Ahmer Riyâseti Umûmiyesine;

Hilâl-i Ahmer şefaât yardımınızın, fukara halkımızın hayatlarını kurtaran kıymetli yardımlarınızdan dolayı memleket nâmına arz-ı teşekkür ve tarzimat dileriz efendim.

Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Kâmi, Belediye Reisi Hakki” şeklinde teşekkür yazısı gönderildi³⁵³.

Refahiye kazasında, 15 Eylül 1929 tarihinde şiddetli bir deprem meydana geldi; iki köyde 45 hane ve dört köyde 60 hane yıkıldı. Erzincan Hilâl-i Ahmer Merkezi, genel merkezden depremzedelere kendi mevcudatından 300 lira para yardımı ve çadır yardımında bulunuldu. İstenilen 300 lira para yardımı ile Suşehri'ne gönderilen çadırlardan 50 âdeti, Refahiye ulaştırıldı³⁵⁴.

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1929 yılında, 1.374 lira geliri bulunuyordu ve 600 lira da irsalâtı bulunmaktadır. Ases, Cembî ve Silepur Nahiye Şubeleri de bulunmaktadır³⁵⁵.

³⁵² KA, 1237/129.1. Bkz., Ekler-Belge: 24-2, 24-1.

³⁵³ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929 Senesi İcraatına Ait Rapor*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1940, s. 26.

³⁵⁴ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929 Senesi İcraatına Ait Rapor*, s. 42.

³⁵⁵ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929 Senesi İcraatına Ait Rapor*, s. 100.

Kemaliye Şubesi'nin 1929 yılında, 98 lira geliri ve 50 lira irsalâtı olup; Ağın Şubesi bulunmaktadır. Kemah Şubesi'nin 1929 yılında 41 lira geliri olup; Ermelek Şubesi de bulunmaktadır³⁵⁶.

II.2. Erzincan Dârü'l-Eytâm Kurumu ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti

Yetim ve Öksüz çocuklara yönelik önemli girişim; II. Abdülhamid Dönem'inde Dârülhayr-ı Ali'nin oluşturulmasıdır. Daha sonra, İttihat ve Terakki Partisi döneminde Dârü'l-eytâm (yetimler evi) kuruldu³⁵⁷.

İlk Dârü'l-eytâm, Sait Halim Paşa tarafından bağışlanan Bebek Yalısı'nda kuruldu. Bu kuruluşlar daha çok savaş ve açlık gibi nedenlerle öksüz kalan çocukların barınmasına yönelik kuruluşlardır. Mondros Mütârekesi ve akabinde 1918 yılında İstanbul'un istilâsı üzerine Dârü'l-eytâm binası olarak kullanılan binalar; eski sahipleri tarafından geri alınca, bu kurumların boşaltılması ve savaşın uzaması nedeniyle de teşkilât zor durumda kaldı. Böylece bu kurumlar İstanbul dışından başlayarak boşaltıldılar³⁵⁸.

Erzincan'ın istilâya uğramasından sonra, başlayan seferberlik hareketinden itibaren yollarda birçok çocuğun, kimsesiz ve perişan bir halde bırakılmış oldukları görüldü. Bu çocuklar ordu komutanlığının emri ile sıhî müesseseler tarafından toplatıldı; iaşe ve bakımları sağlandı³⁵⁹.

³⁵⁶ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929 Senesi İcraatına Ait Rapor*, s. 108.

³⁵⁷ Yaşar Baytal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kimsesiz Çocuklar ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1923-1938)", *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler*, V, Ankara 2018, s. 681. Dârü'l-eytâm; yetimler yurdu, yetimhâne anlamına gelmektedir. Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifi ile Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, kimsesiz kalan çocukları barındırmak ayrıca onlara bir meslek edindirmek amacıyla 25 Kasım 1914 tarihinde kuruldu. Ancak, 1915 yılı itibarı ile Cemiyet faaliyete geçmektedir. Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 36, S. 2, Aralık 2012, s. 20.

³⁵⁸ Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", s. 21-22.

³⁵⁹ Baytal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kimsesiz Çocuklar ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1923-1938)", s. 56.

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyet'inden Erzincan Mutasarrıflığına gönderilen 5 Şubat 1919 tarihindeki telgrafta, bu dönemde Erzincan'da Ermeni yetimleri için bir yetimhane yapıldığı anlaşılmaktadır. Kuruçay ve Refahiye nahiyelerinde Müslüman ailelerinin yanında, Ermeni yetimlerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Burada Ermeni yetimleri için, Dârü'l-eytâm binası yapılmaya başlandı ve Ermeni yetimlerinin korunarak yaşlarının sağlanması istenmekteydi³⁶⁰.

Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 28 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgraf ile Erzincan'da Hilâl-i Ahmer'in neler yaptığı hakkında bilgi almaktayız. 1918 yılında yapılan tahsisat hakkında bilgi verilerek, bu tahsisatının son derece başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Yine geçen sene içerisinde okullar ve hastaneler açılarak; buralara öğretmen, eytamhâne memuru ve müstahdem verilmekteydi. Ancak buraya görevlendirilen öğretmen, memur ve müstahdem daha sonra görevlerine son verildiği ifade edildi. Hastahane ve eytamhânenin bu seneki masrafları, gelecek tahsisat ile kapatıldı. Görevlerine son verilen öğretmen, memur ve müstahdemlerin yerine yeni kişilerin görevlendirilmesi istenmektedir. Öğretmenlerin ve okulların masrafları maarif bütçesinden, ayrıca Darü'l-eytâm içinde maârif bütçesinden ödeme talep edildi. 14 Haziran 1919 tarihli telgrafta Darü'l-eytâm için, kurum bütçesinden para ayırt edilerek gönderildiği belirtilmektedir³⁶¹.

Kimsesiz ve yetimler için İstanbul'a yardım mektupları gönderildi, ancak henüz bu mektuplara cevap gelmedi.

Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey'in 17 Temmuz 1919 tarihli şifre telgrafında; önce ve sonra emir buyrulmuş olan kararname'nin bir türlü haberdar edilmediği, hastahane ve eytamhâne hakkında önceki seneden beri vukû bulan olaylarda, görevini layıkıyla yerine getiremeyen kişilerin vazifelerini başarıya ulaştıramadığı yazıldı.

³⁶⁰ Akın Çelik, *Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Hükümetleri ve Ermeniler, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi)*, İstanbul 2009, s. 123.

³⁶¹ BOA, DH-UMVM 3/54. Bkz., Ekler-Belge: 25.

Masrafların sonuca bağlanması için, içinde bulunulan vaziyetin sonradan haberdar edileceği rica edildi³⁶².

Himâye-i Etfâl Cemiyeti ilk olarak, 1908 yılında yerel olarak Kırklareli'nde kuruldu. 1917 yılında cemiyet, İstanbul'da şubelerini açarak, Kırklareli'ndeki Cemiyet ile birleştirildi. Millî Mücadele'nin en sancılı dönemleri olan 30 Haziran 1921 tarihinde, cemiyet tekrar kurulup; 1 Ekim 1921 tarihi itibarı ile çalışmalarına başlatılmaktadır³⁶³.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nde asıl yapılanma, 1917 yılında gerçekleşti. Cemiyet 6 Mart 1917 tarihinde, İstanbul'da Galatasaray Yurdu'nda toplanarak 20 kişiden oluşan bir merkez heyet oluşturdu. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle, kimsesiz ve yetim kalan çocuklara bakmak üzere, İstanbul Firuzağa'da³⁶⁴ 100 kişi kapasiteli bir çocuk misafirhanesi açtı. 17 Ocak 1921 tarihinde, hükûmetin iradesine dayalı kamu yararına hizmet eden bir cemiyet olarak işlerine devam etti³⁶⁵.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti, 1920'li yıllarda maddi olarak zorluk içinde olmasına rağmen; kısa süre içinde halkın bağışlarıyla kendini toparlayarak yeni şubeler açtı ve üye sayısını arttırdı. Bağış olarak; üye aidatları, rozet, kart, şevkat fişi ve eşya piyangoları satışları, ayrıca çeşitli yayınların gelirleri yardımları ilk sırayı almaktadır³⁶⁶.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra yeni yapılanmalara girilerek, 1921 yılında Meclisin aldığı karar ile 23 Nisan Hâkimiyet-i Millîye

³⁶² BOA, DH-UMVM 3/54.

³⁶³ Nihat Tarimeri, "Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumuna", <http://sosyalhizmetuzmanlari.com/Uploads/MakaleFile/3105fa01-53a9-4964-9e25-93c42724a014.pdf>, (01 Temmuz 2019)

³⁶⁴ 27 Kasım 1917 tarihinde Firuzağa'da bir çocuk misafirhanesi açıldı. Misafirhane kısa bir süre sonra, 100 den fazla çocuğu ağırılarak, çocukları yaşanan sefalet ortamından kurtardı. Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, C. III, S. 3, Ocak 2003, s. 196.

³⁶⁵ Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", s. 22.

³⁶⁶ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti (1921 – 1935)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum 2005, s. 292.

Bayramı olarak kabul edildi. 23 Nisan 1923 tarihinde; Hâkimiyet-i Millîye Bayramı aynı zamanda Çocuk Bayramı olarak da Mustafa Kemal isteğiyle kutlandı. Çocuk Bayramı 23 Nisan 1929 tarihinde ilk kez bir hafta olarak kutlandı³⁶⁷.

Erzincan Vilâyet Merkezi'nde de 1925 yılında Himâye-i Etfâl Cemiyeti teşkil edildi. Cemiyet'in merkez şubeleri arasında, yine 1925 yılında kurulmuş Eğin Şubesi, 1927 yılında Kemah Şubesi³⁶⁸ ve son olarak da 1933 yılında kurulmuş Refahiye şubesi mevcuttur³⁶⁹.

Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, 1926 Ekim sayısında, Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin şube isimlerine yer vermektedir. Burada Erzincan Vilâyet Merkezi ile Kemah Merkez Şubesi'nin isimleri bulunmaktadır³⁷⁰.

Erzincan Himâye-i Etfâl Merkezi'nin 1927 yılına ait İdare Heyetini teşkil eden kişiler şunlardır; Reis Vali Cevdet Bey, Reis Vekili Sıhhiye ve Muavenet İçtimaiye Müdürü Doktor Mehmed Şakiri Bey, Muhasip Tüccardan Müftüzâde Hacı Rıza Bey, Veznedâr Nalcızâde Hacı Aziz Bey, Âza Eczacı Şefik Bey, Tüccardan Arapzâde Ahmed Sadık Bey, Kâtip Muallim Şerafettin Bey³⁷¹.

Erzincan Merkezi'nin 1927 yılında, Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Hanımlar Şubesi ve İdare Heyet-i de bulunmaktaydı. İdare Heyet-i şu isimlerden oluşmaktadır; Reis Vali Bey'in Refikası Samiye Havdet Hanım, Veznedâr Rabiya Şükrü Hanım, Kâtip Fitnat Sadet Hanım, Muhasip Münevver Münir Tevfik Hanım'dır³⁷².

³⁶⁷ Bekir Onur, "Atatürk ve Çocuk", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 53, S. 4, Ekim-Aralık 2010, s. 254.

³⁶⁸ *T.C. Devlet Sâlnamesi* (1927-1928), s. 50.

³⁶⁹ Sarıkaya, *Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti (1921 – 1935)*, s. 74-75.

³⁷⁰ *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S. 1, Ekim 1926, s. 19. Bkz., Ekler-Belge: 26.

³⁷¹ *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S. 8, 1 Mayıs 1927, s. 35.

³⁷² *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S. 8, 1 Mayıs 1927, s. 34.

Erzincan Hanımlar Şubesi ve Merkez Şubesi bir araya gelerek, yardım faaliyetlerinde bulundular. 1928 yılında, kimsesiz çocuklarla bir araya gelerek onlara yardım eli uzattılar³⁷³.

Erzincan Himâye-i Etfâl Vilâyet Merkezi'nin Kemaliye Şubesi, 23 Nisan Bayramı münasebetiyle bayram fotoğrafı çekilerek, fotoğrafı Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'ne gönderdiler. Fotoğrafta, Himaye-i Etfâl Kemaliye Şubesi'nde bulunan çocuklar ile Reis Tüccardan Kethudazâde Hüseyin Avni Bey, Âzadan Kâzım Fikriye Adil Ham, Veznedâr İbrahim Ethem, Kâtip Tüccarzâde Ömer Hulusi, Âza Arif Hikmet ve Hilmi Süha Beyler yer almaktaydı. Kemaliye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nde çocuklar yararına şubede yapılan faaliyetlere bakarsak; Şube de; altı adet halı, altı tane dokuma tezgâhları ile bir çorap, bir fanila bir dikiş, bir nakış ve bir de ipek makineleri faaliyete geçirildi. Bu makinelerden yalnız dokuma tezgâhlarından ikisi ile fanila, çorap, dikiş - nakış ve ipek makineleri imalâthanenin ustabaşısı olan Akmenzâde İhsan Bey'e ait olduğu belirtildi. Bütün bu imalâthane, şubenin hesabına çalışmaktadır. Yalnız Tüccarzâde İhsan Bey'in küçük bir iştiraki vardır. İhsan Bey'in atölyesi tamamıyla imalât ile meşgul olmaktadır. Yapılan işlerle alakâlı, şube tarafından şu şekilde açıklama yapıldı; *"Bu şubemizin gösterdiği fevkalâde gayret ve faaliyeti takdirle karşılar, diğerlerine güzel bir misal teşkil etmesini temenni ederiz"*³⁷⁴.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti tarafından, 1929 yılında Çocuk Haftası isimli bir yayınlı, Çocuk Haftası'nın önemine değinildi. Çocuk Bayramı'nın tanımı yapıldı. Böylelikle, 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın programını yayınlamaktadır. Çocuk Haftası yayınlarda; konuyla ilgili Erzincan Valisi'nin de yazısı bulunmaktadır³⁷⁵.

Erzincan Himâye-i Etfâl Cemiyeti Reisi Şerafettin Bey, 29 Ekim 1921 tarihinde Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla; Ankara'ya Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta, Türklerin büyük bayramını kutlamaktadır³⁷⁶.

³⁷³ Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, S. 11, Ağustos 1927, s. 7.

³⁷⁴ Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, S. 23, Ağustos 1928, s. 28.

³⁷⁵ Sarıkaya, *Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti (1921 – 1935)*, s. 268.

³⁷⁶ CA, D: 91, F: 8-12. Bkz., Ekler-Belge: 27.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti 1930 yılından sonra, yetim çocuklar için üstlendiği görevleri daha da kapsamlı hale getirdi. Çocukların zararlı alışkanlıklardan korunmasına yönelik çalışmalar yaparak, bu konuda hükûmetle bir araya gelerek ortak bir karar ile bir nizamnâme yayınladı. Böylece çocuk ve gençlerin korunmasına dair tedbirler almış oldu³⁷⁷.

Cemiyet çalışmaları hızlı bir şekilde artırarak, şube sayılarını büyük ölçüde arttırdı. Böylece Cumhuriyet'in ilk on yılında, şube sayısı 480'e çıkmaktadır³⁷⁸.

Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı, 1981 yılında yasa düzenlemesine girerek adı Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak değiştirildi³⁷⁹.

Sonuç olarak Himâye-i Etfâl Cemiyeti, kısa zamanda büyüyerek Anadolu'da da şubelerini açtı; burada hizmet ve faaliyetlerde bulundu. Ancak mütârekenin getirdiği zor zamanlarda, icraatlarını yarıda bırakmak zorunda kaldı. Millî Mücadele Dönemi'nde faaliyetlerine kaldığı yerden başlayarak, savaş sırasında yetim ve kimsesiz kalan çocukların barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşıladı. Bu Cemiyet'in, 30 Haziran 1921 tarihinde yeniden şekillenmesindeki önemli isim, Bolu Mebusu Dr. Fuat Bey'dir. 4 Aralık 1934 tarihinde Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Mustafa Kemal tarafından isim değişikliği yapılarak, çıkarılan bir kanunla Çocuk Esirgeme Kurumu adını aldı³⁸⁰.

II.3. Erzincan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti

II. Meşrutiyet'in ilânıyla beraber (1908) Osmanlı Devleti bünyesinde bir çok cemiyeti kuruldu. Osmanlı Devleti'ni ve milletini içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve eski gücüne tekrar kavuşması için kurulan cemiyetlerden ilki,

³⁷⁷ Baytal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kimsesiz Çocuklar ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1923-1938)", s. 685.

³⁷⁸ Baytal, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kimsesiz Çocuklar ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1923-1938)", s. 686.

³⁷⁹ Onur, "Atatürk ve Çocuk", s. 255.

³⁸⁰ Aslan, "Gürbüz Türk Milleti İçin Gürbüz Türk Çocuğu: 23 Nisan Çocuk Bayramı", s. 91.

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti'dir. 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarihinde kurulan Donanma Cemiyeti'nin kuruluş amacı, devleti ve özellikle donanmayı içinde bulunduğu olumsuzluklardan kurtarmak ve kuvvetlendirmektir³⁸¹.

Bu cemiyet Osmanlı halkının yardımları ile kısa zamanda büyüyerek yüklü miktarda para toplayıp ve bu kaynak ile Almanya'dan 1910 yılında altı zırhlı gemi satın aldı³⁸². Donanma Cemiyeti yine toplanan yardım paraları ile İngiltere'ye üç savaş gemisi yaptırmaya başladı³⁸³.

Cemiyetin kurucuları olan 28 kişi içerisinde Eğin Kulübü'nden Yusuf Ziya Bey'in ismine rastlamaktayız³⁸⁴. Donanma Cemiyeti 22 Temmuz 1325 (4 Kasım1909) tarihli nizamnâmesinde Taşra Teşkilâtında bahsederek, Merkez İdare Heyeti'ne bağlı olarak çalışan mülkî idarî taksimatı esas alınarak kurulan şubelerin Taşra Teşkilâtını meydana getirdiğini ifade eder³⁸⁵. Vilâyet, livâ, kaza, ve nahiye merkezlerinde birer şube bulunacak ve bunların idare heyetleri ise umumî meclislere seçilecekti³⁸⁶.

Donanma Cemiyeti Anadolu'da sistemli bir şekilde teşkilât faaliyetlerine 1909 yılında başlayıp, 1914 yılına kadar sürdürdü. 1 Şubat 1919 tarihinde cemiyet, Bahriye Nezâreti'ne devredildi. Güçlü bir teşkilât olarak varlığını sürdüren Donanma Cemiyeti, Erzurum vilâyetinde de mevcudiyetini fiili olarak gösterdi. Aynı şekilde Erzurum vilâyetine bağlı olan Erzincan Sancağı ve kazaları ile birlikte çalışmalarını

³⁸¹ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. IX.

³⁸² Figen Atabey, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)*, Divan Yayıncılık, Ankara 2006, s. 3.

³⁸³ Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, (Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 256.

³⁸⁴ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 12.

³⁸⁵ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 21.

³⁸⁶ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 73.

sürdürerek, cemiyet adına iane toplandı. Cemiyetin yayın organı olan Donanma Mecmuası aracılığıyla propaganda yapılarak, en ücra köylere bile bilgi ve haber ulaştırıldı. Bu dergi ile cemiyetin amaçlarının halka anlatılması hedeflenmekteydi³⁸⁷.

Donanma Cemiyeti'nin taşra teşkilâtına 1327 (1911) yılında oluşturan merkez şubeleri arasında, Erzurum Vilâyeti'ni görmekteyiz. Erzurum Vilâyeti'ne bağlı Erzincan Sancağı ve Erzincan'a³⁸⁸ bağlı kazalarda Donanma Cemiyetine ait şubeleri bulunmaktadır³⁸⁹.

Erzurum merkez şubesine bağlı olan kazalar arasında Kiğı ve Tercan bulunmaktadır. Erzincan'a bağlı merkez şubeleri ise Kemah³⁹⁰, Refahiye, Kuruçay ve Pülümür'dür³⁹¹.

Erzincan Donanma Şubesi'nin hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. Ancak, toplanan ianelere Erzincan Şubesi de faal olarak katılıp, yardımlarda bulunmaktadır. Bu yardımları, elimizdeki belgeden anlamaktayız. Erzurum merkez ve merkeze bağlı donanma şubeleri tarafından Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti Riyâseti'ne çeşitli ianeler, posta pulu, kitap, mecmua ve ilânlar gönderildi. Ayrıca Cemiyet, donanma konferansı ve donanma madalyası isteğinde bulunmaktadır³⁹².

Erzurum Merkez Şubesi tarafından gönderilen yardıma, Kemah Şubesi 12 Şubat 1329 tarihinde (16 Mart 1914) cemiyete 5.400 kuruş para yardımında bulundu. Aynı belgede Tercan Şubesi'nin ismine de rastlamaktayız. Tercan Şubesi de Donanma Cemiyeti için yapılan yardımı ilk olarak;10 Şubat 1329 tarihinde (23 Şubat

³⁸⁷ Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 43, 2008. s. 86 - 91.

³⁸⁸ TİTE, K: 223, B: 18-2.

³⁸⁹ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 87.

³⁹⁰ TİTE, K: 226, B: 5.

³⁹¹ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 92.

³⁹² TİTE, K: 226, B: 5.

1914) yaptı. İkinci olarak 3 Mart 1330 tarihinde (16 Mart 1914) yardım yaptığı görülmektedir. Toplamda Tercan Şubesi'nin yaptığı para yardımı 82.806 lira 25 kuruştur³⁹³.

Donanma Cemiyeti'nin Pülümür Şubesi tarafından, vefat eden Pülümürlü Müteveffa Haydar Bey'in servetinin, Donanma cemiyetine bağışlama isteğinin merkez şubeye bildirilmesi üzerine bu konuyla ilgili yapılan yazışmalara rastlamaktayız³⁹⁴.

Erzincan Donanma Umumî Komisyon Reisi tarafından 13 Temmuz 1327 tarihinde (26 Temmuz 1911) yapılan toplantıda, Erzincan halkının donanma kaidelerine uyararak, donanma kâğıdı elde etmek için çalıştığını ve hizmet ettiğini ifade etmektedir. Bu kâğıtların satılarak Donanma Cemiyetine gelir elde edileceğini bildirmektedir³⁹⁵.

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti adıyla kurulan teşkilât, 4 Şubat 1329 tarihinde (17 Şubat 1913) Osmanlı Donanma Cemiyeti adını aldı. Dahiliye Nezâreti tarafından Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin isim değişikliği ile ilgili 8 Şubat 1329 tarihinde (21 Şubat 1913) yazı gönderildi³⁹⁶.

Donanma Cemiyeti 1 Şubat 1919 tarihinde Bahriye Nezâreti'ne devredildi. 2 Nisan 1919 tarihinde ise tamamen kapatılmak istendi. Ancak, 6 Nisan 1919 tarihinde Donanma Cemiyeti'nin mevcut olan mal varlığı, Türk Tayyare Cemiyeti'ne intikâl ettirildi³⁹⁷.

³⁹³ TİTE, K: 226, B:5-5001. Bkz., Ekler-Belge:28

³⁹⁴ TİTE, K: 286, B: 1.

³⁹⁵ TİTE, K: 226, B: 21001.

³⁹⁶ Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", s. 78.

³⁹⁷ Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, s. 223.

I.4. Erzincan Tayyare Cemiyeti

Havacılık tarihinde 1903 yılından itibaren, ilk başarılı uçuşun gerçekleşmesinden sonra, havacılık faaliyetleri dünya orduları içinde hızla kendisine yer buldu. Askerî kıymetini ise ilk kez, Trablusgarp Savaşı sırasında gösterdi. Bu savaş öncesinde, kuruluş çalışmalarına başlanan Türk havacılığı ilk kez Balkan savaşları sırasında harekât görevi üstlendi. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, Türk havacılığı büyük bir gelişme içine girdi³⁹⁸.

Türkiye’de, Tayyare Teşkilâtı kurulması çalışmaları hemen hemen Avrupa Hükûmetleri ile aynı sene zarfında başladı. Osmanlı topraklarında uçakla ilk uçuşu Baron De Catters gerçekleştirdi. Voison isimli uçağı ile 2 Aralık 1909 tarihinde İstanbul’da uçuş yapan Baron, Harbîye Nazırı Mehmed Şevket Paşa’yı ziyaret etti, Paşa da bir komisyon kurarak uçuşların incelenmesini istedi. 1912 yılında hükûmet, ordu için keşif uçakları sipariş etti. Bu uçaklar ilk Türk uçakları olmaktadır. İlk Türk uçağının uçuş tarihi 27 Nisan 1912’dir³⁹⁹.

Erzincan, Türk Havacılık tarihinde askerî faaliyetlerin gerçekleştiği bir konumda idi. Erzurum’un istilâ edilmiş olması sebebiyle; Ordu Komutanlığı uçakların Erzurum yerine Erzincan’a getirilmesi emrini verdi⁴⁰⁰.

Türk Hava Kuvvetleri ile Rus Hava Kuvvetleri’nin ilk muharebe ettiği yer Erzincan’dır. Erzincan’da teşkil edilmiş olan 7. Tayyare Bölüğü’nde görev yapan Vecihi Bey ve Bahattin Bey tarafından kullanılan uçaklarla Rus uçakları arasında 22 Eylül 1917 tarihinde hava muharebesi gerçekleştirildi. Bu muharebelerde Türk kuvvetleri başarı elde etti⁴⁰¹.

³⁹⁸ Emin Kurt, “Türk Havacılarının Millî Mücadele’ye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Bahar 2017, s. 119.

³⁹⁹ Abdurrahim Fahimi Aydın, “Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Güz 2011, s. 53-54.

⁴⁰⁰ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetleri’nin Doğuş Yılları*, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1986, s. 64.

⁴⁰¹ Deniz Akpınar, “Kayseri Tayyare Fabrikası”, *Juornal of History School*, S. XXXI, Eylül 2017, s. 206.

Harbîye Nezâreti emrinde olmak üzere yeni bir “Kuvay-ı Havaîye Müfettiş-i Umûmiliği” 1919 yılı başlarında kuruldu. Teşkilâtın kuruluşunda İstanbul, İzmir, Konya ve Erzincan’da teşkil edilecek tayyare istasyonları bulunacaktı. Bu istasyonların tayyare ve malzemeleri de; Filistin, Irak ve Kafkas Cepheleri’nden çekilebilen, Konya⁴⁰² ve İstanbul’da depo edilen tayyareler ve malzemelerden sağlanacaktı⁴⁰³.

Erzincan Tayyare İstasyonu; Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği’nin 22 Aralık 1918 tarih ve 4488 sayılı emri ile Erzincan’da 2. sınıf bir tayyare istasyonu kuruldu. Bu istasyona, Kars meydanındaki tüm personel ve malzemeler ile 7. ve 8. Tayyare Bölükleri ile birlikte Erzincan’da tayyare istasyonu oluşturulacaktı. Ancak Kars’tan Erzurum’a gelen tüm kadro bir daha yer değiştirmede. Erzincan da kurulacak olan 3 numaralı Tayyare istasyonu olarak belirlenen istasyon, Erzurum’da kuruldu ve hizmete girdi. Nisan 1919 yılındaki yapılan düzenlemelere göre, Erzincan 3 numaralı Tayyare istasyonu yeri Erzurum meydanıdır⁴⁰⁴.

Kuva-yı Havaiye şubelerinden biri olan 3 numaralı Erzincan Tayyare istasyonu olarak isimlendirilmesine rağmen, Erzurum meydanında bulunmaktaydı. Bu kuruluş 7. ve 8. Bölükleri kapsamaktaydı. İstasyona bağlı bir tayyare mektebi bile yoktu⁴⁰⁵.

Erzincan Tayyare İstasyon’undaki 13 uçağın büyük kısmı Ruslardan kalmış olup, uçakların çoğunda büyük hasarlar bulunmaktaydı. Sadece bir AlbatrosC.III keşif ve bombardıman uçağı iyi durumdaydı. Müdafaa-i Millîye Vekâleti’nin 13

⁴⁰² Konya’da bulunan Tayyare subaylarının Erzincan’da görevlendirilmesi istenilmekteydi. ATASE, D:29, F:22.

⁴⁰³ Aydın, “Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar”, s. 60.

⁴⁰⁴ Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C. 5, Türk Hava Kuvvetleri Yayınları, İstanbul 2009, s. 141. ATASE, D: 64, F: 59.

⁴⁰⁵ Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s. 425.

Haziran 1920 tarihli emri ile Elazığ 2. Tayyare Bölüğü, Erzincan Tayyare İstasyon'una bağlandı⁴⁰⁶.

Eskişehir Tayyare İstasyonu mektep ve tayyare fabrikası içermesi açısından 1. sınıf istasyon, Erzincan Tayyare İstasyonunda ise sadece onarım atölyesi bulunduğundan dolayı 2. sınıf istasyon olarak derecelendirildi. Eskişehir Tayyare İstasyonu XX. Kolordu'ya bağlı olup; Erzincan Tayyare İstasyonunda XV. Kolordu'ya bağlandı⁴⁰⁷.

Tayyare İstasyonları'nın; İstanbul'da Ayestafanos, İzmir'de Seydiköy (Gaziemir) ve Erzincan'da kurularak her istasyona ikişer Tayyare Bölüğü bağlandı. Ayestafanos Tayyare İstasyonu 1., İzmir İstasyonu 2., ve Erzincan Tayyare İstasyonu 3. Tayyare İstasyonu olarak isimlendirilmesi önerildi ve Genelkurmay tarafından 9 Temmuz'da onaylandı⁴⁰⁸.

Türk Tayyare Cemiyeti; iki savaş arası dönemde 16 Şubat 1925 tarihinde kuruldu. Cemiyet, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in himayesinde, İsmet İnönü⁴⁰⁹'nün ise fahri başkanlığında faaliyet gösterdi. Kurucu başkanı, Mustafa Kemal'in eski yaverlerinden Bolu Mebusu Cevat Abbas Bey'dir⁴¹⁰.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de, maddi kaynakların yetersizliği ve pahalı teknolojinin üst seviyede olması nedeniyle, havacılık faaliyetlerinin geliştirilmesi mevcut bütçe olanakları ile yapılamadı. Ülke olanakları ile uçak alımı yapılamayacağına farkında olan ülke yönetimi, aynı Osmanlı Devlet'i döneminde

⁴⁰⁶ Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s. 451-452.

⁴⁰⁷ Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, s. 445.

⁴⁰⁸ Kurt, "Türk Havacılarının Millî Mücadele'ye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı", s. 123. ATASE, D:30, F:86.

⁴⁰⁹ Bkz, İsmet İnönü'nün 19 Ekim 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti'nin Büyük Kongresi'ndeki açılış konuşması. Oktay Verel, *İstikbâl Göklerin, Gökler Bizimdir*, Türk Hava Kurumu Yayınları, C. 1, İstanbul 1985, s. 23-26.

⁴¹⁰ Demo Ahmet Aslan, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 3, s. 141. Cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili, elimizde bulunan Türk Tayyare Cemiyetine ait, İbrahim Özyıldırım'dan aldığımız yardım pulunda da aynı tarih doğrulanmaktadır. Bkz., Ekler-Belge: 29.

olduğu gibi yardım kampanyası düzenledi; yapılan kampanyalar halk tarafından büyük ilgi gördü. Bağışlar uçak alımı kapsamında olup; tekelden toplanmaya başlanması üzerine, buna bir düzenleme getirilerek Türk Tayyare Cemiyeti kuruldu⁴¹¹.

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnâmesi,⁴¹² Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 15 Mart 1925 tarihinde onaylaması ile yürürlüğe girdi. Umûmi Heyet-i İdaresi'nin Merkezi Hükûmet'te olduğu Cemiyet'in, Türkiye'de tayyareciliğin askerî, iktisadî, içtimaî ve siyasî önemini tanıtmak, bu maksatla tayyarecilikte gerekli şahıslar ile malzemeyi çoğaltarak Türk gençliğin de havacılık aşkını arttırmak amacını taşıdığı ifâde edilmektedir⁴¹³.

Cemiyet'in gelir kaynakları; çeşitli üye aidatları, hediye ve bağışlar, vasiyet sûretiyle cemiyete terk olunan mal, emlak ve arazi, maksadı cemiyeti desteklemek için düzenlenecek kara, deniz ve hava seyahat ve müsabâkaları, piyango ve müzâyedeler, çeşitli gösteri ve eğlenceler olarak belirlendi. 10.000 lira bağışta bulunan memleket, aile, zat ve şirketlerin isimlerinin bir tayyareye konulması kararlaştırılarak; İş Bankası Cemiyet'in resmi bankası olarak belirlendi. İş Bankası'nın olmadığı yerlerde bu görevi Ziraat Bankası üstlendi⁴¹⁴.

⁴¹¹ Ali Cem, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2012, s. 67-68.

⁴¹² İstanbul'da 1919 yılı sonunda kurulan, Türkiye Münakalat-ı Havaiye Cemiyeti (Türk Nakliye Cemiyeti) adıyla bir teşkilât kuruldu. İstîlâlara karşı hava kuvvetlerini korumak ve sivil amaçlı oluşturulan cemiyetin nizamnâmesi Türk Tayyare Cemiyeti'nin nizamnâmesinin temelini oluşturdu. Osman Yalçın, *Türk Hava Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 385-386.

⁴¹³ Cem, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)", s. 73. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Tayyare Cemiyeti Nizamnâmesi, Yer: 73-3.136, DEM: 73-6.510.

⁴¹⁴ Cem, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)", s. 74. Türk Tayyare Cemiyeti'nin gelir kaynakları şunlardır; Halkın bağışları, tayyare piyangosu, fitre, zekât ve kurban derileri, tayyare pullu, el ve duvar ilânları imtiyâzı, sigara paketlerinden alınan sigara fark ücreti, Uşak Şeker Fabrikası'ndan alınan ilk mahsul geliri, eski pulların devri, Bakanlar Kurulu tarafından oluşturulan gelir hak ve ayrıcalıklar, üye aidatları, yardım pulu, özel ve genel bütçeden yapılan yardımlar, kira gelirleri, iştirak gelirleri, faiz gelirleri, makara ve iplik fabrikası tesis hakkı, askeri terhis çizelgelerinin bastırılması ve ücret karşılığı satılması, Ödemiş Balyanbolu Bucağı'nın Küre ve Bağıcılar Köyleri'ndeki civa madeninin işletilmesi, Mustafa Kemal'in Nutku'nun gelirlerinin kuruma

Tayyare Cemiyeti Anadolu'da da şubelerini açarak hızla büyümeğe devam etmektedir. Bu şubeler arasında, Erzincan merkez ve kazalarını da görmekteyiz. Erzincan Tayyare Cemiyeti 25 Mayıs 1925 tarihinde kuruldu. Kuruluşu ile ilgili Türk Hava Mecmuası'nda şu bilgileri rastlamaktayız. 25 Mayıs'ta kurulan Erzincan şubesinin ahali, mülkî ve askerî memurları iştiraki ile akd edildiği, memurun ve zabıtın maaşlarının yüzde onu cemiyete bağışlayarak, ayrıca yüzde yirmi bağış içinde istekte buldukları anlaşılmaktadır. Erzincan ahalsinin cemiyetin açılışına katılarak toplam 5.975 lirayı iletmiş olduğu ve tebriklere hararetle devam edildiği ifâde edilmektedir. Muhterem Erzincanlara ve Erzincan'da bulunan zabitan ve memurlara yapılan bu bağışlardan dolayı teşekkür etmektedirler⁴¹⁵.

Erzincan Tayyare Cemiyeti'nin şubeleri de bulunmaktadır. Bu şubeler ise; Kemah, Pülümür ve Refahiye kazalarıdır⁴¹⁶.

Erzincan Tayyare Cemiyeti'nin 17 Temmuz 1926 tarihinde toplanarak kongre yaptığını görmekteyiz. Bu kongrede şu kararlar alınmıştır; tarım ürünleri yani arpa ve buğdaydan yüzde bir, orta tüccar ve esnafın kazanç vergisinin yüzde onu, sayıma tabi koyun ve keçinin her birinden iki kuruş yirmi para, çift hayvanatı müstesna olmak üzere sayıma tabi at, kısarak ve dişi mandanın her birinden on kuruş iane alınmasına karar verildi⁴¹⁷.

bağışlanması, Bulgaristan'dan kışlamak üzere Trakya'ya gelecek koyun ve keçi sahiplerine verilecek kefaletnâmelerin telif hakları, bazı ürünlerin ihraç işlemlerinin %1'i Türk Tayyare Cemiyetleri'ne dâhil edilmiştir. Osman Yalçın, "Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu", *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, Kış 2012, s. 271-272. Elimizde Erzincan Tayyare Cemiyetine ait İbrahim Özyıldırım'dan aldığımız yardım makbuzu bulunmaktadır. Bkz., Ekler-Belge: 30-31.

⁴¹⁵ *Tayyare Mecmuası*, 7 Haziran 1925, No: 6-8, s. 22. Ekler-Belge: 32.

⁴¹⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1926-1927 Yıllarına Ait Tutanaklar, s. 587.

⁴¹⁷ *Türk Hava Mecmuası*, 10 Teşrinievvel 1926, S. 10, s. 24.

Hava gücünü kuvvetlendirme kampanyası 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti tarafından başlatıldı. Kampanya dahilinde bir gösteri uçağı ile şehir ve kasabalarda gösteriler düzenlendi⁴¹⁸.

Vecihi Hürkuş 1931 yılının Eylül ayında, Anadolu'ya yaptığı 5.000 km uçuş ile cemiyet'in propagandasını yaparak; Ankara, Bolu, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzincan, Sivas ve Yozgat ile bu şehirlere bağlı kasabalarda toplantılar yaptı. Vecihi Bey, tayyare'nin yurt savunmasındaki yerini ve önemini anlatarak halkı cemiyete bağış yapmaya çağırdı⁴¹⁹.

Tayyare Bayramı 30 Ağustos günü olarak kabul edilerek tüm şubeler de bağış toplanarak, eğlenceler düzenlendi. 27 Ocak günü ise, Tayyare Şehitlerini Anma Günü olarak kabul edilip, hava şehitlerimiz şubelerin düzenlediğı törenlerle anıldı⁴²⁰.

Mustafa Kemal'in talimatıyla, 16 Şubat 1925 tarihinde kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nin ismi, 24 Mayıs 1935 tarihinde gerçekleştirilen 6. Kongre'de Türk Hava Kurumu olarak değiştirildi. Ayrıca 30 Ağustos Tayyare Bayramı, 30 Ağustos ve 5 Eylül akşamına kadar geçen hafta, Havacılık Haftası şeklinde değiştirildi⁴²¹.

II.5. Erzincan Millî İktisadî ve Tasarruf Cemiyeti

Mondros Mütârekesi ile kaybetmiş olduğumuz hakları, Millî Mücadele döneminde yeniden kazanarak, yeni kurulan Türk Devleti'nin hem siyasal hem de ekonomik bağımsızlığını elde ederek, Dünya politikasında yerini almasını sağladı. Bu hedeflere bizi götüren, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'dır. Ulusal bağımsızlığını sağlayan Türkiye, ekonomide de ilk adımı 17 Şubat 1923 tarihinde I. Türkiye İktisat Kongresi ile ulusal ekonomiyi sağlamaya

⁴¹⁸ Aydın, "Tayyareden Uçağı: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar", s. 65.

⁴¹⁹ Aslan, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", s. 145.

⁴²⁰ Cem, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)", s. 74.

⁴²¹ Cem, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)", s. 160 - 163.

yönelik bir adım attı. Böylece Osmanlı'dan kalan, siyasî ve ekonomik yapıları bir bir değiştirmeye başladı. Ancak yapılan girişimler, 1929 yılı itibariyle tüm Dünya devletlerini etkileyen ekonomik buhran, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkiledi⁴²².

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra, devlet tarafından ekonomiye yönelik düzenlemelere gidildi. 1924 yılında Ziraat Bankası'na yetkiler verilerek her türlü bankacılık işlemlerinin yapılması olanağı sağlandı. Yine 1924 yılında İş Bankası ardından, 1925'de Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1927 yılında da, Teşvik-i Sanayî Kanunu'nun çıkarılması devletin ekonomide ilerleme göstermesi için fırsatlardı. Fakat bu girişimler, 1929 yılındaki krizinden etkilendi.⁴²³ Bu da ülkenin ekonomi politikasında, yeni reformlar yapılmasına olanak sağladı.

Ülkemizde ekonomiyi iyileştirmek ve yerli malını kullanmak üzere girişimlerde bulunuldu. Tasarruf ve yerli ürünleri tüketme politikası ile Türk lirasının yabancı paralara karşı, değer kaybı önlemek istendi. Ekonomik krizle gelişen bu politika, beraberinde yeni kurumların ortaya çıkmasını sağladı. Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu oluşumlardan biridir.⁴²⁴

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 13 Aralık 1929 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında; millî sermayenin ve ekonominin iktisadî mücadeledeki yerini vurgulayarak tasarrufun öneminden bahsetti⁴²⁵.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 14 Aralık 1929 tarihinde kuruldu. TBMM Reisi Kâzım (Özalp) Paşa'nın başkanlığında kurulan cemiyetin nizamnâmesine göre; herkes bu cemiyetin üyesi olabilecek ayrıca üye olan kişilerde yerli ürünleri

⁴²² Doğan Duman, "Millî İktisat Ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, 1992, s.127.

⁴²³ Arzu Varlı, "Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Millî İktisat'tan Devletçiliğe", *Öneri Dergisi*, 10 (37), 2012, s. 170.

⁴²⁴ Duman, "Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", s. 129.

⁴²⁵ Sevilay Özer, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları", *Turkish Studies*, C:8/5, Bahar 2013, s. 601. Bkz, TBMM Zabıt Ceridesi, 12.12.1929, İ:13, C:1, s. 31-36.

kullanmak ve teşvik ederek millî tasarrufu benimsetecektir. Mustafa Kemal’de bu cemiyetin üyesi olarak, cemiyete desteğini gösterdi⁴²⁶.

Cemiyetin amaçları arasında; halka tutumlu olmayı özendirerek, millî sermaye ve yerli malı kullanılması hedef alındı. Bu amaçlar doğrultusunda, Tasarruf ve Yerli Malları Haftası düzenlendi. Cemiyetin şubeleri kısa bir süre sonra ülkede yaygınlaştı. Çoğalan şubelerin sayısı 273’e kadar çıkmaktadır.⁴²⁷ Cemiyetin farklı şehirlerdeki şubeleri yerli malların kullanımını arttırmak için, yerli mallarından yapılmış eşyalara özel indirimler yaparak halkı teşvik etmektedirler⁴²⁸.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Erzincan’da da bir şubesinin olduğu, ancak şubenin ne zaman açıldığı ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Elimizde ki belgede; Erzincan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reisi Atıf Bey’in 13 Aralık 1932 tarihinde Ankara’da bulunan, Reisi Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal’e gönderdiği telgrafta Paşa’ya; *“Türk milletini refâh ve saadete kavuşturan millî iktisat ve tasarruf haftasının yıl dönümü münasebetiyle bu mutlu günü idrak eden memleket halkımızın, bütün varlığıyla millî amaç uğrunda hedefe erdiğini arz ve bu başarılarından dolayı devletimizi bütün kalbimizle tebrik ederiz”* şeklinde bir teşekkür yazısı gönderdi⁴²⁹.

Cemiyet 1936 yılında adını, Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu olarak değiştirdi; daha sonra 17 Temmuz 1939 tarihinde de Türkiye Ekonomi Kurumu ismini aldı.

⁴²⁶ Duman, “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, s. 130.

⁴²⁷ Duman, “Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, s. 136.

⁴²⁸ Şengül Özerkan, “Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi’nde Devletçilik, Ekonomi Politikası, Basın İlişkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IX, S: 27, Temmuz-Kasım 1993, s. 621.

⁴²⁹ CA, D:92, F:1-102. Bkz., Ekler-Belge: 33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRTÜREL AMAÇLI KURULAN TEŞKİLATLAR

III.1. Erzincan Türk Ocağı

Türk Ocakları; XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin çözülme ve yıkılma sürecinin içinde bulunduğu, Türk millî varlığının yok edilme tehlikesi ile karşılaştığı bir ortamda, millî bir gereklilikten doğdu. Böylece Türk milletini kurtarmak gerektiğine inanan Türk gençleri ve aydınları tarafından Türkçülük fikrî ortaya atılarak teşkil edildi⁴³⁰.

Türk Ocakları, Türkçülük akımını sosyal ve kültürel hayata geçirerek bu düşüncenin en büyük savunucusu oldu. Aynı zamanda Türk Ocakları ile birlikte yayılan millîyetçilik fikri, beraberinde yeni bir vatan kurmayı ve yeni bir millet oluşturma gücünü verdi⁴³¹.

II. Meşrutiyet ilân edildikten sonra, Osmanlı Devleti çeşitli iç ve dış olayların sebep olduğu bunalımlar içerisine düştü. Bu dönemde; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâkı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Girit meselesi, 31 Mart Vak'ası ve Trablusgarp Savaşı gibi önemli gelişmeler Osmanlı Devleti'nde sıkıntılı günlerin oluşmasına sebep oldu. Daha sonra yaşanan Balkan savaşları sonucunda, Rumeli'nin kaybedilmesi ve binlerce Türk'ün göç ettirilmesi gibi olaylar Osmanlılık ideolojisinin yerini Türkçülük ideolojisine bıraktı⁴³².

Türk Ocakları iki dönem içerisinde incelendiğinde; ilk dönem Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi'nin yaşandığı 1912-1923 süreçlerini

⁴³⁰ Yusuf Sarımay, "Türk Ocaklarının Kuruluşu ve Misyonu", *Türk Yurdu Dergisi*, S: 295, Mart 2012, s. 24.

⁴³¹ Nermin Kılıç, *Türk Ocakları ve Atatürk*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 25-26.

⁴³² Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 118.

içerisine alır. Ocakların ikinci dönemi ise, Cumhuriyet'in ilânı ile başlayan 1923-1931 yılları arasındaki dönemdir⁴³³.

Türk Ocağı'ndan önce, Türk milliyetçiliğini esas alarak kurulan ilk kuruluş Türk Derneği'dir. Daha sonra Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı birbirini takip etti⁴³⁴.

Türk Ocağı politika ile uğraşmama çabasına karşılık, zamanla Ocağın ideolojisini benimseyen İttihat ve Terakki ile kaynaşmış, Mütâreke Döneminde de İttihatçılarla birlikte tutulan Ocaklar her ne kadar izlenseler de, Anadolu'daki istiklâl mücâdelesini desteklemekteydiler⁴³⁵.

Türk Ocakları aktif politikaya girmemeyi ilke olarak benimsemesine rağmen, istilâlar karşısında emperyalist devletlere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı tavır alarak, politikanın içerisinde yer almak durumundan hiç çekinmemekteydi⁴³⁶.

Türk Ocakları özellik olarak, İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olarak kurulduğu bir dönemde (1913 – 1918) çalışmalarına ara vermeden devam etmiş olmasıdır. Tüm dernekler kapanmış olmasına rağmen, ancak Müdafaa-i Millîye ve Donanma Cemiyetleri ile birlikte Türk Ocağı çalışmalarını sürdürmektedir⁴³⁷.

İttihat ve Terakki Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek için Türk unsuruna dayanan bir politika benimsemekteydi. Bu politikanın adı Türkçülüktür.

⁴³³ Ercan Çağlayan, “Türk Ocakları'nın Vilâyât-ı Şarkîye'de Teşkilâtlanması ve Kurultaylarda Şark İle İlgili Tartışmaları (1924-1928)”, *Journal of Oriental Scientific Research*, Volume: 8, Issue:2 (16), November 2016, s. 786.

⁴³⁴ Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik Ve Türk Ocakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 85-87.

⁴³⁵ Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, s. 90.

⁴³⁶ Tahir Kodal, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52, Erzurum 2014, s. 300.

⁴³⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C:1, s. 462.

Böylece Bosna-Hersek'in ilhâkından sonra, burada bulunan Müslümanların göçü plânlı bir şekilde Makedonya'ya yerleştirilmeye başlandığı görülmektedir⁴³⁸.

Türk Ocakları, millî varlığı tehlikede görerek, devletten çok Türkleri kurtarmak gereğine inanarak, Türk gençleri ve aydınlarının bir araya gelerek oluşturdukları bir teşkilâttır⁴³⁹.

Askerî Tıbbiye ve Mülkiyeli gençler arasında yapılan vatanseverlik ve millîyet duygusu ile 11 Mayıs 1911 tarihinde 190 Tıbbiyeli Türk evladı adına yayımlanan beyannâme ile ortaya çıkan Türk Ocağı, 20 Haziran 1911 tarihinde fiili kuruluşunu gerçekleştirdi. Resmî kuruluşu ise 25 Mart 1912 tarihidir⁴⁴⁰.

Türk Ocakları, İzmir'in istilâsı üzerine yapılan protesto harekâtında önemli bir rol oynadı. 11 Aralık 1918 tarihinde de toplanan Millî Kongreye Türk Ocağı' da katıldı⁴⁴¹.

Türk Ocakları, Millî Mücâdeleye destek vererek daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşaması ve Cumhuriyet'in ilânından sonraki süreçlerde de, Mustafa Kemal başta olmak üzere ülke yönetimin yanında yer alan kurumlardan birisidir⁴⁴².

Cumhuriyet döneminde de Türk Ocaklarının yeniden teşkilâtlandığı görülmektedir. 23 Nisan 1924 tarihinde Ankara'da yapılan Türk Ocakları Umumî Kongresi'nde Anadolu'da açılan Ocak sayısı 71'e ulaşmaktaydı.⁴⁴³

Başta Mustafa Kemal olmak üzere, bütün yönetim kademeleri Türk Ocakları'nın yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesi ve yapılması için üzerinede

⁴³⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 612.

⁴³⁹ Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 120.

⁴⁴⁰ Sarınoy, "Türk Ocaklarının Kuruluşu ve Vizyonu", s. 25.

⁴⁴¹ Kılıç, *Türk Ocakları ve Atatürk*, s. 43.

⁴⁴² Nurettin Güz, "Türk Ocakları Ve Türk Yurdundan Halkevlerine", *Türk Yurdu Dergisi*, S: 283, Mart 2011, s. 171.

⁴⁴³ Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 243.

durulması gereken bir güç olarak görmekteydi. Yoğun ilgi göstererek destek sağladılar. Cumhuriyet'in ilânından sonra başlatılan inkılâpların başlıca destekçisi ve uygulayıcısı Türk Ocakları oldu.⁴⁴⁴

Türk Ocakları'nın 1927 yılı kurultayında, Türk Ocağı Yasası'nda Ocak, "Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet siyasetinde beraberdir" şeklindeki değişiklikten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Nizamnâmesinde yer alan, 40. madde ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kontrolü altında bir kuruluş sayıldı⁴⁴⁵.

Ocak, yurt genelinde hızlı bir şekilde örgütlenerek büyümeye başlamaktadır. Birinci Umumi Kongresi'ni 1924 yılında yapan Ocak, ikinci kongresni 1925 yılında, üçüncü kongresini 1926 yılında, dördüncü kongresini 1927 yılında ve beşinci kongresini ise 1928 yılında gerçekleştirdi. 1930 yılına gelindiğinde Türk Ocakları'nın 250'yi aşan şubesi ve 30.000'in üzerinde üyesinin olduğu bilinmektedir⁴⁴⁶.

Türk Ocağı Teşkilâtı'nın Erzincan'da kurulduğu bilinse de ne zaman kurulduğu ile alakâlı bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak 2 Kasım 1925 tarihli belgede; Erzincan Türk Ocağı Reisi Ziya Bey'in, Mustafa Kemal'in ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı gönderdiğini görmekteyiz. Ayrıca Erzincan gençleri ile birlikte Büyük Gazi'yi desteklemekte oldukları ifâde edilmektedir. Bu bilgiden hareketle Erzincan Türk Ocağı'nın 1925 yılı öncesin de kurulduğunu söylemek mümkündür⁴⁴⁷.

Türk Ocaklarının 1927 yılında yapılan büyük kurultayına, Erzincan'dan delege olarak Hüseyin Enveri Bey katıldı. 26 Şubat 1927 tarihinde Dâhiliye Vekâleti tarafından yayınlanan genelgede, Türk Ocaklarının maddî ve manevi desteklenmesi istenilmektedir. Böylece Türk Ocaklarının giderek sayıları artmaya başladı. Erzincan

⁴⁴⁴ Kılıç, *Türk Ocakları ve Atatürk*, s. 51.

⁴⁴⁵ Kılıç, *Türk Ocakları ve Atatürk*, s. 60.

⁴⁴⁶ Hüseyin Tuncer, "Türk Yurdu'nun Yüz Yıllık Panoraması", *Türk Yurdu Dergisi*, S: 281, Ocak 2011, s. 34.

⁴⁴⁷ CA, D: 89, F: 1-15.

Türk Ocağı, kısıtlı imkânlarla faaliyetlerini sürdürmekteydi. Ocağın 1927 yılı bütçesi 900 lira iken; 1928 yılı bütçesi bulunmamaktadır. Erzincan Türk Ocağı'ndan başka Tercan, Refahiye ve Kiğı⁴⁴⁸ kazalarında da Türk Ocağı açıldı. Tercan Türk Ocağı; 1928 yılı öncesinde açılmış olmasına rağmen, Ocağın 1917 yılı bütçesi bulunmamaktadır. 1928 yılı bütçesi ise 713 liradır.⁴⁴⁹

Türk Ocakları Genel Merkezi tarafından 1928 yılında yaptırılacak olan tiyatro, jimnastik ve konferans salonları ile kütüphanenin inşaatı için, geçen senelerde olduğu gibi bu sene içerisinde de piyango tertiplenmesi için, biletlerin diğer vilâyetlere gönderilmesi hususunda harekete geçildiği anlaşılmaktadır⁴⁵⁰.

Erzincan Mebusu Saffet Bey ve 128 arkadaşı 24 Kasım 1928 tarihinde, TBMM'ye bir kanun teklifinde bulundular. Bu teklifte; Türk Ocakları Merkez Heyeti binasının noksanlarının giderilmesi için, 350.000 lira tespit edilen borcun, Maliye Vekâleti tarafından ödenilmesi istenildi. Bu teklif, Maliye Vekâleti tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi⁴⁵¹.

Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti tarafından 4 Ocak 1931 tarihinde Türk Ocakları Merkezi Heyeti Reisliğine gönderilen yazıda; Türk Ocakları büyük eşya piyango biletleri tutarları ile ilgili Erzincan Vilâyeti'nden gönderilen 20 Aralık 1930 tarihli tahrirat sûretinin alındığı ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu bilgilere göre; Türk Ocağı piyango biletleri tutarlarından vilâyetimizden 516 lira talep edildiği haber verilmiş ise de, Türk Ocağı Piyango Müdüriyeti'nin 5 Eylül 1928 tarihli makbuzunda Erzincan Vilâyeti'ne 2.800 liralık bilet gönderildi. Bu biletlerden 2142 adedi satılmadığından iade edildiği bildirilerek, geri kalan 658 adet biletin tutarına karşılık gelen 447 lira paranın, 4 Haziran 1929 tarihli makbuzla Erzincan Postahanesine teslim edilip; Türk Ocağı Riyâseti'nin 30 Temmuz 1929 tarihli tahriratıyla bu paranın geri gönderildiği ifâde edilmektedir. Böylece ikinci defa posta

⁴⁴⁸ BCA:490-1-0-0-71-270-1

⁴⁴⁹ Ahmet Toksoy, "Erzincan Türk Ocağı", *Türk Yurdu Dergisi*, S: 250, Haziran 2008, s. 51.

⁴⁵⁰ BCA: 490-1-0-0-1-2-3.

⁴⁵¹ TMBB Zabıt Ceridesi, 24 Kasım 1928, İ: 7, C: 5, s. 22-24.

ücreti ile birlikte Erzincan Ziraat Bankası'ndan alınan miktar 142 lira olan tahrirat; 14 Ocak 1930 tarih ve 3439 nolu çek ile 15 Ocak 1930 ve 113/18 nolu tahrirat ile birlikte Ankara Vilâyeti vasıtasıyla Türk Ocağı Riyâseti'ne gönderildi⁴⁵².

Bu konuyla alakâlı Erzincan Valisi Tahsin Bey'in, 23 Mayıs 1929 tarihinde Ankara Türk Ocağı Merkez Umumî Riyâseti'ne gönderdiği yazıda; ocak namınâ çekilecek olan piyango biletlerinden satılmayan 2142 adet bilet merkeze teslim edilmek üzere 24 Mart 1929 tarih ve 688/94 nolu tahriratla, Ankara Vilâyeti aracılığıyla gönderildiği belirtilmektedir⁴⁵³.

Erzincan Valisi Tahsin Bey aynı konuyla ilgili, 15 Ocak 1930 tarihinde Türk Ocakları Merkez Umumîsi Riyâsetine gönderdiği yazıda; Türk Ocakları piyango bilet tutarlarından 141 lira 90 kuruş paranın Ziraat Bankasına teslim edildiğini ve bedel karşılığı alınan 3439 numaralı 14 Ocak 1930 tarihli çekin birlikte sunulduğu izah edilerek, paranın aslının 142 lira olduğunu; 5 kuruşluk banka makbuzuna 5 kuruşluk da pul yapıştırıldığını, hesaba 142 lira kaydedilerek ulaştırıldığını bildirmektedir⁴⁵⁴.

Erzincan Türk Ocağı'na ait 32 kalem evrak ve eşyanın, 24 Mayıs 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası Vekil Heyeti'ne teslim edildiği ile kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta; 6 adet sandalye, 1 adet koltuk, 1 adet camekânlı dolap, bir adet künye defteri, 1 adet karar defteri, 1 adet giden evrak defteri, 1 adet gelen evrak defteri, 1 adet dolma kalem, 1 adet mühür, 2 adet cilt makbuz, 1 adet yazı masası ve 146 kuruş nakdi mevcut bulunduğu ifâde edilmektedir⁴⁵⁵.

Erzincan Vilâyeti'ne gönderilen 6 Aralık 1931 tarihli belgede; Kiğı Türk Ocağı tahrirat kâtibinin zimmetine 69 lira geçirdiğini, tahrirat kâtibi hakkındaki takibatın devam ettirilmesi ve bunun sonucunda bildirilmesi istenilmektedir⁴⁵⁶.

⁴⁵² BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁵³ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁵⁴ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁵⁵ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁵⁶ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

Erzincan Cumhuriyet Halk Fırkası Reis Vekili tarafından, 24 Mayıs 1931 tarihinde Erzincan Türk Ocağı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler ışığında; 23 Mayıs 1931 tarihindeki telgrafta, Türk Ocağı'nın eşyasının teslim alındığı ile ilgili tahriratın postaya verildiği ifade edilmektedir. Dört senedir Erzincan'da Türk Ocağı teşkil olunmuş ise de, ciddi bir faaliyet göstermediği belirtilerek, bundan dolayı Türk Ocağı'na ait olan eşyanın teslim alındığını, ayrıca Erzincan Türk Ocağı ile Kiğı Türk Ocağı'na ait müfredatlı cetvellerinin de alınarak rapora geçtiği yazılmaktadır. Erzincan Türk Ocağı'nın, CHF tarafından kiralanın evin bir odasının, Ocağı tahsis edildiğini, fırkaya hane parası olarak 70 lira borcu olduğunu, başka kazalarda Türk Ocağı Teşkilatının bulunmadığı beyân edilmektedir⁴⁵⁷.

Bunun yanı sıra Erzincan Türk Ocağı'nda bulunan kitap ve dergilerinde ismi verilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır; 4 adet kanser ve kanserle mücadele (kitap), 5 adet Türk dili için kitap, 1 adet Hakiki vaziyet dosyası, 1 adet Çoban şiirleri, 19 adet Ayın tarihi, 1 adet İstiklâl lisesi, 14 adet Türk Yurdu dergisi, 1 adet Felsefe içtimaiyat felsefesi, 1 adet Müfettişler talimatnâmesi, 1 adet Günebakan, 1 adet Doğu yolu, 3 adet Türk Ocakları yasası, 1 adet Hamdullah Suphi Bey'in nutku, 1 adet Şark orta mektebi, 1 adet Türk matbaacıları, 1 adet Cemal Paşa hatıratı, 1 adet Kongre zabitleri, 1 adet Yangın talimatnâmesi bulunmaktadır.

Kiğı Türk Ocağı'nın 5 Mayıs 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'na teslim ettikleri malzemeleri şunlardır; 2 adet müstamel (kullanılmış) yazı takımı, 1 adet kullanılmış zil, 3 adet kullanılmış sigara tablası, 1 adet kullanılmış su bardağı, 1 adet kullanılmış masa (büyük), 3 adet kullanılmış kalemlik, 1 adet kullanılmış kütüphane (seyyar), 3 adet kullanılmış sandalye, 7 adet kullanılmış piyade sandalye, (kaç tane olduğu belli değil) koltuk, 1 adet yanmış ve kırık gramofon makinesi, 60 kitap, 1 küçük portatif masa. Kiğı Türk Ocağı'nın mevcut olan eşyaları, 8 Mayıs 1931 tarihinde teslim alınmaktadır⁴⁵⁸.

⁴⁵⁷ BCA:490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁵⁸ BCA: 490-1-0-0-71-270-1. Bkz., Ekler-Belge:34

25 Temmuz 1931 tarihli tahrirata yazılan cevapta; Erzincan Türk Ocağı'nın ismen teşkil edildiği fakat hiçbir faaliyette bulunmadığı ayrıca mevcut parasının 146 kuruş olduğu ve bunun da gönderildiği ifade edilmektedir. Yine bu tahriratla ilgili listede şu bilgilere rastlamaktayız: Ocağa ait gayrimenkul enval yoktur; Spor teşkilâtı yoktur; Ocağa ait eşyalardan 1 kanepa, 2 koltuk, 4 sandalye, 1 kütüphane aidi masa ve 4 adet perde bulunmaktadır; Halen fırka binası kullanılmaktadır; Kullanılmayacak burada eşya yoktur; Ocağın alacağı yoktur; Fırkanın kiraladığı binanın iki odası kullanıldı; 1929-1930 senesi kirasından 70 lira borçları bulunmaktadır⁴⁵⁹.

Erzincan Türk Ocağı tarafından 12 Ekim 1931 tarihinde Türk Ocakları Genel Merkezi'ne gönderilen yazıda; Ocak tarafından 11lira 43 kuruş paranın hesaba yatırıldığı ifade edilmektedir⁴⁶⁰.

Türk Ocakları 10 Nisan 1931 tarihinde kapatılarak, bütün mal varlığı CHF'ye devredildi. Kapatılmasıyla ilgili olarak; 1929 yılı Dünya Ekonomik Krizi, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, Menemen Olayı gibi gelişmeleri gösterebiliriz⁴⁶¹.

III.2. Erzincan Halkevi

Türk Ocaklarının kapatılmasından yaklaşık on ay sonra Halkevleri kuruldu. Ülkenin yönetimini elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk milletinin medeniyetini en yüksek seviyeye çıkarmayı hedeflemekteydi. Halkevlerinin kuruluşunda belirleyici olan etkenlerden biri Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Çünkü Türk Ocaklarından sonra, nasıl bir yapılanmaya gidileceği başlangıçta tam olarak belirgin değildi. Bunun üzerine halkevlerinin kuruluşunda önemli bir etkiye sahip olan Mustafa Kemal, ülkedeki bu arayışı yeniden hızlandırarak, yetkilileri harekete geçirip onların örgütlenmesinde büyük rol almaktaydı⁴⁶².

⁴⁵⁹ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁶⁰ BCA: 490-1-0-0-71-270-1.

⁴⁶¹ Kılıç, Türk Ocakları Ve Atatürk, s.176-177.

⁴⁶² Nurcan Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, Orion Yayınevi, Ankara 2007, s. 28-29.

Halkevlerinin kuruluş aşaması sırasında, nasıl bir yapının oluşturulacağı hususunda araştırmalar devam etmekteydi. Bu araştırmalara Avrupa’da öğrenim görmüş Vildan Aşır Savaşır’ın katkıları oldukça fazladır. Çekoslovakya’da yapmış olduğu konferansta, Halkevleri ile ilgili görüşleri oldukça etkileyici oldu. Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra, Türkiye’de de Halkevleri ya da Halkın evleri adıyla onlara benzer örgütlenmeye gidilebileceği üzerinde durdu⁴⁶³. Halkevi ile alakâlı düşünceler sunması, Mustafa Kemal tarafından takdir edildi.

18 Mayıs 1931’de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Üçüncü Büyük Kongresi’nde, Halkevlerinin kurulmasına karar verildi. Parti kararının kesinleşmesinden sonra, hazırlıklar iyice hızlanarak parti çapında Halkevlerinin kurulabilmesi amacıyla, devlet olanaklarını seferber etti. 1932 yılı başında artık hazırlıklar son aşamaya geldi. Halkevleri; Atatürk ilke ve inkılâplarını yaymak, benimsetmek, halkı sosyal- kültürel ve ekonomik bakımdan geliştirmek amacıyla kuruldu⁴⁶⁴.

Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana eksikliği duyulan yeni teşkilatlanma, işte tam da bu sırada gündeme geldi. Ekonomik sarsıntının ülke genelinde büyük tartışmalar yaratmasından çekinen yönetim, bu dönemde yeni bir heyecanı başlatmak ve devlet ile halk arasındaki kopukluğu gidermek üzere, Halkevlerinin kuruluşunu gerçekleştirdi⁴⁶⁵.

Halkevleri sanat, edebiyat, tiyatro ve diğer yaratıcı çalışmalarıyla topluluklara çağdaş bir kültür ortamı oluşturmaya gayret etti. Cumhuriyet’in temel ilkelerinden biri olan halkçılığı benimsetmek için büyük bir çaba gösterdi⁴⁶⁶.

⁴⁶³ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 23, Ankara 1999, s. 267.

⁴⁶⁴ Adem Kara, *Halkevleri 1932-1952*, Yirmidört Saat Yayıncılık, Ankara 2006, s. 21.

⁴⁶⁵ Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 107.

⁴⁶⁶ Cemalettin Canlı, *Haksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri*, Halkevleri Yayınları, Ankara 1999, s. 97.

Halkevlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür; Halkevleri insanların yeniyi fark etmeleri amacıyla kurulmuş olup, bu gelişmeleri kısa sürede özümsemeleri ve bu suretle geçmişe ait olanı bırakmaları, değişimi yakalamaları, kendilerini ve yaşamlarını değiştirmeleri için olanaklar sağlayan yerler olarak değerlendirilmelidir⁴⁶⁷.

Açılan Halkevleri toplam 9 mesai şubesinden teşkil edilmekteydi. Bunlar; tarih ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, sosyal yardım, spor, müze ve sergi, köycülük, halk dersaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın kollarıydı⁴⁶⁸.

Halkevleri Türk insanın yetişmesinde; millî şuur ve bilinçli, birbirini anlayan ve seven, bir ideale bağlı olan bir halk kitlesi şeklinde yetişmesinde, önemli rol oynamaktadır⁴⁶⁹.

1 Haziran 1939'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük Kongresi'nde köylerde Halkodaları ismi ile yan şubeler açılmasına karar verildi⁴⁷⁰.

Türkçe okuma- yazma kursları, 1944 yılında 103 halkevinde açıldı.1945 yılında ise, bu sayı 150'yi bulmaktadır.1945'te kurslara kaydolan ve devam edenlerin sayısı 10.000'i aştı. 1945 yılı çalışma programında, çoğu bu tür kurslara ihtiyacı olan bölgeler olup 80 kurs açılması hedeflenmektedir. Plânlanan kurs yerleri içerisinde, Kiğı ve Pülümür'üde görmekteyiz⁴⁷¹.

Erzincan Halkevi'nin açılış tarihi ile ilgili olarak elimizde bulunan belgelerde iki farklı tarih verilmektedir. İlkinde; 19 Şubat 1933 tarihi verilirken diğer belgede ise 24 Şubat 1933 tarihini vermektedir⁴⁷².

⁴⁶⁷ Nuray Bayraktar, *Halkevlerinin Ülke Kültürüne, İnsanın Gelişimi ve Dönüşümü Açısından Katkıları ve Öneriler*, Halkevleri Yayınları, Ankara 1999, s. 153.

⁴⁶⁸ Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, s. 42.

⁴⁶⁹ Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, s. 106.

⁴⁷⁰ Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, s. 144.

⁴⁷¹ Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, s. 467.

⁴⁷² BCA: 490-1-0-0-1005-879-1. Bkz., Ekler-Belge:35

Erzincan Halkevi, CHF ile aynı binayı kullanmaktadır. Bina şahsa ait olup, Halkevi için kiralandı. Binanın 12 odası ve 1 salonu bulunmaktadır. Salonun kapasitesi 200 kişiliktir. Bu binanın 3 odasını Fırka kullanmaktadır. Diğer odaları, Halkevi tarafından kullanılmaktadır. Her şubeye bir oda verilmekteydi. Köycüler ve spor şubeleri aynı odada bulunmaktadır. Halkevinin 1932 - 1933 yılları bütçesine baktığımızda; hususi idare bütçesine 400 lira paranın Fırka vasıtasıyla yatırıldığı ayrıca Fırka'nın kendi bütçesinden de 70 lira para yardımıyla bulunduğu görülmektedir. Bundan başka; Halkevi harcamaları için belediye bütçesine 100 lira, hususi idare bütçesine de 551 lira para yatırıldı. Yatırılan bu paralardan henüz hiçbir şeyin alınmadığı belirtildi. Halkevine 422 vatandaş kayıtlıdır. Bu kişilerin 18'i kadın olup; bu kadınların 9'u öğretmen ve 8'i de memurdur⁴⁷³.

Halkevinin şubeleri şu şekildedir:

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi: 18 azadan teşkil olup, bunun 1'i kadındır.

Güzel Sanatlar Şubesi: 78 azadan teşkil olup, bunların 2'si kadındır.

Temsil Şubesi: 30 azadan meydana gelmektedir.

Spor Şubesi: 71 azadan oluşmaktadır.

İçtimaî Yardım Şubesi: 54 azadan teşkil olup, bunun 9'u kadındır.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: 10 azadan oluşmakta olup, 4'ü kadındır.

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: 26 azadan meydana gelmektedir.

Köycüler Şubesi: 18 azadan teşkil olup, bunlardan 2'si kadındır.

Müze ve Sergi Şubesi: 27 azası bulunmaktadır.

Bu azaların meslek dağılımı ise; 122 memur, 69 öğretmen, 13 doktor, 6 eczacı, 2 avukat, 7 mühendis ve fen memuru, 36 tüccar, 89 esnaf ve sanatkâr, 43 çiftçi, 13 işçi ve 22 emekliden oluşmaktaydı⁴⁷⁴.

⁴⁷³ BCA: 490-1-0-0-1005-879-1.

⁴⁷⁴ BCA:490-1-0-0-1005-879-1.

Erzincan Halkevi'nin Komitelerini ise şu şekilde sıralayabiliriz; Dil, Edebiyat, Tarih Komitesi, Güzel Sanatlar Komitesi, Temsil Komitesi, Spor Komitesi, İctimaî Yardım Komitesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Komitesi, Kütüphane ve Neşriyat Komitesi, Köycüler Komitesi, Müze ve Sergiler Komitesi olarak yer almaktadır. Komite azalarının meslek gruplarına göre dağılımı; 10'u memur, 7'si öğretmen ve 12'si serbest meslek sahipleridir⁴⁷⁵.

1934'te bu çalışmalar içerisinde Erzincan Halkevi'nin, Türk dilinin zenginliği ve güzelliği hakkında konferanslar verdiği ifade edilmektedir⁴⁷⁶.

İlk Halkevi Reisi, Vilâyet İdare Heyeti Azası'ndan Askerî Katip sınıfından Galip Bey'dir. Halkevinin toplantılarını incelersek; İdare Heyeti 8 defa toplandı. Komiteler düzenli toplandı ancak karar defterleri mevcut değildir. Şubelerin bütün azaları ile toplantısı hiç yapılmadı. Halk toplantıları ise sadece konferans maksatlı yapılmaktadır⁴⁷⁷.

Erzincan Halkevi binası; 1941 yılında hükümet tarafından memur evleri meydanında memur kulübü olarak yapılan bina, aynı yıl içerisinde Halkevine devredildi ve Halkevi olarak kullanıldı. Binanın tapusu yoktur. Ahşap olan bina bir kattır ve bodrumu bulunmamaktadır⁴⁷⁸.

21 Ekim 1935 tarihindeki Erzincan Halkevi'nin bir senelik çalışma raporu şu şekilde kaleme alınmaktadır;

- 1- Dil-Tarih, Edebiyat Şubesi: Bu şubenin idare heyeti oluşturulmadığından çalışma alanına girmedi.
- 2- Güzel Sanatlar Şubesi: Bu şubede subay ve öğretmenlerden oluşan bir saz heyeti bulunmaktadır Bu heyet konser ve müsamerelerde görev almaktadır.

⁴⁷⁵ BCA:490-1-0-0-1005-879-1.

⁴⁷⁶ Toksoy, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, s. 272.

⁴⁷⁷ BCA: 490-1-0-0-1005-879-1.

⁴⁷⁸ BCA:490-1-0-0-833-289-1. Bkz., Ekler-Belge:36

3- Temsil Şubesi: Şube halktan kişiler ile ortaokul öğrencileri ve öğretmenlerden meydana gelmektedir. Halkevlerinde ve okullarda piyeslerde rol alarak, halk tarafından büyük ilgi görmektedirler.

4- Spor Şubesi: Futbol, bisikletçiler, avcılar, biniciler, izciler teşkilâtı mevcut olup; biniciler şubesi yılda iki defa faaliyet göstermektedir. Diğer faaliyetler her mevsim yapılmaktadır. Şubeye ilgi gösteren ancak ortaokul öğrencileridir.

5- Sosyal ve Yardım Şubesi: Bu şubede en çok köylülerin sağlık işlerine önem verilmektedir. Haftada iki gün halkevinde; Operatör Hadi, Doktor Numan tarafından yapılan sağlık kontrolleri ile halka hizmet verilmektedir. Köylülere, yoksullara bu şubeden parasız ilaç verilmektedir. Bu surette halkın sağlığına büyük hizmetler verilmekteydi.

6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Halkevinde bir dikiş-nakış yurdu açılarak, bu kursa halktan köylü ve şehirli herkes başvurabileceklerdi. Bu kursun 40 öğrencisi ve 2 öğretmeni bulunmaktadır. Ayrıca İngilizce ve Fransızca dersleri de verilmekteydi. İngilizce kursunu öğretmen Celil, Fransızca kursunu ise Eczacı Şefik ile Mektupçu Şevket Beyler tarafından verilmekteydi. Ayrıca bu yıl kadınlara, yeni Türkçeyi öğrenmeleri için okuma-yazma kursları açıldı.

7- Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: Burada mevcut kitapları halka okutturmak için, Halkevinde ayrılmış ayrı bir odada okuma odası bulunmaktadır. Halkın okumaya isteği oldukça fazladır.

8- Köycüler Şubesi: Bu şubede köylere tohum verilmesi hususunda, Ziraat Bankası'na müracaat edilmesi ve birçok yoksul köylüye tohum alınarak dağıtılması gibi faaliyetler yapılmaktadır. Ayrıca köylülerin şehirde olan işlerini takip etmek için bir komisyon kurularak, köylünün dilekçe ve mektuplarını parasız yazmaktadırlar.

9- Müze ve Sergi Şubesi: 1934 yılında teşkil edildiğinden çok önemli bir çalışması bulunmamaktadır. Açılacak olan sergilerin bundan böyle doğrudan doğruya bu şube ile faaliyete geçmesi ümit edilmektedir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁹ BCA:490-1-0-0-984-815-1.

Erzincan Halkevinde 1 Ocak 1935 ile 31 Aralık 1935 tarihleri arasında kitap okuyanların sayısı birinci altı ayda 1.462 olup, ikinci altı ayda ise 1.771'dir⁴⁸⁰.

CHP tarafından Erzincan Halkevi'ne 15 Mayıs 1936 tarihinde gönderilen yazıda; Erzincan Halkevi'nin 1935 yılı çalışmaları ile ilgili raporun ve cetvellerin incelendiği ifade edilmektedir. Bu raporların artık halkevleri başkanları tarafından tanzim edileceği bildirilmektedir. Ayrıca kadınlara açılan; dikiş-nakış kursu ile Türkçe kurslarının devam ettirilmesi istenilmektedir. Dil-tarih ve edebiyat kolunun bu tarihte kurulmamış olması belirtilerek, bunun bir noksanlık olduğu ifade edilmektedir. Kütüphanedeki kitapların kaç tane olduğunun bildirilmesi de istenilmektedir⁴⁸¹.

Erzincan Halkevi Başkanı Mustafa Altınok tarafından 5 Şubat 1936 tarihinde gönderilen yazıda; Halkevleri çalışmalarındaki noksanlığın başlıca sebebinin bütçelerinin kısıtlı olması ile ilgili olduğu ifade edilerek, her şubeye yardım edildiğinden dolayı, kaynakların yetersizliğinden söylenerek bu sene daha iyi bir çalışma yapılacağı belirtildi⁴⁸².

Erzincan Halkevi'nde 20 Şubat 1936 tarihli kayıta; verilen İngilizce, Fransızca ve musiki derslerine 1935 yılı içerisinde katılan toplam kişi sayısı 328 olduğu belirtilmektedir⁴⁸³.

Erzincan Halkevi Şubesi'nin 20 Şubat 1938'den Haziran 1938 yılı sonuna kadar yaptığı toplantı sayılarına baktığımızda yapılan toplantılar şu şekilde sıralanmaktadır: Gösteri, Spor Şubesi 7 toplantı, Yönetim Kurulu Şubesi 5 toplantı, Kütüphane ve Yangın Şubesi 13 toplantı, Köycülük Şubesi ise 2 toplantı yapıldığı görülmektedir. Halkevinin çıkardığı bir dergi bulunmamaktadır. Ayrıca halkevine ait

⁴⁸⁰ BCA: 490-1-0-0-984-815-1. Bkz., Ekler-Belge:37

⁴⁸¹ BCA: 490-1-0-0-984-815-1.

⁴⁸² BCA: 490-1-0-0-984-815-1.

⁴⁸³ BCA: 490-1-0-0-984-815-1.

bando takımı, spor gezisi, spor alanı yoktur. Parasızlık yüzünden faaliyet gösteremeyen şubeleri arasında köycülük, gösteri ve spor kulüpleri yer alır⁴⁸⁴.

1943 yılı Refahiye Halkodası bütçesi 1.270 liradır. Halkodası binasının bir senelik kira miktarı ise 120 lira olduğu anlaşılmaktadır. Refahiye İlçesine bağlı Zevker Halkodası Başkanlığı tarafından 20 Kasım 1948 tarihinde gönderilen yazıda, halkodası için bir radyo istenilmektedir⁴⁸⁵.

1944 yılında Erzincan Halkevi ile ilgili şu bilgilere rastlamaktayız; Erzincan Vilâyeti dâhilinde Erzincan merkez dâhil olmak üzere; Kemah, Kemaliye Kazaları ve Erzincan'ın Cimin Nahiyesinde birer Halkevi ile Tercan ve Refahiye kazalarında birer Halkodası mevcuttur. Tercan kazasının Pekeriç, Karakulak, Mans, Kargın, Aliirik, Pelegöz nahiye ve köylerinde; Refahiye Kazası'nın Zevker nahiye merkezinde ve Kemah Kazası'nın Ermenek, İhtik, Tan ve Üstüburut nahiye ve köylerinde 20. Halkodası açılması kararlaştırıldı⁴⁸⁶.

1945 yılında Erzincan Halkevi ve Halkodaları ilgili bilgi verilmektedir; bu bilgiler ışığında; Refahiye İlçesi'nde bir Halkodası yaptırıldı ve inşaatı bitti. Refahiye'nin Zevker ve Erzincan'ın merkez İlçesine bağlı Hozunsu ve Hinzoru köylerinde Halkodalarının inşaatına başlanmış fakat henüz bitirilemedi. Merkez İlçesine bağlı Keleriç, Norkah, Hah, Kiy, Esişi, Cencige, Yalnızbağ ve Kemah İlçesine bağlı Ermelik köylerinde yapılacak olan 8. Halkodasının inşaatına henüz başlanmadı. Tamir edilen binalarda faaliyette olan halkodası olmadığı belirtildi. Tercan Merkez İlçesi Halkodası ile Kargın, Çigniz, Peleköz köyleri; Kemaliye'nin Asunka, Ahcağa, Licegü köyleri; Refahiye'nin Zevker ve merkez ilçesine bağlı Keleriç, Norkah, Hah, Kiy, Esişi, Cenciye, Yalnızbağ köylerinde bulunan 15. Halkodasının, başkalarına ait binalarda oturdukları ifade edilmektedir. Gelen 15.000 lira paradan 800 lirası Refahiye, 500 lirası merkez ilçesine bağlı Selepür Halkodası'na ve geri kalan 500 lira ise Hozunsu Halkodası'na verilerek, toplamda

⁴⁸⁴ BCA: 490-1-0-0-984-815-1.

⁴⁸⁵ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3. Bkz., Ekler-Belge:38

⁴⁸⁶ BCA:490-1-0-0-1706-936-3. Bkz., Ekler-Belge:39

1.800 lira nakdi para yardımı yapıldı. Genel sekreterlikten gönderilen 2 ton çivi bedeli olan 2.963 lira 56 kuruş paranın Ziraat Bankası'na verilerek; bu paradan 4.763 lira 56 kuruş para harcandı. Kereste ve diğer malzemelerin temini için, ödeme sıkıntısından dolayı geri kalan 10.236 lira 44 kuruşun bu sene içerisinde sarfına imkan olmadığı belirtilerek; gelecek sene inşaatına başlanacak olan, Keleriç, Norkah, Hah, Esisi, Cenciye ve Yalnızbağ Halkodaları ile ilçelerde yaptırılacak odalara harcanacağı belirtildi⁴⁸⁷.

Tercan Halkodası Başkanlığı tarafından 17 Nisan 1946 tarihinde Ankara'ya gönderilen yazıda; ilçelerindeki halkodasının halkevine çevrilmesi ve nakit para yardımında bulunması istenilmektedir⁴⁸⁸.

25 Şubat 1947 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Rıza Altınok tarafından, CHP Yüksek Genel Sekreterliğini gönderilen yazıda; Hah ve Hozunsu köylerindeki halk tarafından yaptırılan bu odalar için; kiremit, cam ve çerçeve gibi bazı noksanlarının karşılanması istenilmektedir. Parti tarafından daha önce gönderilen halkodalara yardım için 1.136 lira 40 kuruş paradan, 500 lira Hah Köyü, 250 lirada Hozunsu Köyü Halkodaları'nın inşaatına harcanması için izin istenilmektedir. Erzincan Halkevi'ne 8 Mart 1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'nden gönderilen cevapta, daha önce gönderilen paradan merkez ilçesine bağlı; Hah Köyü Halkodası inşaatına 500 lira ve Hozunsu Köyü Halkodası inşaatına da 250 lira gönderildiği, toplamda 750 lira olan paranın inşaat için harcanmasının uygun görüldüğü belirtilmektedir⁴⁸⁹.

Kemaliye Kazası Abrenk Köyü Halkodası Başkanı Hüseyin Yegen tarafından 26 Mayıs 1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda; Halkodası'nın mevcut binasının olmadığı, kendi evini kullandığını belirtmektedir. Halkodasında bulunması gereken araçlardan; sandalye, masa, kitap, dolap, radyo, çalgı aleti,

⁴⁸⁷ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3.

⁴⁸⁸ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3.

⁴⁸⁹ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3.

gramofon ve spor aleti gibi araçların olmadığı anlatılarak, halkodasının noksanlığının karşılanması istenilmektedir⁴⁹⁰.

Erzincan'a 3 Eylül 1947 tarihinde gönderilen yazıda; Erzincan'da daha sonra yaptırılacak Halkevi binası için, Halkevi bütçesinde bulunan 35.490 lira ve daha önce gönderilen 9.386 lira ile Erzincan'da bir parti ve halkevi binasının inşa etmek için yeterli paranın bulunmadığı izah edilerek; hem de inşaat mevsimin geçtiği vurgulanmaktadır⁴⁹¹.

Erzincan Halkevi binası 1949 yılında bakımsızlığı nedeniyle; tadilata alındı. Bir süre kullanılmadı. Erzincan Halkevi'ne Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından 1949 yılında 3.860 lira ile 2.500 lira, 1950 yılında da 1.100 lira ve 1951 yılında da 2.300 lira para gönderildi. 20 Şubat 1949 yılı itibari ile Erzincan'da teşkil edilen halkevi sayısı dört oldu. Halkodalarının sayısı ise 54 tür⁴⁹².

Kemaliye'nin Hüdü Köyü Halkodası Faaliyet Komisyon Başkanı Ahmet Karakan tarafından 3 Ağustos 1949 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda; yeni kurulan devletin inkilâplarını köylere kadar götüren Halkodaları, modern Türkiye'nin tam olarak oluşmasında ışık tuttuğu vurgulanarak, yeni kurulmuş olan Hüdü Köyü Halkodası'nın Halkevleri ile ilgili programını tatbik edecek olan komisyonlarının kurulduğu belirtilerek, hem hükümetin hem de CHP'nin desteklerini istemektedirler. Hüdü Köyü Halkodası faaliyet programı şu şekilde idi; program altı esasa dayanmaktadır. Bunlar;

- 1- Halkı hazırlayıcı faaliyet,
- 2- Kültürel kalkınma,
- 3- İktisadî kalkınma,
- 4- Köyün güzelleştirilmesi,

⁴⁹⁰ BCA: 490-1-0-0-833-289-1.

⁴⁹¹ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3.

⁴⁹² Erdem Yavuz, *Erzincan'da İdari Ve Siyasi Hayat (1923-1960)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2012, s. 140.

5- İstanbul'da bulunan komşuların kalkındırılması,

6- Köyde sıhhi teşkilât.

Ayrıca halk hazırlayıcı faaliyetlerle ilgili şu bilgileri rastlamaktayız. Halkodası tarafından 1949 yılı yazın verilecek konferanslar şunlardır: Lozan Sulh Anlaşması (verildi), Halkçılığın esasları ve köylü, Cumhuriyet Türkiye'sinde köy ve köylünün mevki, Köyde zirai çalışmaya verilecek istikâmet (verildi), Çalışan aç kalmaz atasözünün anlam, ahlâki ve iktisadî neticeleri. Bu konferanslarla elde edilmek istenilen hedefleri şu şekilde açıklanmaktadır. Cumhuriyet rejiminin barışçı, yapıcı ve inkılâpçı ruhunu aşlamak suretiyle bir çalışma yapılarak, halkı partiye bağlamak olduğu belirtilmekteydi. Kemaliye'nin Hüdü Köyü Halkodası'na ait bir de geçim indeksi bulunmaktadır. Bu indekste beş nüfuslu bir ailenin bir yıl geçinebilmesi için, verilen bir liste yer almaktadır⁴⁹³.

Kemaliye İlçesi'ne bağlı Apçağa Köyü Halkodası Başkanı Ömer Tarhan tarafından 23 Şubat 1950 tarihinde ihtiyaçlarının karşılanması için, 1.500 lira para yardımının yapılmasını istedi. Kemaliye Apçağa Köyü Halkodası'nın ihtiyaç listesi şu şekildedir; 1.600 liraya aldıkları evin yer döşemesinin olmadığı, pencerenin çerçevesi ve camlarının bulunmadığı anlatıldı. Ayrıca yersizlik yüzünden 800 nüfuslu köyde Halkodasının hizmet edemediği söylenerek; odaya 50 sandalye, 4 masa, 1 kitaplık, soba ve lamba temin edilmesi için, 1.500 lira tahsis edilmesi istenilmektedir⁴⁹⁴.

Refahiye'de vatandaşların okuma- yazma öğrenmeleri amacıyla; Refahiye Halkodası aracılığıyla 5 Şubat 1950 tarihinde kurs açıldı. Kurs ilkökul binasında 5 Nisan 1950 tarihine kadar devam etti⁴⁹⁵.

CHP Genel İdaresi Kurulu Üyesi tarafından, 31 Ağustos 1950 tarihinde Refahiye'de açılan okuma-yazma kursu ücretinin ödenmesi ile ilgili bir yazı

⁴⁹³ BCA: 490-1-0-0-984-815-1.

⁴⁹⁴ BCA: 490-1-0-0-1706-936-3.

⁴⁹⁵ BCA: 490-1-0-0-1054-1048-1.

gönderildi. Bu yazıda Yusuf Ergün isimli eğitime; kurs masrafı ve öğretmenlik ücreti olarak gönderilmiş olan 200 liradan, hakkı olan miktarın halkodası başkanı tarafından kendisine ödeneceği ile ilgili bilgi verilerek, İlçe Başkanlığı ile temasa geçilmesi istenilmektedir.

Halkevleri 8 Ağustos 1951 tarihinde 5830 sayılı yasa ile kapatıldı. Halk evlerine ait olan taşınır malların; kütüphane, arşiv, belge, fotoğraf gibi malzemelerin korunması için önlem alınmadığından bu birikim yeteri kadar muhafaza edilmedi⁴⁹⁶.

Erzincan Halkevi Reisleri tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e, Ankara'ya ve İsmet İnönü'ye farklı yıllarda bağlılık telgrafları gönderildi. Bu telgraflara baktığımızda, şu bilgilere ulaşmaktayız;

Erzincan Halkevi Reisi Galip Bey 24 Şubat 1933 tarihinde, Halkevi'nin açılış yıldönümü sebebiyle Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılık telgrafi gönderdi⁴⁹⁷. Yine Erzincan Halkevi Reisi Galip Bey tarafından, 30 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in 10. yıl dönümü münasebetiyle kutlama telgrafi gönderildi⁴⁹⁸.

Erzincan Halkevi Reisi Mustafa Altınok, 23 Şubat 1937 tarihinde Halkevi'nin açılış yıldönümünü münasebetiyle, Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılık telgrafi gönderdi⁴⁹⁹.

Erzincan Halkevi Reisi Şerafettin Bey ve Cumhuriyet Halk Fırkası Vilâyet İdare Heyeti Reisi Asım Bey, 13 Şubat 1934 tarihinde, Erzincan'ın kurtuluşu sebebiyle Mustafa Kemal Atatürk'e kutlama telgrafi gönderdiler⁵⁰⁰. Şerafettin Bey ve Asım Bey'in gönderdikleri telgrafa karşılık, Atatürk tarafından teşekkür telgrafi gönderildi⁵⁰¹.

⁴⁹⁶ Arıkan, *Halkevlerinin Kuruluşu Ve Tarihsel İşlevi*, s. 279.

⁴⁹⁷ CA, D:92, F:7-229.

⁴⁹⁸ CA, D:91, F:7-92.

⁴⁹⁹ CA, D:92, F:7-663.

⁵⁰⁰ CA, D:92, F:1-66.

⁵⁰¹ CA, D:92, F:1-65.

Erzincan Halkevi Reisi Şeref Atabay, Halkevlerinin kuruluşunun yıl dönümü münasebetiyle 22 Şubat 1935 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılık telgrafi gönderdi⁵⁰².

Erzincan Halkevi Reisi Mustafa Altınok, Dil bayramı münasebetiyle 27 Eylül 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'e teşekkür telgrafi gönderdi⁵⁰³.

Erzincan Halkevi Reisi Muhittin Dinçsoy, Halkevlerinin yıl dönümünü münasebetiyle 23 Şubat 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlılık telgrafi gönderdi⁵⁰⁴.

Halkevlerinin kuruluşunun 11. yıl dönümü münasebetiyle Erzincan Halkevi Reisi Mustafa Ağca, 21 Şubat 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlılık telgrafi gönderdi.⁵⁰⁵

Erzincan Halkevi Reisi Vehbi Bey, Halkevlerinin kuruluşunun yıl dönümünü sebebiyle 19 Şubat 1948 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlılık telgrafi gönderdi⁵⁰⁶.

Erzincan Halkevi Başkanı Şeref Çalkavır, Halkevlerinin kuruluşunun yıl dönümünü sebebiyle 23 Şubat 1948 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlılık telgrafi gönderdi⁵⁰⁷.

⁵⁰² CA, D:92, F:1-145.

⁵⁰³ CA, D:1/756, F:27698-76.

⁵⁰⁴ CA, D:2/1-27, F:208-88.

⁵⁰⁵ CA, D:2/1-34, F:223-39.

⁵⁰⁶ CA, D:2/2-25, F:552-8.

⁵⁰⁷ CA, D:2/2-36, F:601-186.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde; Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmek isteyen dış güçler tarafından devlet savaşa mecbur edilmiştir. Trablusgarp ve Balkan savaşları Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiş ve sonucunda da millî varlığı destekleyen cemiyetler, vatani kurtarma çabalarına gitmiştir. Bu cemiyetlerden Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti ve Müdafaa-i Millîye Cemiyeti bu savaş dönemlerinde kurularak, kısa sürede genişlemiş ve Anadolu'da da şubelerini açmıştır. Erzincan Snacağında da şubelerini açarak çalışmalarına devam etmişlerdir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan gönüllü Mevlevî Tabur'una Erzincan'daki Mevlevîhane'den de katılım sağlanarak, ordu ile birlikte omuz omuza çarpışmışlardır.

Mondros Mütârekesi ve sonrasında meydana gelen uygulamalar ile ülke genelinde cemiyetler teşkil edilerek, özellikle Vilâyât-ı Şarkiyye'de Mondros'un uygulanmak istenilen 7.ve 24. maddelerine topyekûn karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışa Erzincan ve kazalara da katılarak, bölgesel nitelik taşıyan birçok teşkilâtın içinde yer alıp; protesto telgrafları ve mitingler düzenleyerek istilâlara karşı tepkilerini göstermişlerdir. Erzincan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti, İzmir'in istilâsı ve sonrasındaki faaliyetleri, Mustafa Kemal ile yapılan karşılıklı yazışmaları, Erzurum ve Sivas Kongresindeki maddî ve manevî destekleri ve Heyet-i Temsiliye seçimlerindeki katkıları ile Millî Mücâdele döneminde yerini alarak, bölgesel olma özelliğini kaybederek tüm yurda mâl olmuştur.

Kadın cemiyetlerinde de faal bir şekilde çalışan Erzincan; Sivas merkezde kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir şubesini Erzincan'da açarak, cemiyete her türlü desteğini göstererek adını duyurmuştur. Kurulan bu cemiyet Mustafa Kemal'in de desteğini alarak, takdir toplamıştır.

Erzincan'da kurulan teşkilâtlardan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yapmış olduğu faaliyetlerle Erzincan ve çevresindeki vilâyetlere ışık tutmuştur. İstilâdan çıkmış ihtiyaç sahibi halka yardım elini uzatarak, onların tekrar hayata tutunmalarını sağlamışlardır. Bölgedeki Dar'ül-eytâm'a;

yiyecek-giyecek ve her türlü ihtiyaç malzemeleri yardımlarında bulunarak, hastahane ve nekahethâneler açıp askerî ve sivil halka sağlık alanında katkıda bulunmuşlardır.

Cumhuriyet'in ilânından sonra ülkenin hava sahasında yapılan yapılanmalardan biri de Tayyare Cemiyeti'dir. Tayyare Cemiyeti'nin birçok ilde şubeleri açılmıştır. Bu şubelerden biri de Erzincan teşekkül etmiştir. Yapılan bağışlara aktif bir şekilde katılarak, Erzincan halkı sesini duyurmuştur.

Dünya Ekonomik Buhran'ı ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de sarsılmış ve ekonomik alanda yeni reformlara gitmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bir tanesi olan, Millî İktisadî ve Tasarruf Cemiyeti kurularak, ülke çapında şubeleri açılmıştır. Ekonomik yapılanma Erzincan'da da kendisini göstermiş olup; kısa zamanda cemiyetin şubesi teşkil edilmiştir.

Cumhuriyet ile birlikte kültürel açıdan gelişmeler kendini göstermiş, Türk Ocakları yeniden ülke genelinde teşkilâtlanarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Erzincan Türk Ocağı da elindeki imkânlarıyla bu yapılanmada hizmet etmiştir. Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra yerini Halkevleri almıştır. Halkevlerinin kuruluş amacı; Atatürk'ün meydana getirdiği inkilâpları benimsetmek, millî şuûru kuvvetlendirmek, birlik ve bütünlüğün devamını sağlamak idi. Erzincan Halkevi de bu program dahilinde çalışmalarını sürdürerek eğitim ve kültür alanında bir çok etkinlikte faal olarak çalışmıştır.

Kurulan teşkilâtlar Erzincan'ın ileri gelenleri tarafından oluşturulup; yönetim kadrosu içerisinde her türlü meslek grubunu barındıran geniş bir yelpaze bulunmaktadır. Erzincan, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında ülke genelinde kurulan teşkilâtların büyük bir kısmına katılarak, aktif olarak merkez ve kaza şubeleri ile birlikte çalışmıştır. Yapılan her çalışma; gerek Osmanlı yönetim kadrosuna, gerekse Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal'e ve daha sonra da Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte Meclis Hükûmeti'ne bilgi verilerek uygulanmıştır. Ülkenin bu zor zamanlarına, Erzincan ve havâlisi de birlik olarak sesini duyurmuş ve vatanın savunması konusunda elinden geleni yapmıştır.

KAYNAKLAR

I- Arşiv Kaynakları

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Kızılay Arşivi (KA)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)

II- Resmi Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip c.19

T.B.M.M Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu

T.C. Devlet Salnamesi 1926-1927

T.C. Devlet Salnamesi 1927-1928

Tayyare Cemiyeti Nizamnâmesi, T.B.M.M., yer: 73-3.136, DEM: 73-6.510

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929 Senesi İcraatına Ait Rapor

III- Araştırma Eserler

“Erzincan Dâiretü’l – Maarif-i Bozarg-i İslâmî, (*DMBİ*)”, C.7, Tahran 1375.

“Erzincan” *Encyclopaedia Iranica*, (*EIr*), C. 2, London, 1985-1987.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “Erzincan’dan Mevlevîlik ve Mevlevîhâneler”, 2. *Uluslararası Sultan Dîvânî ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1-2 Haziran 2012.

- AKGÜN, Seçil Karal, ULUĞTEKİN, Murat, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002.
- AKINCI, Emre, *Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansmanı ve Savaşan Diğer Devletlerle Karşılaştırılması*, İ.T.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009.
- AKPINAR, Deniz, “Kayseri Tayyare Fabrikası”, *Juornal of History School*, S. XXXI, Eylül 2017.
- ALLEN W.E.D., MURATOFF Paul, *1821-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harpler'in Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1966.
- ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 23, Ankara 1999.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- ASLAN, Demo Ahmet, “Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14.
- ATABEY, Figen, *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)*, Divan Yayıncılık, Ankara 2006.
- AYDIN, Abdurrahim Fahimi, “Tayyareden Uçağa: Millî Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Güz 2011.
- AYDOĞAN, Erdal, “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Millîye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Birinci Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3.
- AYKURT, Çetin, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 2, 2015.
- AZAMAT, Nihat, “Kemahlı İbrahim Hakkı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:25, Ankara 2002.

- BABACAN, Hasan, “Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Cephe Gerisi Faaliyetleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2004.
- BAL, Halil, “Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S: 5, 2004.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, “Millî Kongre Ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, Kasım 1986.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Millî Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- BAYRAKTAR, Nuray, *Halkevlerinin Ülke Kültürüne İnsanın Gelişimi ve Dönüşümü Açısından Katkıları*, Halkevleri Yay. Ankara, 1999.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik Ve Türk Ocakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- BAYTAL, Yaşar, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kimsesiz Çocuklar ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1923-1938)”, *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler*, V, Ankara 2018.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.
- BUDAK, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzeni Kurma Sürecinde Osmanlı Devletinin Tavrı”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 1999, S: 7.
- BULUT, Hüseyin, *Milli Mücadele’de Erzincan*, Erzincan Belediyesi Yayınları, Erzincan 1997.
- CANLI, Cemalettin, *Haksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri*, Halkevleri Yayınları, Ankara 1999.

- CEM, Ali, “*Atatürk Döneminde Türkiye’de Sivil Havacılığın Kuruluşu ve Gelişimi (1925-1938)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2012.
- CEVAT, Ali, *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, Dersa‘âdet Matbaası, 1313.
- CUÏNET, Vital, *La Turquie D’asie, Geographie, Administrative, Satatistique, Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L’asie Mineure*, Paris 1892.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “Türk Ocakları’nın Vilâyât-ı Şarkiyye’de Teşkilâtlanması ve Kurultaylarda Şark İle İlgili Tartışmaları (1924-1928)”, *Journal of Oriental Scientific Research*, Volume: 8, Issue:2 (16), November 2016
- ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi*, (Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven, Serdar Demirtaş), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.
- ÇAY, Abdulhalûk M., KALAFAT, Yaşar, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Millîye Hareketleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.
- ÇEÇEN, Anıl, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.
- ÇELİK, Akın, *Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Hükûmetleri ve Ermeniler*, İ.Ü.A.İ.V.İ.T.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009.
- ÇEVİK, Zeki, *Millî Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkasına Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- ÇOKOĞULLAR, Emel, BOZASLAN Bakko Mehmet, “Eğitim ve Eşitlik Talebi İle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Millîyetçi Söyleme Eklemlenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, 2014.
- DARKOT, Besim, “Erzincan”, *İA.*, IV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.

- DEMİRBAŞ, Osman, *İttihat Terakki Cemiyeti Ve Millî Mücadele*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (*Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 1999.
- DÖNMEZ, Elif, *Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Millî Mücadele'ye Yansımaları*, N.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), Nevşehir 2012.
- DUMAN, Doğan, "Millî İktisat Ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 1, S: 2, 1992.
- DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadelede Erzurum*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- ERCAN, Tevfik, "Sivas Kongresi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması", *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, C. XIV, S. 26, Ankara 1989.
- GOLDNER, Loren, *Revolution, Defeat and Theoretical Underdevelopment: Russia, Turkey, Spain, Bolivia*, Brill, 2016.
- GOLOĞLU, Mahmut, "Millî Mücadele Tarihi I.", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006
- GÖK, Nurşen, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 43, 2008.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine) I. Kitap*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.
- GÜL, Abdulkadir, "XIX Yüzyılın İlk Yarısında Erzincan Ve Köylerinin Demografik Ve İskân Yapısı (1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre)", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 11, S: 2, 2009.
-, "Erzincan Kazası'nın Yerleşme Özellikleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 6, S: 1, 2013.
-, "Osmanlı Dönemi Erzincan Kazasının Nüfusu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y: 5, S: 47, Haziran 2017.

- GÜNER, Zekai, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- GÜNEŞ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.
- GÜZ, Nurettin, "Türk Ocakları Ve Türk Yurdundan Halkevlerine", *Türk Yurdu Dergisi*, S: 283, Mart 2011.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2010.
- HANİOĞLU, Şükrü, "Cemiyet", *İA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- HAYLİ, Selçuk, *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası (Doktora Tezi)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.
- İNAN, Afet, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazası (1642 tarihli Avarız Defterine Göre)" *AÜTAED*, C. XVI, S: 41, (Eylül-2009).
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), C. 5, Yedi Tepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.
- KARA, Adem, *Halkevleri 1932-1952*, Yirmidört Saat Yayıncılık, Ankara 2006.
- KARABEKİR, Kazım, *I. Cihan Harbine Neden Girdik? Cilt 1*, (Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 2000.
-, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, (Hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 2000.
-, *Kürt Meselesi* (Haz: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul 1995.

- KARADENİZ, Vedat, ALTINBİLEK, M. Samet, “Erzincan İlinin Topografik Analizi ve İdari Sınırlar İlişkisi, Bazı Sorunlar”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI-I, 2018.
- KARAKIŞLA, Selim, “Kürt Kadınları Teali Cemiyeti 1919”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, C. 19, S. 111, Mart 2003.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- KARASU, Kerem, ÖZTÜRK, Ergün, “Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kanatlılarda Antioksidan ve Antimikrobiyal Etkileri”, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, S. 2, 2014.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAYALAN, Ferruh, “Geçmişte Erzincan Şehri'nin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II.Yüzyıl - M.S.XVII.Yüzyıl)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences* , Vol: 9, Nevşehir, October 2017.
- KEMAL, Cemal, “Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesine Tepkisi”, *A.Ü.T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz 2010.
- KEMALİ, Ali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- KILIÇ, Fahri, “Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2011.
- KILIÇ, Nermin, *Türk Ocakları ve Atatürk*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2012.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi I. Cilt*, Kültür Ofset, Ankara 1993.
- KODAL, Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52, Erzurum 2014.
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

- KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992.
- KORKMAZ, Zeynep, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Birinci Dünya Savaşı’nda Gönüllü Mevlevî Taburu ve Erzincan Mevlevîhanesi”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C:1, Erzincan Üniversitesi, 28 Eylül – 01 Ekim 2016.
-, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- KURAT, Akdes Nimet, *Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- KURT, Emin, “Türk Havacılarının Millî Mücadele’ye Katılma Girişimi: Maltepe Firari”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, Bahar 2017.
- KURTER, Ajun, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C. 5, Türk Hava Kuvvetleri Yayınları, İstanbul 2009.
- KUTLUĞ, Emin, “Osmanlı Arşivi Belgeleri İle Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Erzincan”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (28 Eylül – 1 Ekim 2016 Erzincan), C. I., Erzincan 2016.
- MİROĞLU, İsmet, “Erzincan”, *TDV.*, C. 11, İstanbul 1995.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 13, 1994.
- OKAN, Aysel, *Misâk-ı Millî*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2007.

- ONUR, Bekir, “Atatürk ve Çocuk”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, C. 53, S. 4, Ekim-Aralık 2010.
- ÖKE, Mim Kemal, *Hilâfet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.
- ÖZÇELİK, Mücahit, *Türk Basınında Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Süreci*, G.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2006.
- ÖZÇELİK, Selahattin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ÖZER, Sevilay, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerli Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları”, *Turkish Studies*, C:8/5, Bahar 2013.
- ÖZERKAN, Şengül, “Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi’nde Devletçilik, Ekonomi Politikası, Basın İlişkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IX, S: 27, Temmuz-Kasım 1993.
- ÖZGÜL, Vatan, “Kurtuluş Savaşı Sürecinde Alevi Aşiret Liderlerinin Protesto Telgrafları ve Balabanlılar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 56, 2010.
- ÖZKAYA, Yücel, “İzmir’in İşgali’nin Anadolu’daki Tepkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 10, Ankara 1988.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, ARSLANEL Nazan, “II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, No: 1, 2011.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, FİLİZ İsmail, “Meclis Zabıtlarına Göre Millî Mücadele’de İstanbul Hükûmeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar”, *TÜBAR-XXXIV*, 2013.
- PAZARBAŞI, Adem, *Birinci Dünya Savaşı’nın 1917 Yılı*, S.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), Sakarya 2008.

- SABİS, Ali İhsan, *Harb Hatıralarım*, C. 5, İnkılâp Kitapevi, Ankara 1952.
- SAĞLAM, Tefvik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941.
- SAKALLI, Bayram, *Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- SARIÇOBAN, Gülay, “Millî Mücadele’de Anadolu Kadını”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 2017
- SARIKAYA, Makbule, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, C. III., S. 3, Ocak 2003.
-, *Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti (1921-1935)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Erzurum 2005.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Millîyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
-, “Türk Ocaklarının Kuruluşu ve Misyonu”, *Türk Yurdu Dergisi*, S: 295, Mart 2012.
- SARP, İrfan, *Türk Hava Kuvvetleri'nin Doğuş Yılları*, Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1986.
- SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.3, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- SASUNİ, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, MED Yayınevi, İstanbul 1992.
- SELVİ, Haluk, *İşgal ve Protesto*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.
- SEZER, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı’nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, *History Studies*, C. 4, S. 4, Kasım 2012.
- SEZER, Cemal, METİN, Ömer, “Bakan Savaşları’ndan Millî Mücadele’ye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)”, *TAD*, 32, 2013.

- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ŞAHİN, Cemile, ŞAHİN, Mustafa, “Osmanlı Son Dönemiyle Millî Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasî ve Askeri Faaliyetleri”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 2013.
- ŞAHİN, İlhan, “Kemah”, *İA.*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasî, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi*, C. I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan, 1984.
- Şemseddîn Samî, *Kamusu'l-Âlâm*, C. 2, İstanbul Matbaası, 1306.
- ŞİMŞEK, Selami, “Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S: 20, 2007.
- TANÖR, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1923)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- TANSEL, Selahattin, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.
-, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. Cilt*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.
- TAŞ, N. Fahri, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kazanımları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (ERZSOSDE) XI-I, 2018.
-, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Erzincan İli Özel İdare Yayınları, Ankara 1995.
-, *Güneydoğu 1919*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

-, *Nurettin Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- TEPEKAYA, Muzaffer, KAPLAN Leyla, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003.
- TOKSOY, Ahmet, “Erzincan Türk Ocağı”, *Türk Yurdu Dergisi*, C: XXVIII, S:250, (Haziran-2008).
- TOKSOY, Nurcan, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Anadolu'da Yapılan Faaliyetler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S: 1, (Ocak-2006).
-, *Halkevleri (Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak)*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.
- TOPSAKAL, İlyas, “Tarhi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.2, Sonbahar 2016.
- TUNAYA, Tarık Zafer, “Müdafaa-i Hukuk Ruhu Bir Millet Uyanıyor”, *Kemalizm ve Türkiye*, C. IV, S: 41, Haziran 1979.
-, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
-, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
-, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- TUNCER, Hüseyin, “Türk Yurdu'nun Yüz Yıllık Panoraması”, *Türk Yurdu Dergisi*, S: 281, Ocak 2011.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 2005.
- TÜRKKAN, Hakan, *Askeri Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cephesi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2007.
- UÇAR, Muharrem, *Birinci Dünya Savaşında Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi*, A.Ü.S.B.E., (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

- ULUĞTEKİN, Murat, ULUĞTEKİN, M. Gül, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilâl-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2003.
- URAL, Selçuk, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", A.Ü.T.İ.T.E. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- UYANIKER, Ferhat, *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Gümüşhane Halkına Yardımları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 11, S. 21, 2016.
- ÜNAL, Reşit Faik, *Tarih Vesikaları*, C. III, S. 15, Ankara 1949.
- ÜNAL, Vehbi, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 36, S. 2, Aralık 2012.
- ÜNVER, Fatma, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri'nde (1920-1924) Saltanat ve Hilafet Aleyhinde Düşünce ve Görüşler*, Ahi Evran Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2012.
- VARLI, Arzu, "Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: Millî İktisat'tan Devletçiliğe", *Öneri Dergisi*, 10 (37), 2012.
- VEREL, Oktay, *İstikbâl Göklerin, Gökler Bizimdir*, Türk Hava Kurumu Yayınları, C. 1, İstanbul 1985.
- YALÇIN, Osman, "Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu", *Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, Kış 2012.
-, *Türk Hava Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- YAVUZ, Erdem, *Erzincan'da İdari Ve Siyasi Hayat (1923-1960)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2012.

-, “Siyasi Mücadele Ekseninde Erzincan’da Faaliyet Gösteren Dernekler (1941-1960)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, 2016.
- YAVUZ, Nurcan, “Doğu Anadolu’daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 15, 1995.
-, “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:17, S: 28, 1995.
- YAVUZ, Nuri / KILIÇKAYA, Leyla, “Millî Mücadele’nin Başlarında Doğu Anadolu’daki Cemiyetler ve Birbirleriyle İlişkileri”, *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002 – Erzurum) XXXII.*, S. 888.
- YILDIRIM, Burcu, *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*, M.Ü.T.A.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2009.
- YILDIZ, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.
- YILMAZ, Yavuz, *Mondros Mütarekesinden Kurtuluşa Kars Ve Civarında Ermeni Tedhişi (30 Ekim 1918 - 30 Ekim 1920)*, K.Ü.S.B.E., (*Yüksek Lisans Tezi*), Kars 2006.
- ZAMACI, Ayşe, “*Müdafaa-i Millîye Cemiyeti ve Faaliyetleri*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*Yüksek Lisans Tezi*), Edirne 2015.

IV- Süreli Yayınlar

- Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S.1, Ekim 1926.
- Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S.11, Ağustos 1927.
- Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S.23, Ağustos 1928.

Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, S.8, Mayıs 1927.

Tayyare Mecmuası, 7 Haziran 1925, No: 6-8.

Türk Hava Mecmuası, 10 Teşrinievvel 1926, S. 10.

IV.1- Gazeteler

Hadisat

Hâkimiyet-î Millîye

İrâde-î Millîye

V- İNTERNET KAYNAKLARI

Aylık Ansiklopedi, <https://core.ac.uk/download/pdf/95045946.pdf> (01/07/2019).

Kavel Alparslan, <https://kaypakkayamanifestosu.wordpress.com/2019/04/15/kavel-alpaslan-erzincan-sovyeti/>, (01 Temmuz 2019)

Köz Gazetesi Ekim Devrimi, Teori ve Politika Dergisi, <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/306-ekim-devrimi-tartismalari>, (01 Temmuz 2019).

Nihat Tarımeri, “Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumuna”, <http://sosyalhizmetuzmanlari.com/Uploads/MakaleFile/3105fa01-53a9-4964-9e25-93c42724a014.pdf>, (01 Temmuz 2019)

EKLER

$\frac{1246}{1000000}$ | $\frac{1246}{1000000}$ A ۷۷ ۵
 نفاذ

وخطه تفهینت ملایه عفران زره مه لعل اولیانه ۷ حسابی غیره و ۲۹۰
 نوزد اولیانه سده زرم کوشه لوی اولیانه ارطوم ولایتی ماحه ارزخانه لوسنگ
 غیره لرا حاله اداره کی باقیست قاضی نامه اوده سینه لوسنگ فکوره نکره و لفرقید
 همه وضعه موقوفه خالیه و حاله

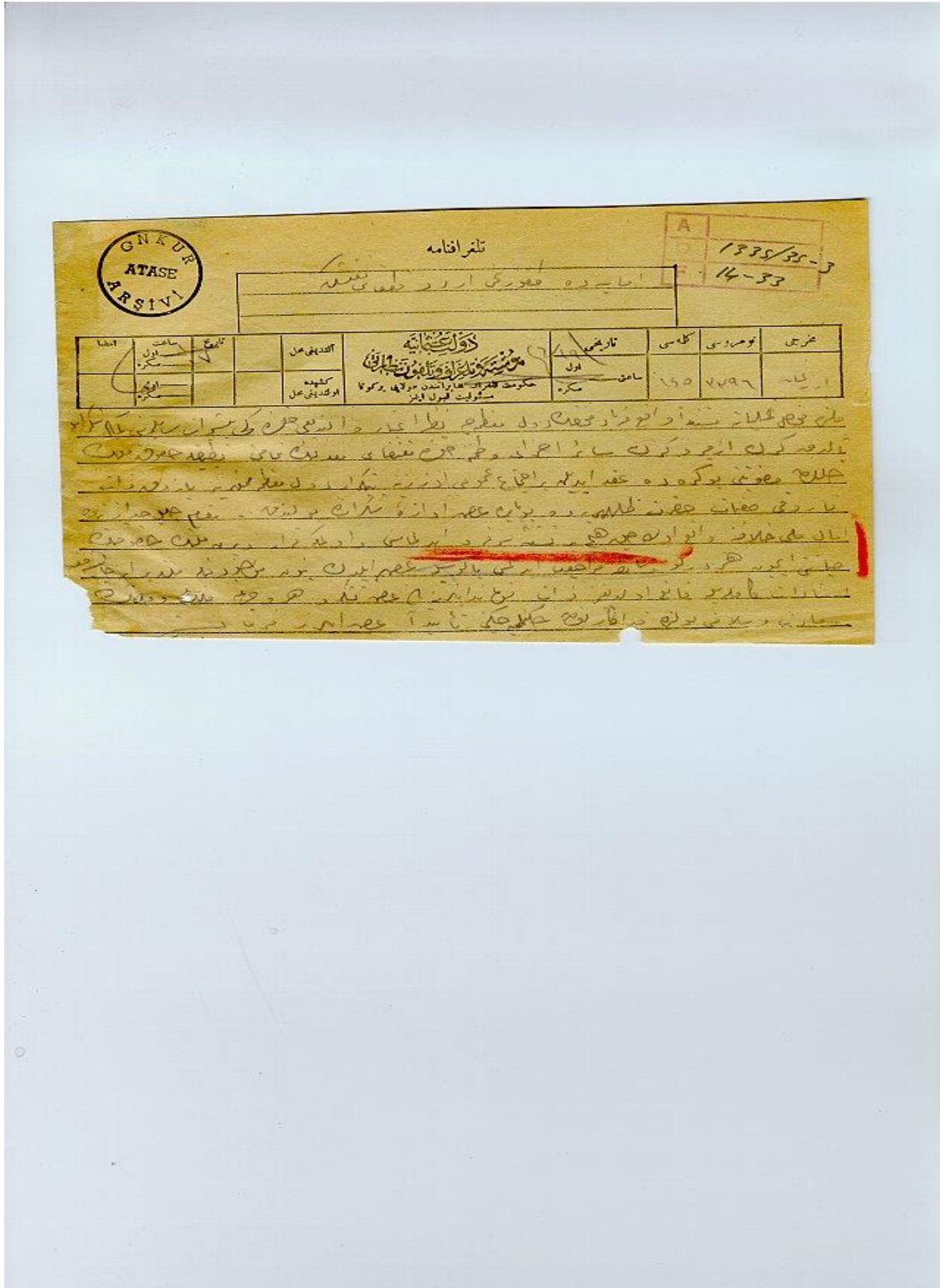
اوده سینه

ارطوم ولایتی ماحه ارزخانه لوسنگ غیره لرا حاله اداره کی مجلس و کلانتر و وزیر
 تنبیه ایست.

بوداده سینه تفهینت و خطه نفاذی ناموردر
 اوده سینه

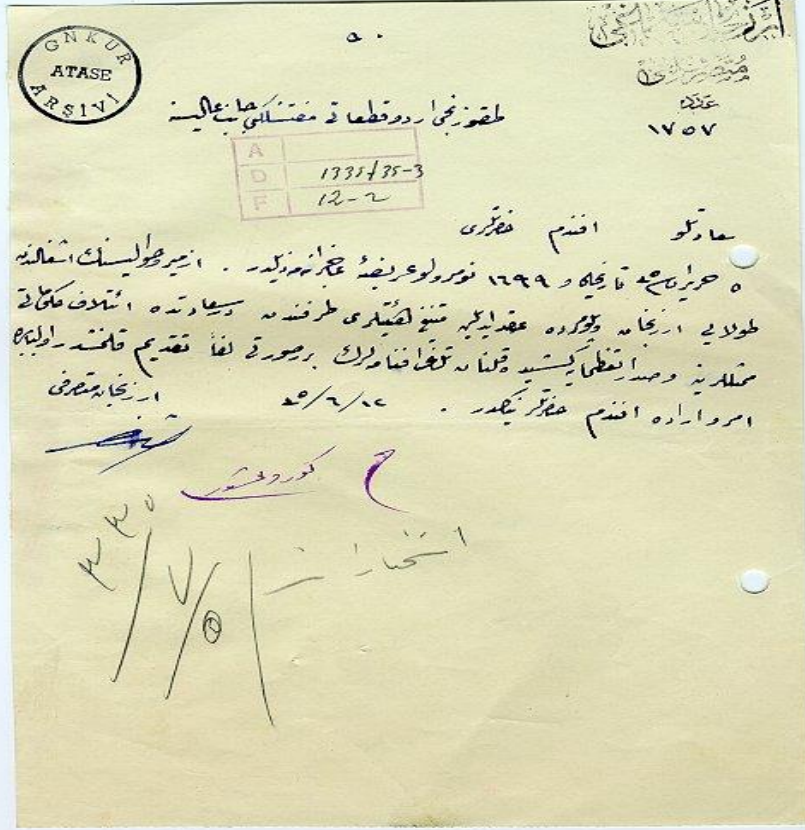
EK: 1

Erzincan'ın Vilâyet oluşu ile ilgili belge.

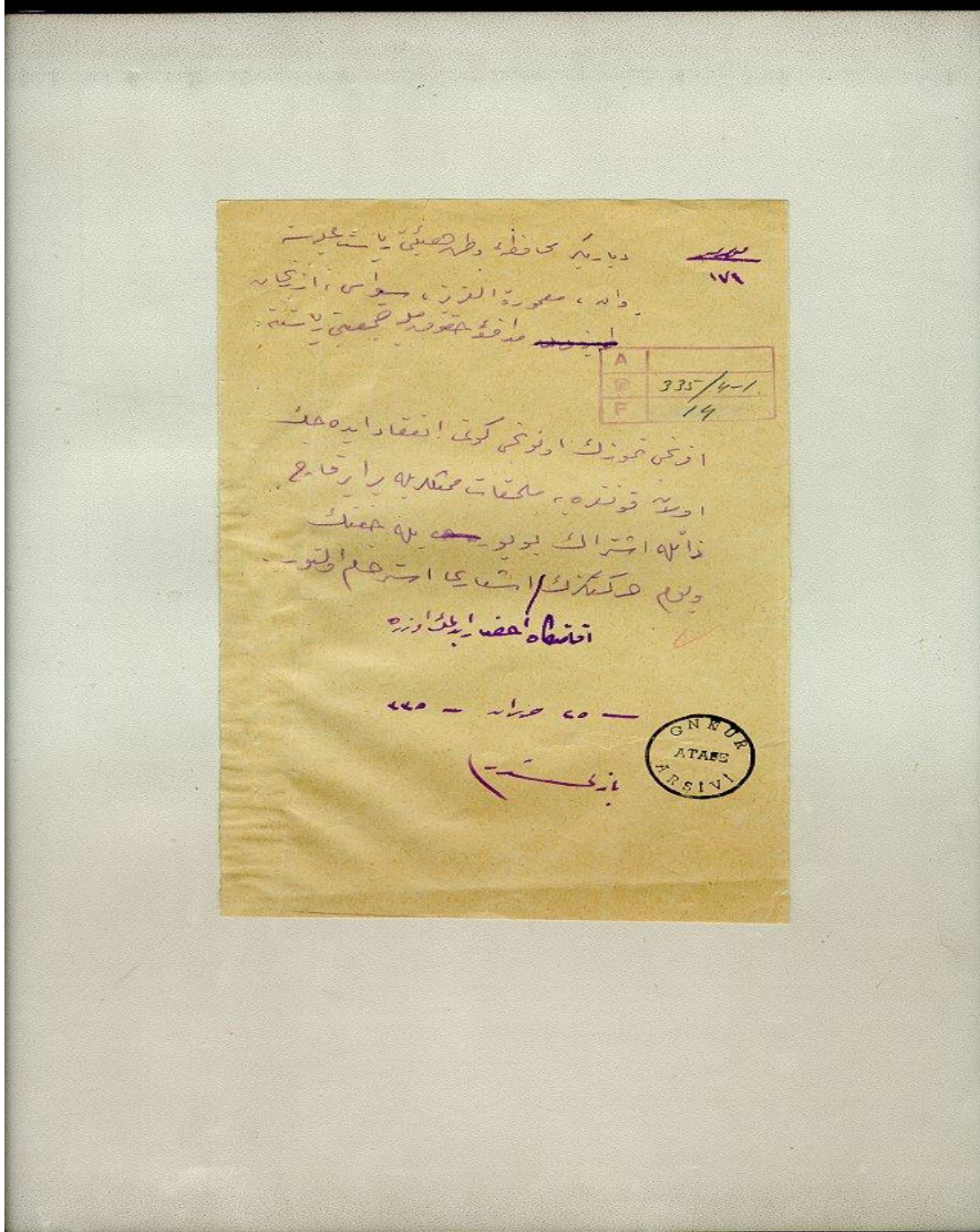
EK: 2

İzmir'in Yunanlılar tarafından istilâsı üzerine, Erzincan Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Ceniyeti'nin Amasya IX. Ordu Kıtâtı'na gönderdiği telgraf sûreti.

EK: 3

Erzincan Mutasarrıflığı tarafından, IX. Ordu Müfettişliği Kıtatı'na çekilen telgraf sûreti.

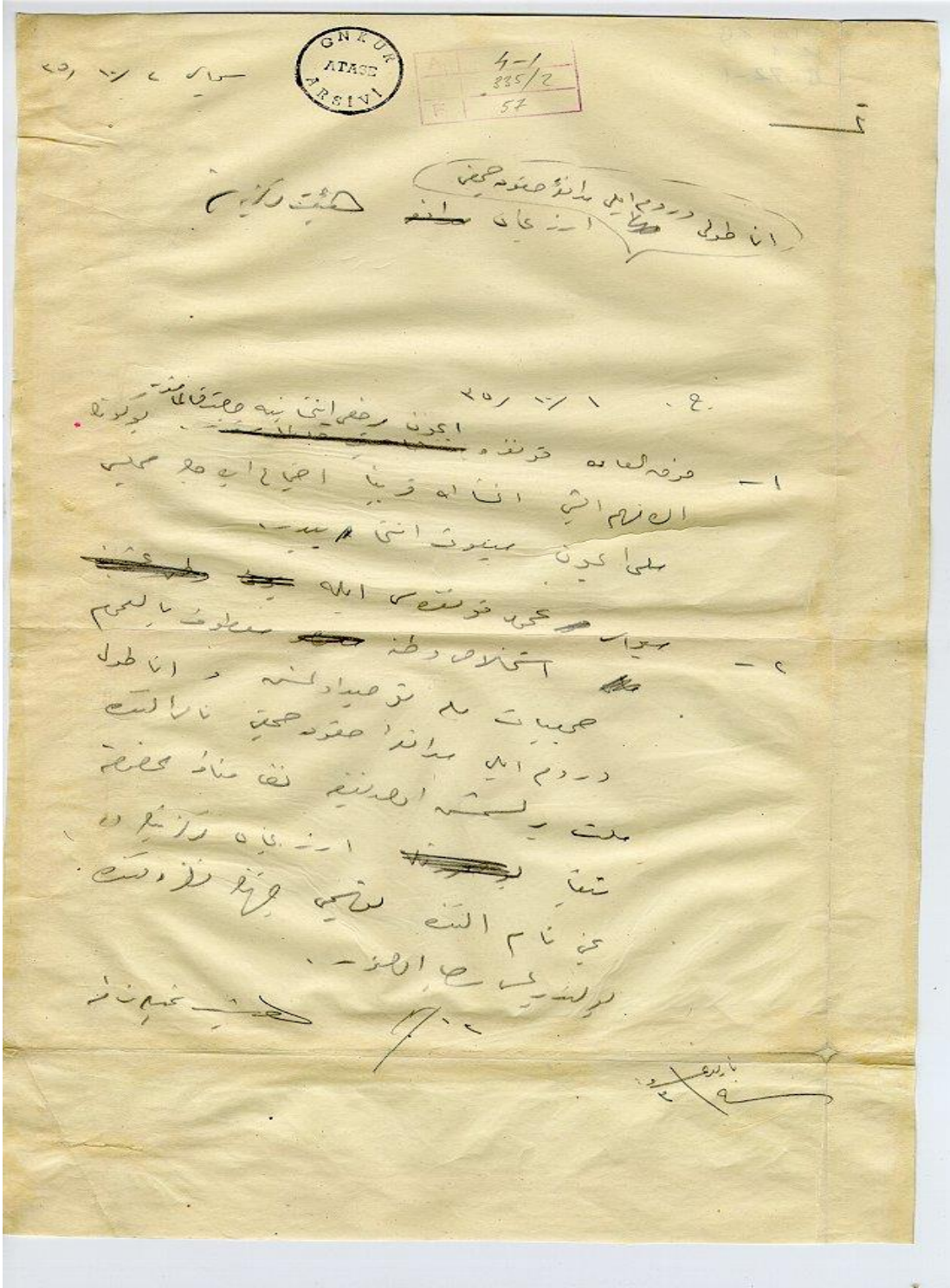
EK: 4

Diyarbakır Muhafaza-î Vatan Riyâseti Âliyesi tarafından, Erzurum Kongresi için Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderilen yazı.

EK: 7

Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi sırasında, millî teşkilatlanmaya destek olan Sivas Kadısı Hasbi ve Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Reisi Şeyh Fevzi Efendilerle fotoğrafı.

EK: 10

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin isim değişikliği ile ilgili, Erzincan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne gönderilen yazı.

فائز علی ایوزونلو کاتب

باش کتابخانه

۲۷

مرسته و وقوع بولایه حرکات اخیره و نه بحد بعضه فادات مرید صادی اناطولی و روملی مدافع حقوقه
جمعیه ارزنجانه مرکزیه عهده سینه معلوم کتبه ایلیون منظور عالی جویریه تفهاتنامه مندرجاته باب عالی نظر
دقت و همته از نه تشبیه مقتضیه سینه ایضا ایضا ختم بر منظومه امر و فرمانه هم بود نفاسوی و سوره خمیده
تسید قلندی اولیایه امر و فرمانه حضرت علی الامیر

کاتبه فائز علی
علی

امام رضا لودیه ۱۲۴۸
اساط ۱۲۴۶

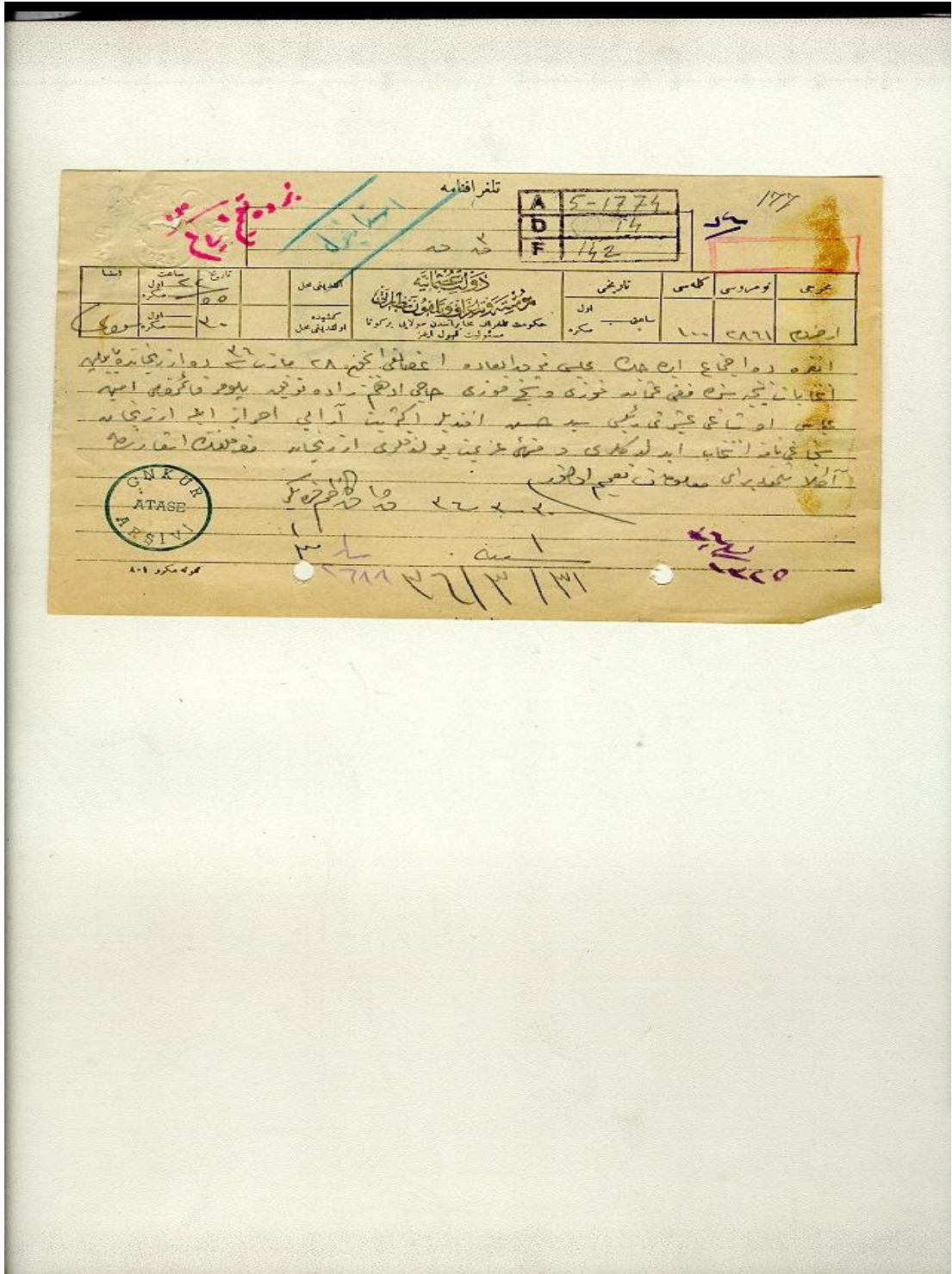
DUIT

M8 / 162

1

EK: 11

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, Maraş ve çevresinin istilâsı üzerine, İstanbul Hükûmeti'ne telgraf gönderildi. Gönderilen bu telgrafa İstanbul Hükûmeti tarafından verilen cevap sûreti.

EK: 12

Kâzım Karabekir tarafından, Ankara'da toplanacak olağanüstü meclis üyeliği seçimleri için, Erzincan'da yapılan seçimin sonucunu Ankara'ya bildirdiği telgraf sûreti.

01516673-15

تلفرافنامه

مورده خبره نومرونی: _____

آدرس: _____

طریق: _____

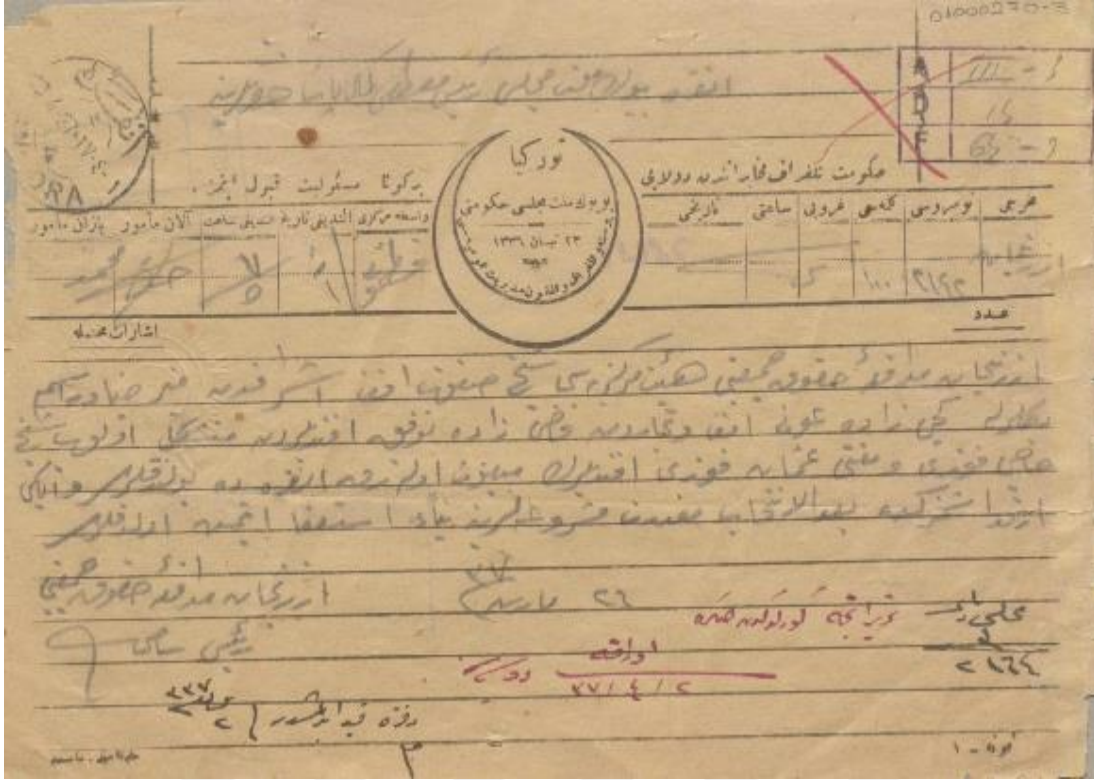
اشارات محتمله: _____

مخبر	مخرج نومرونی	کلمه وغرونی	آلندی محل	تاریخی	ساعت	امعنا						
ارکانه	۷۱	۲۰	سازمان	۱۱	۲۲	مجلس						
<p>پستخانه تلفراف و تلگراف اداره</p> <p>مکرمه تلفراف، اخباراتین طولانی</p> <p>برگونا، مسولیت قبول الیز</p>												
تاریخی: ۱۱ ساعت: ۲۲ دقیقه												
<p>خبره درینک علی، خبره دیوردرموره کی خبره بزرگ حاجی بزرگ</p> <p>تاریخک باشموره ایضا خبره اولیستار دیوانه انزلیکانه</p> <p>کندل بزرگ دینقاری، خبره ایتم خبره</p> <p>نورج اوجاجه خبره</p> <p>مخبر</p>												
<table border="1"> <tr> <td>A</td> <td>۱۱-۲</td> </tr> <tr> <td>D</td> <td>۸۹</td> </tr> <tr> <td>F</td> <td>۱-۱۵</td> </tr> </table>							A	۱۱-۲	D	۸۹	F	۱-۱۵
A	۱۱-۲											
D	۸۹											
F	۱-۱۵											

نومره: ۸۰۱

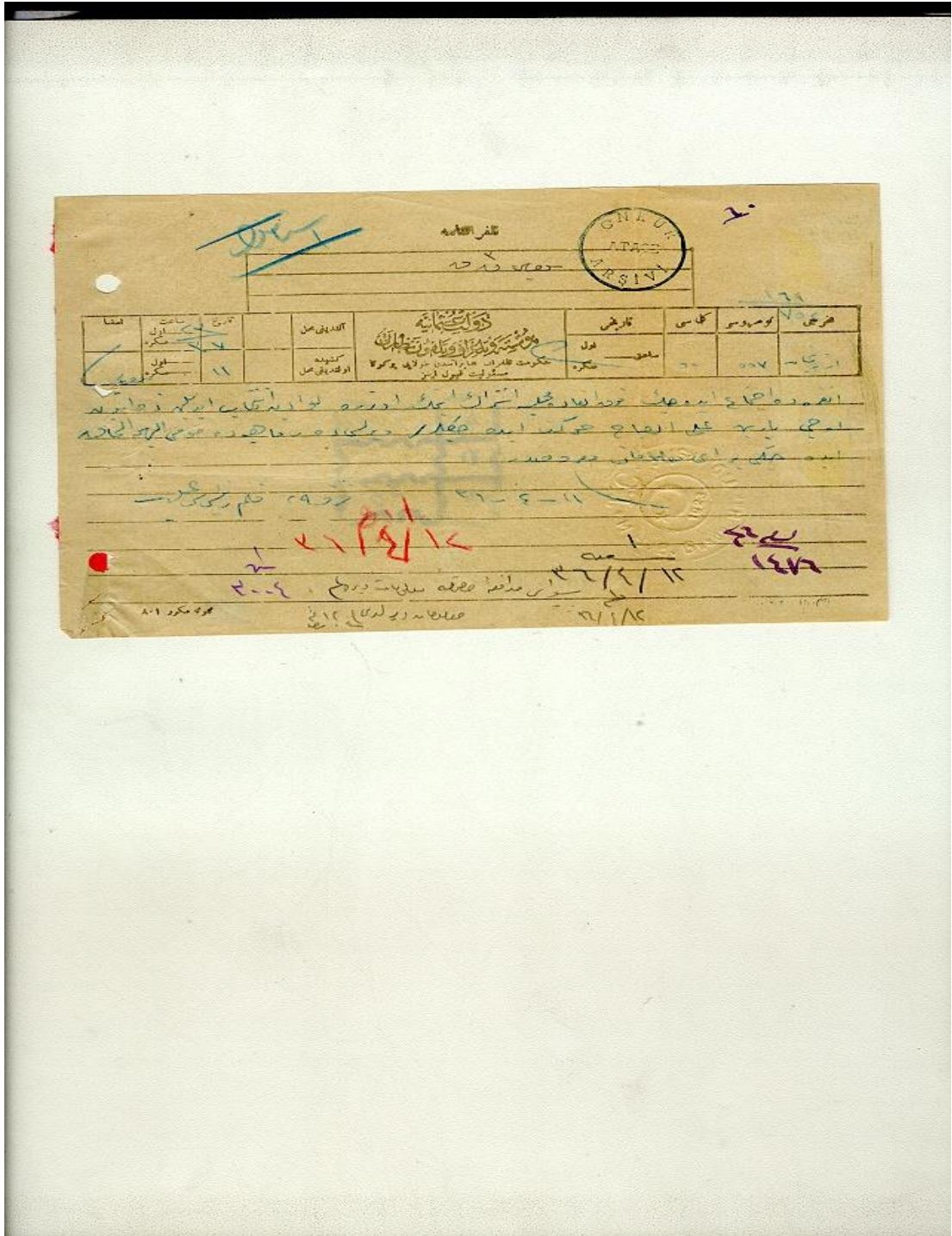
EK: 13

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, Mutasarrıf Eşref Beyin görevinden ayrılması ile ilgili telgraf sûreti.

EK: 14

Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından gönderilen, teşkilâtın yeniden yapılandırılması ve heyetin isimlerinin bulunduğu telgraf sûreti.

EK: 17

Refahiye Başkâtibi tarafından, Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne, Ankara'daki mebus seçimleriyle ilgili gönderilen telgraf sûreti.

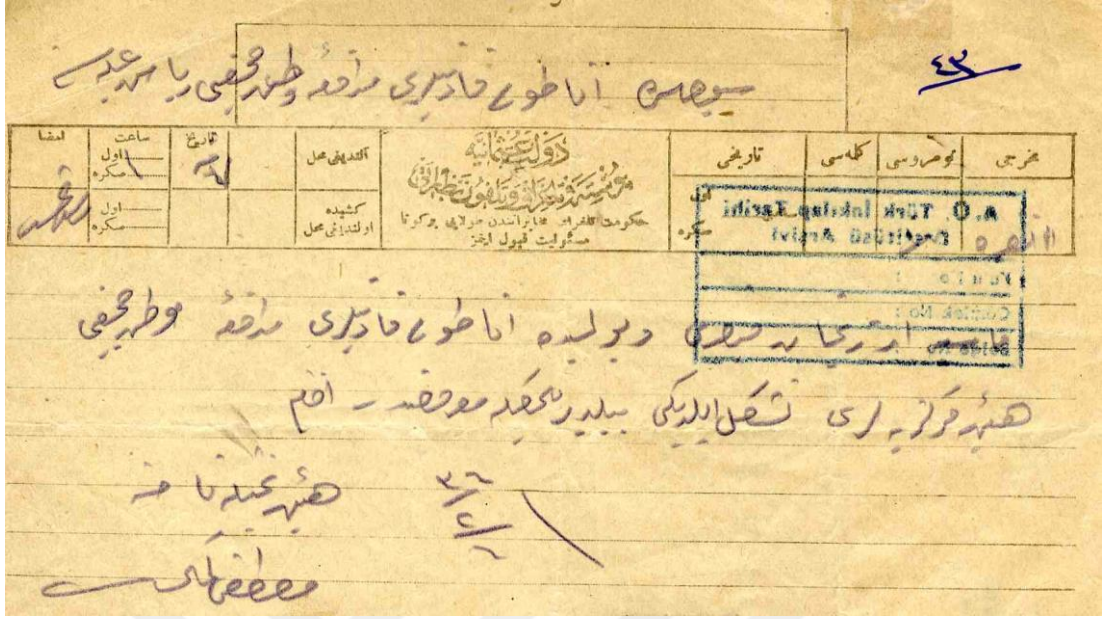
باریک، قره کلب، قوتانه، دیادیه، اشکود
 کلب، قلیه، نارغان، پارسا، اسید، باجورو، زجابه
 طوطی، قنس، موقه، هوز، پیر، کیمه، نینه
 و دولت شرقیه زک، مقداته آتیه سی، حقه اتی و قدرات ایلهک اوزره
 افرنجی قوزک او قونجی کوی باغیچ و دولت شرقیه اوزونک کوقصنا نینه
 بره مکتب انزاکله ارفورده کیمی و تقلم رفورده عقدا بره کدر
 نیا عه قصنا کرده سیاسته و نه و کونک اهل و وصف
 تا نیک و سیاسته واقف و مکتب کورلو احتیاطی بره اوجی یه
 دیکه و قوتورده اشتراک ایه نه حال بوجوه منفه قدره اخی بانه
 و مدفد و قونزه قدراتی با قوفه قصنا کرده اسم به صورتی تلغ
 و تقیبا ایه مدجهک بر مکتب نیا اتی یه اسنک و حال شای
 المرحوم مکتوبه
 ۱/خون-۱۹۵۰

A	
B	335/4-1
F	14-5

EK: 18

Erzurum Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti tarafından, Erzurum Kongresi öncesi, Kiğı, Tercan Müdafaa-i Hukûk Cemiyetlerine gönderilen yazı.

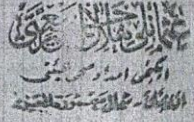

EK: 21

Mustafa Kemal tarafından, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Temsiliyesi'ne gönderilen, Erzincan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulduğuna dair telgraf sûreti.

996/20

ارزنجانت ۲۰ ايلول ۱۳۲۵

هلال احمر جمعیت میانسات جدید سنه

معرضه عا جزاتہ مدر ؟

اولی ده عرضه اولدوقی و جمله ارزنجانه مرکز قهرسیله مرکز مربوط اوج ناصیه و یوز اوته قریب تک جمعیته
 توزیعاتی اجرا اولدی . ناصیه مرکز لرینه بالذات کیده رک توزیعات یالیدی . بو نصابده یلوم قرضانی
 بزمین اولدورده کتیس اکر اوردو عیاق اولام و عا ذنا یم و حسی بر صورتده اعمار حیات ایله
 آلفیه ایله کوه اهلین بکانه یگانه توزیعات اجرا اولدی . اهلینک دریم منویته ترفی
 اینج منکر دکلدر . باعضوی کوهون کونوره کی توزیعات یازیم تصارف ایدیلدی هله
 هکود احرول یازیم کوهون اهلینک قلیده دریم بر جس منتداری اویان دیری . هکوز بیل
 ترفی منی و مذکوبه بونه فزای اهل کی منوره اهلک یالیدی . روح وار بیلدی
 باسینه توزیعاتی کوشور فطوغرافو موقوفور . شمدی قدر یازیم بیلک کوهون
 اهلک ، ایلک ، طایفه توزیع اولدی . انسی توزیعات ایسه بیلدی . اینه ورله بیلک
 لایم کلنده ده جمیع اشیر نظمه اولدی .

اوچ کوه هکره رفاه قضانی کیده رک عین صورتده توزیعات اجرا اولدی جمیع و الاوه
 کاف و قوت های فضا لرینه ده عا جزات ایدیلدی . نواد کلنده کی عجم توزیعات ترا یسته
 فتریه اول کفنه قدر اهل اوله فضا مید ایدیلدی .

معاینه خانه . — آجیلده معاینه خانه هر طرفه خطاطه فوج فوج مراجعت ایلکده و
 اهنامی بر صورتده تداوی کور مکنده دربر . بو خصمه ده اهلینک منویته و فتداریس
 بیلک بویوکور . موقوفات فوج قنانه اینتانتفده ده سفینه اهل فوج اوزره بکونه قدر
 [۱۳۲۵] فته تداوی ایدیلدی و حالو ده تداوی ایلکده بولمدر .

دارالاشیام . — دارالاشیامده موجود ایکی یوز نیم ، بیلک و عیله جمعیته توزیع یانده ،

EK: 23

Erzincan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne, yapılan yardımlar ile ilgili gönderilen yazı.

Şubenin Aza miktarı

	1929	1930	1931	1932
Aza				
Muavin				
Yekûn				

Taahhüdata nazaran tahsilâtın yüzde nisbeti

	1929	1930	1931	1932

ŞARKIZIYALI
ARŞIVI

Tefiş tarihi

2/10/1928
6/9/1911

Mufettişin ismi

1928/1291
M. Ş. Ş. Ş.
A. Ş. Ş. Ş.
Ş. Ş. Ş. Ş.

EK: 24-1

عاش ۱۱

نورک چوچوی

جده ۱۹

نورکيا حابه اطفال جمعيتك شمانك اساميسى روجه آيدو :

حابه اطفال جمعيتى ولايت مركزى

آرتون	المر	جارك	فرسى
زادغان	اساروط	چودو	نقطون
آنگ	لكنشور	داسم	نوبه
آقسرائى	المر	زىكلى	نوشور
اطفال	ازويت	دازكرك	نصيرى
آغزو	سباس	زولمولىغ	كشولى
آيدن	روسه	سايوب	كوشاخه
ازره	وزدار	سيواس	چاقلى
اوزدو	وزراق	سوزدك	كوفه
ارزجان	ولى	ساروجان	كوسمان
ارستروم	بنا	طرزون	ازره
ارطغرل	نكر داني	قازى	دازان
ارنى	قود	قرقولى	مرسبل

حابه اطفال جمعيتى مركزى شمالي

چاپر	المانى	اوجا	كوز
جغان	ذير	مردزون	الهدير
حوصه	الا	اودمى	كوه كولى
البلسو	بكارلى	قوش اطاسى	دازان
كوردى	باين آند	سفر حصار	السكر
نورلودلى	الزلى	ازره	شوقان
قوش	سوكه	جشمه	اورخان ابلى
اللو	لاه پشا	بلواج	مداب
سبك	حوصا	باو	ونالان
نلاب	قوتلى	كاله	مدالى
ساروجان	اوزون كوردى	مركرك	كوبلك

EK: 26

Erzincan Himâye-i Etfâl Cemiyeti ve Eğin Şubesi'nin kuruluşu, Gurbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin Ekim 1927 tarihli sayısında yer almaktadır.

تلغرافنامه

12-106767-10

آیزون : ۵۶۵

مورد: هر چه نوم و سیر

انشارات مختصه:

تقدیم ایام و عید مبارک

امضا	ساعت	تاریخی	آیزون محل	تاریخی	شماره نوم و سیر	کلمه و عمود
	۵۵	۱۹۲۱	۵۶		۱۲۱	۵۲
امضا	ساعت	تاریخی	پارلمنتی محل			
لشکر						

بسم الله الرحمن الرحیم
 بسم الله الرحمن الرحیم
 بسم الله الرحمن الرحیم

تبریک چون یاری می یابم در روز قیامت و روز نظار از ایدم

از عین عیبه و افضله

شیخ محمد زین العابدین

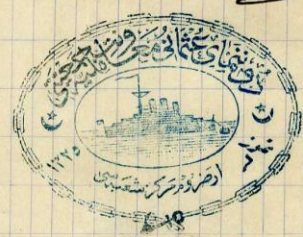
A	۱۱-۲-۶
D	۱۱
F	۸-۱۲

EK: 27

Erzincan Himâye-i Etfâl Cemiyeti Reisi Şerafettin Bey'in, 29 Ekim 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e Cumhuriyet Bayramı dolasıyla çektiği tebrik telgrafı sûreti.

شعبان مکفوفه ارجوم مرکز تبریز و فروعیه ارسالته برده سید

برای ۱۰۰ مجید (۱۰۰)		برای ۱۰۰ مجید (۱۰۰)	
صاحب	مبلغ	صاحب	مبلغ
سید محمد شریف	۲۲۰۷۶	سید محمد شریف	۲۲۰۷۶
ضیاء	۱۱۴۴۰	ضیاء	۱۱۴۴۰
نورجانبه	۱۲۱۰۶	نورجانبه	۱۲۱۰۶
کلیه برادران تبریز	۶۹۴۷	کلیه برادران تبریز	۶۹۴۷
فرهنگساز تبریز	۱۰۰۰۰	فرهنگساز تبریز	۱۰۰۰۰
خورشیدی	۲۶۶۰	خورشیدی	۲۶۶۰
باشکیر تبریز	۴۱۹۷	باشکیر تبریز	۴۱۹۷
بابا زینب تبریز	۴۰	بابا زینب تبریز	۴۰
نورین	۲۹۱۹	نورین	۲۹۱۹
نامرود	۱۴۱۹۴	نامرود	۱۴۱۹۴
کمال	۵۶۰۰	کمال	۵۶۰۰
دیاربر	۱۰۰۰۰	دیاربر	۱۰۰۰۰
جمعاً ۱۷۰۰۰۰		جمعاً ۱۷۰۰۰۰	

EK: 28

Erzincan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti'nin Tercan ve Kemah Şubeleri'nin yardım tutanağı.

EK: 29

İbrahim Özyıldırım'dan aldığımız Erzincan Tayyare Cemiyet'ne ait Cemiyet'in kuruluş tarihini gösteren yardım makbuzu.

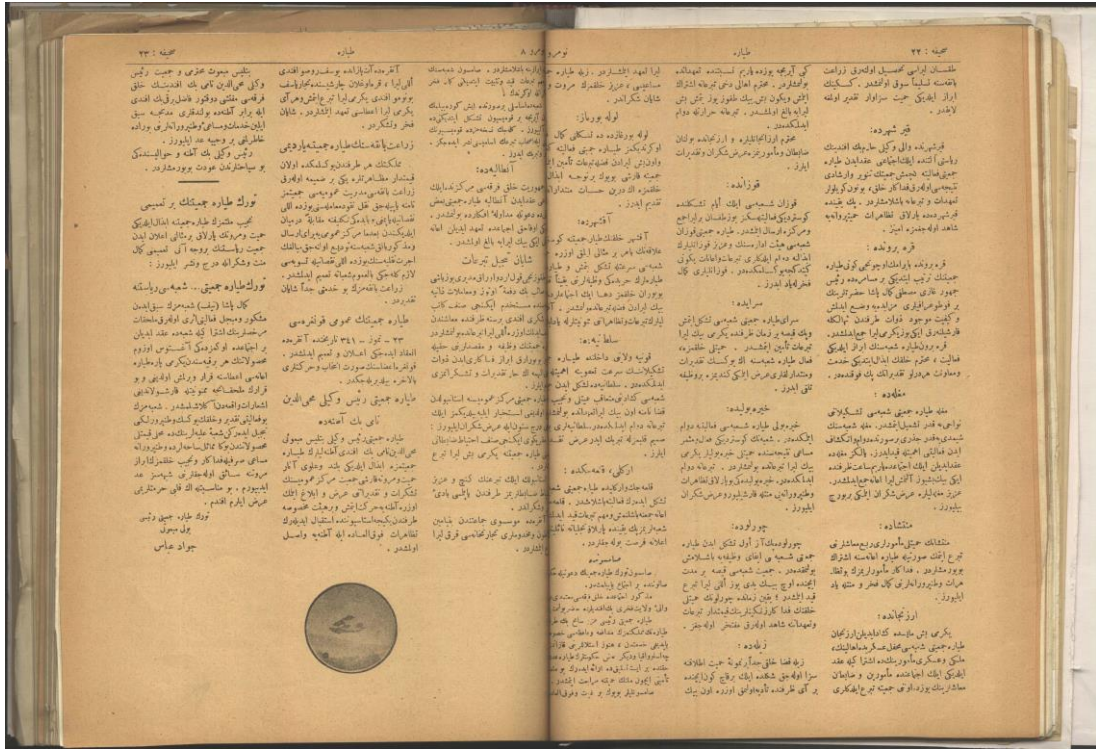
EK: 30

İbrahim Özyıldırım'dan aldığımız Erzincan Tayyare Cemiyet'ne ait yardım makbuzu.

EK: 31

İbrahim Özyıldırım'dan aldığımız Erzincan Tayyare Cemiyet'ne ait yardım makbuzu.

EK: 32

Erzincan Tayyare Cemiyeti'nin kuruluş tarihi ile ilgili belge.

01016977-102

Nu. 252 **Telgrafname** 05907 Sayfa _____

ANKARA REİSİ CUMHUR GAZİ PASA HAZRETLERİNE

A	VII-2-C
D	47
F	1-102

ERZİNCAN

70 erzincan 392 80 13/12 15- *Erzincan 13-12 15*

- Türk Milleti refah ve saadete kavuşturulan Milli İktisat ve Tasarruf haftasının yıl donumunu münasebetile bu mesut günü idrak eden melekete halkımızın bütün mevcudiyetile milli gaye üzerindeki hedefe erdiğini arz ve bu muvaffakiyetten dolayı zatı devletlerini bütün kalbitizle tebrik ederiz ef - erzincan milli-iktisat ve tasarruf cemiyeti reisî atif

EK: 33

Erzincan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reisi Atıf Bey'in 13 Aralık 1932 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraf sûreti.

adet		
2	Müstamel yazı takımı	
1	"	zül
3	"	Şigara tablası
1	"	Su bardağı
1	"	Masa (büyük)
3	"	kalemlik
1	"	kütüphane (seyyar)
3	"	kirik sandalya
4	"	piyade
	"	koltuk
1	"	Yanmış ve kirik istimaldan sabit gramofon makinesi

60 Kitap
1 küçük portatif masa
Kiğı Kazasının meşuk Türk Ocağının cumhuriyet halk fırkasına teslim aldıkları ve daha da gösterilen malzemenin bittatet kayımlar hazırlanmış devir teslim muamelesi yapılmıştır. 5-5-971

Kiğı. C. A. F. Aza Aza Aza
heyeti idar Reisi

Sabuk Türk Ocağı Aza Aza
reisi

490	01			71	2201
-----	----	--	--	----	------

26

EK: 34

Kiğı Kazası Türk Ocağına ait malzeme listesi.

I - BINA DURUMU

A - Bina partiye ait ise:	
1 - Tapusu var mıdır?	Yokdur.
2 - Yapılış veya satın alınma tarihi.	941 yılında hükümet tarafından memur evleri meydanında memur in katları olarak yapılmış aynı yıl içinde halkevi olarak kullanılmaya başlanmıştır.
3 - Sigortalı olup olmadığı.	Değildir.
4 - Binanın işgal ettiği yerin ölçüsü.	155 M.
5 - Bahçe ile birlikte arsa ölçüsü.	779 M.
6 - Kirada olan kısmı varsa aylık veya yıllık kira miktarı ve kira müddeti.	Yokdur.
7 - Binanın cinsi (kârgir, yarı kârgir, ahşap, kerpiç . . .)	Ahşaptır.
8 - Binanın kat adedi (bodrum, zemin, birinci, . . .)	Bir kattır bodrumu yoktur.
9 - Binada Halkevinden başka parti teşkilâtı ve başka bir kurum oturuyor mu?	Oturmuyor.
10 - Bunların işgal ettikleri oda ve salon adedi.	Yokdur.
11 - Binada kiraya verilebilecek bahçe, oda, salon... var mıdır?	Salon ve bahçası vardır.
12 - Binanın esaslı bir tamire ihtiyacı varmıdır, varsa nedir?	şimdilik yoktur.
13 - Noksan kalmış inşaat var mıdır?	Yokdur.
14 - İnşaatın veya yapı malzemesi bedelinden ödenmemiş borç var mıdır?	Yokdur.
B - Bina partiye ait değilse:	
1 - Mülkiyeti kime aittir?	X
2 - Kontrata bağlı mıdır?	
3 - Aylık ve yıllık kirası nedir?	
4 - Aynı binada partinin veya başka kurumların işgal ettiği kısımlar var mıdır?	
5 - Bunlar kira ile oturuyorsa kira miktarı.	
6 - Halkevinin kira borcu var mıdır?	
7 - Kontrat müddetinin bittiği tarih.	
8 - Kira bedelinin ve idare masraflarının Halkevince veya bağlı bulunduğu parti kademe-terace temini kabül müdür?	

EK: 36

Erzincan Halkevi binası ile ilgili belge.

Halkevi

(1/1/935 Tarihinden 31/12/935 tarihine kadar) No. - 3

Okunan kitaplar	Birinci altı ay içinde okuyanlar sayısı	İkinci altı ay içinde okuyanlar sayısı	Okuyanların meslekleri	
			Meslek	Sayı
Edebiyat (Roman' Şiir, Hikâye...)	212	321	Talebe	824
Tarih	72	121	İşyar	522
Coğrafya	84	57	Öğretmen	441
Felsefe	75	27	Subay	127
Müabet ve tabii ilimler	104	75	Çiftçi	217
Dil	120	47	İşçi	517
Sosyal ilimler (ekonomi, Eğitim, Türe...)	149	120	Serbest meslek	642
Ar	72	77		
Sair kitaplar	127	148		
Gazete ve mecmua	447	778		
Yekûn	1462	1771		3290

1 - Kitapsarayınızda kaç kitap var ?

2 - Kitaplar sınıflandırılmışsa buna göre sayıları ?

Erzincan
20.1.1936
Halkevi Başkanı
M. Altınok

12

EK: 37

Erzincan Halkevi 1 Ocak – 31 Aralık 1935 tarihleri arasında kitap okuyan kişilerin sayıları.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
1943 senesi Refahiye halk Halk Bütçesi

Gelir : 1270

masraf : 1270

I - Gelir tablosu

	<u>Lira</u>
1 - genel sekreterlikten	330
2 - çeşitli gelir	300
3 - vilayet idare heyeti belediye ve hususi idare	300

aza ayıdatı ?

Hesap defterinin altında parti teşkilatı bulunan yerlerde belediye ve hususi idareden alınacak yardım ikisi birlikte vilayet idare heyeti yardım hususuna yazılacağı sarahatı bulunduğundan belediye ve hususi idareden talep edilen 150 şer lira yardım mecmuu 300 lira olarak gösterilmiştir .

4 - Teberrütat	340
	<u>1270</u>

2 - masraf taplosu

	<u>lira</u>	
I - masrufat	340	müfredat ilişik (A) cedvelinde
2 - icar	120	" " (B) " "
3 - aylık	240	" " (C) " "
4 - çeşitli masraf	420	" " (D) " "
5 - sosyal yardım	150	" " (D) " "
	<u>720</u>	

EK: 38-2

Refahiye Halkodası'nın 1943 yılına ait bütçe tutanağı.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

sayfa

2

(A) cedveli

<u>Eşyanın nevi</u>	<u>adedi</u>	<u>kiymeti</u>	
bayrak	2	30	biri parti bayrağı
yazı hane	1	40	
perde	10	30	
masa örtüsü	8	20	
sendaliye	24	80	
masa	7	40	
kitap dolabı	1	30	
yazı takımı	1	20	
radyon lamba	1	25	
soba	2	25	biri salona diğeri kütüphaneye

B - cedveli icar .

hakk odasının binasının bir senelik kira miktarı (120) lira

C - cedveli

<u>odası</u>	<u>saat</u>	<u>aylığı</u>	<u>on iki aylığı</u>
I	I	20	240 Lira

Ç - cedveli : çeşitli masraflar

<u>Nevi</u>	<u>Lira</u>	
1- muhabere	30	
2- kirtasiye	25	
3- kazığı	75	
4 yakacak odun	140	
5 kitap, gazete ve mecmua	100	
6- müteferrik masraflar	50	milli bayramlarda yapılacak masraflarda buna dahildir .

D. cedveli sosyal yardım

	<u>Lira</u>
1- fakir mektep çocuklarına yardım	50
2- hastalara yardım	50
3- fakirlere yardım	50

tanrıya emilen odamız bütçesinin bir suretinde tashih için vilayet icare
beyetine gönderilmesini için saygılarımızla arz ederim . 4/3/945

Refahiye Halk Odası Başkanı
Esen Çoban

44

EK: 38-1

Refahiye Halkodası'nın 1943 yılına ait demirbaş listesi.

Q. H. P.
ERZINCAN VILAYET İDARE HEYETİ
REİSLİĞİ

SAYI
654

C. H. P. Genel Sekreterliği

1/9/944

980 14629 5 Eylül 1944
Eki:
Kaydedildi

C.H.P.Yüksek Genel Sekreterliğine

Ankara DEVLET ARŞİVİ ERTEMEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

7/7/944 gün ve 5/2533 Sayılı Emirleriniz Karşılığıdır .

- 1- Vilayetimiz Dahilinde Erzincan merkezi, Kemah, kemaliye kazalarında ve erzincan Cimin nahiyesinde birer Halkevi ile Tercan ve Refahiye kazalarında birer halk Odası mevcuttur .
- 2- 944 yılında merkezi kazada Cencige, esesi, selçur, hozunsu, yalanizbağ, norakâh Hah, keleriç, kiy nahiye ve köylerinde birer halk odası açılacaktır.
- 3- Tercan kazasının pekeriç, karakulak, mans, karğın, aliirik, pelegöz, nahiye ve köylerinde ve refahiyekazasının zevker nahiye merkezinde ve kemah kazasının ermelik, ihlik, tan, ve üsküburt, nahiye ve köylerinde ki ceman 20 halkodası açılması takarrur etmiştir .
- 4- Gerek evvelce açılmış ve gerekse bu defa açılan halk odalarının noksanlarının ikmali için Yüksek mekaminizeca tensip buyurulacak nakdi yardımın gönderilmesine Müsadelerinizi saygılarımla arz ederim .

C.H.P.Vilayet İdare Heyeti
Reisi Emekli Tuğbay

Z. Ağca
Ziya Ağca

acale
5
Emir 1944
Emir Bilgiç'e
6. 9. 1944

48

EK: 39

Erzincan Halkevi'nin 1944 yılına ait verilen bilgileri.